

С(КАР)2
А-50

А-Кер: 2990

**КЁЗ КЁРГЕН,
КЪУЛАКЪ ЭШИТГЕН...**

Алийланы Шахарбий

**КЕЗ КЕРГЕН,
КЪУЛАКЪ ЭШИТГЕН...**

Алийланы Шахарбий

Кёз кёрген, къулакъ эшитген...

ЧАМ ХАПАРЛА, ПЬЕСАЛА

**СТАВРОПОЛЬ КИТАБ БАСМАНЫ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЕЛЮМЮ,
ЧЕРКЕССК, 1984**

С (кар) 2
А—50

кар: 2990

БАГЪАЛЫ ОҚЪУУЧУ!

Бу китабы автору — Алийланы Магометни джашы Шахарбий — 1937 джыл Нарсана шахарда туугъанды. Школну бошагъандан сора ол кесини джашау джолун театр бла байламлы этгенди. Бизни областны эмда Къабарты-Малкъарны драмтеатрларында талай джылны актерлукъ ишини фахмулу бардырыб, мингле бла къараучулары разы этиб тургъанды.

Искусствогъа талпымакълыгъы аны 1965 джыл Ленинградны Театр, Музыка, Кино институтуна джол ачханды. Институтну 1970 джыл джетишимли бошаб, Къарачай халкъны ичинде биринчи болуб, режиссер усталыкъны алыб келеди.

Алийланы Шахарбий 1973 джылдан бери Къарачай-Черкес область драмтеатрны къарачай труппасыны режиссеруду. Ол Эбзеланы Шахарбийни — «Огъурлу», Батчаланы Муссаны — «Тёпшесине джулдуз тийген», Мар Байджиевни — «Дуэль», Георгий Мдиванини — «Аджал бабуш», кесини — «Ходжа бла Азраил», дагъыда кёб тюрлю пьесаланы салыб, къараучулары джюреклеринде кёб тюрлю сейир сезимле туудургъанды.

Режиссерлукъ ишле бла бирге, чыгъармачылыкъ ишледе да кесини кишиге ушамагъан алапат фахмусу бла окъуучулары кёллерине джетеди Алий улу. Аны тереи магъаналы чам-сатира чыгъармалары область газетледе, джыйым китаблада чыгъа тургъандыла, радио бла берилгендиле. Аны хар чыгъармасы бизни литературабызгъа энчи юлюш къошады, сёзлени, айтымланы къуралгъаны, чыгъармаларыны саулай да тутуб тургъан чархы къайсы окъуучуну да

кёлюне джетерчады. Хапар джазса да, пьеса джарашдырса да, автор кесини баш темасына кертнлей къалады: адамланы халилеринде джетншмеген джерлерин аяусуз сопалайды, терс атлагъан адамланы селеке этиб, баргъан джолларындан джнйиргенирча халгъа джыяды...

Бу сиз къолугъузгъа алгъан книга—авторну басмадан чыкыгъан биринчи китабыды. Бери талай чам ханары бла эки пьесасы киреди. Быланы барында да бизни бюгюнню джашауубузгъа чырмау болгъан адамланы халилерин аяусуз хыртха урады автор.

Кеси къралгъа кыйынын къошмагъаплай андан джулкъаргъа излегенлеге, бошбоюнлагъа, намысдан-алебден тайыб айланиганлагъа, аякъларын джууургъавларына кёре узата билмегенлеге, дуння малны керексиз сюргенлеге, къысхача айтыргъа — кеслерин адамча джюрте билмегенлеге къаршчы джазылгъандыла бери кирген хапарла бла пьесала. Аланы окъугъан неда сахнада кёрген адам, бир къауум адамланы къуджур халилерине къолген бла биргелей, джнйиргенинген да этерикди.

Джазгъанларында автор ол аманды, бу осалды деб табалау сёзле бла чеклениб къалмай, аланы ич психологияларына терен узалыб, адамны ушагъыусуз ишлерни уста джарашдырылгъан айтымла бла деменгилн суратлай биледи. Айтылгъан затла кертн джюрекден чыкыгъанлары себебли, окъуучуланы джюреклерине да чурумсуз джол айырадыла, айыргъан бла къалмай, биргесине къалыб, джашауда тюрбеген осал ктылыкъла бла кюреширге чакъырадыла.

Шахарбий бизни литературабызгъа, сахнабызгъа да энтда кёб тюрлю сейир затла къошар деген акъыл кёлюбюзге асыу бола, биз анга: ашхы джолгъа! дейбиз.

Джолунг да, джашауунг да узакъ болсун, джити сёзлю, ётгюр кёзлю уланыбыз, Шахарбий!

Редактор

ХАПАРЛА

ХАПАРЛА

АМАНКА

Кертибийни джашы Аманка кесини энчи кызыл «Москвичине» кыонганлы, айдан артык болуб келеди.

Аманка машинасына, «завод джетишдир-мегенликден», бир-эки зат да кыошханды. Ал терезесини ичинден бир кыурукчу кыара маймулну салындырганды, арт терезесине ингиллиз тилде «СССР-де этилгенди» деб, аны тюбю бла «Не уверен — не обгоняй» — деген этикеткаланы джабышдырганды. Капотну ал джапына эски «Волганы» белгили буу суратын илиндиргенди — «Москвич» да «Волгадан» артха кыалмайды деген магыананы билдиреди. Ичин, тышын да кюзгюден толтурганды.

Аманка «Москвични» тюрлендиргенча, «Москвич» да Аманканы тюрлендиргенди.

Кийимине кызыл галстук, кызыл чындайла кыошханды. Бармагында — мазаллы алтын эркиш джюзюк. Джарагъан эки кыара кёзлюк джабады адам сукуланмазлык кёзлери.

Джюрюшю — гугурукга кыарагъыз да кыоюгуз. Адамга салам бергени — «хы, кыа-

лайса энди?» деген халда. Аманканы машинада баргъаны уа!.. Рульну джанында кесин аныча арну тутхан хазна киши болмаз: ёхтем, бюсюреусюз, джашаудан эртде эригиб бошаб, «да сиз айтхан болсун, джашайым энтда бир кесекни, аллай бир этгеннигизден ары» деген сыфатда озады адамланы къатлары бла. «Аманка озду», «Аманка келди», «Аманка кетди»... бу сёзлени кёбле айтадыла, аланы ичинде суйген, суймеген да бар. Суйген суйсюн, суймеген да суйгенича этсин, Аманка ала ючюн деб къулагъын да къашымайды. Аны энчи къарамы барды дуннягъа...

«Да-а, кесинги машинанг болса, чот табыракъ болады. Бир джерге барыргъа эсинге тюшдюю — дуу дединг да кетдинг. Қъалайгъа суйсенг, алайгъа бар. Суйсенг, кет да, уллу шахарлада айлан, огъай десенг, тенгиз джагъагъа джумул да кет. Анда уа джангы тенгле, шагърейле, тиширыула... Эх, джашай билсенг, алапатды бизни джашау! Ансы, хариб, аталарыбыз да джашагъандыла...»

Аны эшитген адам, Аманка къарт атасы Кертибийини хар джыл сайын курортха ашырыб турады солургъа, дерикди. Аманка аллай джаш болса уа!.. Кечсин Аманка, сёзюн бёлдюк.

«...Ары-бери барыб (аталагъа, аналагъа айтханлыгъыды), кёз ачаргъа мадарлары джокъ. Барыу болса — базаргъа баргъандыла. Аны да кечеден туруб, ёгюз, эшек джегиб. Атлары болгъанла да болгъан болурла, алай а кёбюсюне ёгюз, эшек... Эшек!...»

Былайда сыйдам асфальтда «Москвични» джорюшюнлей, Аманканы башында бир-би-

ри ызындан бара тургъан сагъышлагъа эшек, гюнахы кесини болсун, чалдыу этеди. Амапканы бети тюрленеди. Атасы Кертибийни чыдамлы деген кёк эшеги, кинодача, къара кёзлюкледен да ётюб, Амапканы туура кёз аллына сюеледи.

«Ненча кере айгханма аттягъа, алай болгъанлыкъгъа ол эшекни къоратыргъа унамайды. Болгъа эди да, арбазны ортасында къояды арбасын, эшегин да. Бауну артына-ишге, былай ташаракъгъа элтиб нйсе уа, не хата бар эди. Манга ачыугъа эте эсе да, билмейме... Джукъ айтсанг, мыйыкъ тюбюнден ышарады да къояды... Огъай, энди былай алыб бир къарайыкъ. Неге керекди ма бусагъат джашауда эшек? Ары айлансанг — машина, бери айлансанг — алай. Джашау культурнадан культурнагъа баргъан сагъатда арбазында эшек кёрюнгени джарашмайды, артыкъсыз да «Москвични» къатында... Аны къалай ангыламайды атдя?

Болгъа эди да, къараб баратадан машинаны кёргенлей, къуйругъун да байракъ этиб, ёлюм къара бир хахайлауу барды, бурун сюеклерин тургъузтуб. Эшитген, кёрген да не айтады? Талай анекдот къурагъан болурла, тейри.

Кертда, бу джол мен келирге эшек къораб турса эди... — деб, Амапка бараталарына джетиб тормоздан басады. Машинасындан дуннягъа белгили, айтылгъан киноактёрча чыгыб, эшигин «заф» этдириб бюсюреусюз джабады.

Амапканы эслегенлей, Чыдамлы (эшекни аты алайды), къулакъларын аллына буруб, кёз къабакъларын да кёлтюрюб, салынган эрнин кымыл-кымыл этдиреди. Алай бла

чыдамлы Аманкагъа салам бергенлигими болду, огъесе «келдингни биягъы сен?» дегенлигими эди, ким билсин. Арбаны арлакъгъа тебериб, хыны-хуну эте, Аманка, аны табаны бла уругъа ышанлай, къатына баргъанлай, Чыдамлы, «табанига джетсе чот, джолунг болгъа эди, иги джаш» дегенча, арг бурады.

Аманка, сёзлени джассыларындан бир-экин силдеб, эшекни аллына барады. Тегерегине дагъыда бир-эки джортуб, болмазынтапыгъанында, джарлы узункъулакъны гыртгынгында джюгенни ойнатады. Чыдамлы хариб чыдайды. Джаш, мангылайында тертамчыланы скюрте, не этерин билмейин: «Ат-тя!» — деб къычырады.

Алай а не аттасы, не аннясы чыкъмайдыла. Джюгенни да алай ары шууулдатыб: «Тохта, бек ариу кетерейим мен сени», — деб, барыб машинасыны моторун тырылдатыб, «Москвичин» Чыдамлыны юсюне айландырады. Машина орнундан гебер-тебмез, кёк эшек «къонгурау» тамагъын бошлаб окъуйду, со-ра «кёрейим залимлигинги» дегенча, биягъынлай табсыз джерин айландырыб, эки арт аягъыны туякъларын «Москвични» бурун тюбюнде ойнатады. Аманка, бети агъарыб, тормоздан терк басады. Чартлаб чыгыб, машинаны ал джанына къарайды. Қъараса, аллайгъа къарасын, — машинасыны онг кёзю къармалыб тура. Кеснин кёзю къармалса да, къыйналмаз эди быллай бир. Таб эшекни бети да къызарыча, зылды-зылды сёзлени шуу-шуу деб силдейди. Чыдамлы уа, хариб, арбаны къатына барыб симсирейди.

Сёзден да деменгилирек бир зат керек эди кѳолума деб, Аманка бери айланса, узун мыйыкъларын бура, кѳалын кѳашларыны тюбюнде кѳзлери ышара, атасы Кертибий сирелиб тура. Баратаны эки джанында да сабийле джыйылыб, пырх-чырх эте. Аманка сабийлени иги кюнлерин берлик болур эди, алай а атасын кѳргенинде, не этерин билмей, мууал болду. Чыдамлыгъа хыны кѳарамын энтда бир кере чанчыб, сабий джылаб бошагъандан сора ахсынганча, бѳлюб-бѳлюб терен ахсына, барыб машинасыны сынган фарасына кѳарайды.

— Не болгъанды, нек дауур-суйюр этесе? — деб сорады Кертибий, юллесин тютюплете.

— Болуб не боллукъ эди, ма, кѳресе: эшек эшеклигин этмейинми кѳоярыкъ эди.

— Не этгенди?

— Да кѳрмеймисе фараны ууалыб тургъанын?

— Тоба, тоба!.. Бизникими этди?

— Ёзге уа!..

— Чыдамлы, не?

— Хо, айтдым да. Атасы-анасы да бир эшегинг бар шойду да...

— Бир а, бир болургъа керекди... Алай болса да, кѳалай этди алай? — деб сейирсиниген тюрсюниге кирди кѳарт.

Аманка, бу джол эшекни юсюнден тамам деменгилли сѳлешир акъыл алгъаны себебли, хапарны анга кѳре келтиреди атасына. Кѳк эшекни сѳзге кѳошулургъа амалы болмайын, кѳулакъларын ары бла бери кѳымылдата сюелди.

— Аття, бир-эки да сагъынганма, алай а айтханыма эс бёлгенча көрмейме...

— Неге айтаса?

— Къорат бу джаман затны. Неге керекди бусагъатда эшек.

Кертибий юллесин асыры бек тютюнлетгенден, чыккъан тютюн бетин тубанча джабады. Кесекден тютюнню-тубанны ичинден, мыйыклары ышара, бети көрюнеди.

— Чыдамлы этерин этгенди дейсе, сора? Мен излеген «Москвич» эди да, ол тюбюмдеди» дейсе, не?

— Огъай, алай айтханлыгым тюлдю... Неме...

— Билеме, Аманка, ыйлыккъан этесе... Эшекге ыйлыгъа эсенг, аны песине да ыйлыгъа болурса, эшта.

Андан сора сёз да айтмайын, Кертибий эшегин суу ичирирге алыб кетеди...

Кертибийин джай сайын совхозгъа, кесине да Гадала къулакъны башында чалкъы чалыргъа къыйын джолчукъла бла кёк эшегине миниб чыккъаны Аманкагъа ачыкъ эди. Кертибийин эки-юч джылгъа саугъагъа алгъан ачхасы къондургъанды Аманканы «Москвичге». Атасыны джашы аны биледи. Анда-мында ишлеб, юйлерин онгурмагъанын да сезеди. Алай болгъанлыкъгъа аланы барын да кесини кёлуне келген зат бла байламлы этерге излемейди.

Арадан бир бёлек кюн кетеди. Къач ала, джангур кюнлени биринде, шахардан къайтыб келе, элли къыйырында кёпюр юсюнде Аманканы къызы «Москвичи» мотору джукъланыб тохтайды. Аманка, эрлай огъуна чыгъыб, капотну ачыб, башын моторгъа

сугъады. Осуна-бусуна да тийиб кѳреди, алай а чурумун табалмайды. Капот джабмагъан джерин джангур иги ашхы джибитгенинде, машинасына киреди. Стартерни энтда сарнатыб кѳреди. Не келсин, тынгылауну береди мотор. Тѳгереке къарайды да, кишини кѳрмейди. Бир машина да озсанг а...

Джангур къуады. «Джангы машинаны мотору алай къалай болду?» деб, акъылын аны бла кыйнай тургъанлай, къаты бла эшек арба озады. Къараса — аттасыны кѳк эшеги, арбада да аттасы! Кертибийни кенг къанатлы акъ кийиз бѳркюню тѳгерегинден суу тамчыла агъа, кеси да эски плащха чулгъаныб, бир затны мурулдай, юллесин да тю-тюнете бара. Аманка бир кесекни не этерин билмей мычыйды. «Къайдан келеди экен аттат?» — деб сейирсинеди. Андан сора кѳлкъалды болуру келе кычырады:

— Аття! Ой, аття!

Атасы, эшитди-къалды эсе да, къарамайын барады. Аманка дагъыда эки-юч кере кычырады. Кертибий биягъынлай барады. Аманканы джанына тиеди. Эшек арбаны чабыб джетеди.

— Эшитмеймисе кычыргъанымы, аттат? — дейди хырылдаб. Кертибий, джюгенни тартыб, Чыдамлыны тохтата:

— Сенмисе, Аманка? Къайдан чыкъдың?

— Машинамы мотору джукъланганды да... Неме...

— Къайдады?

— Да къатым бла оздунг да?... Майна, кѳпюр юсюнде турады.

— Тохта, сора, сен болгъанса ол? Мен а...

Атасы тюз-ётюрюк айтды эсе да, Аманка аны сезалмады.

— Сен а, аття, къайдан келесе?

— Да, былайда бир къарт, сатарыкъ болсанг, арбангы да, эшегинги да мен алып эдим, деген эди да, анга къайтыб бара эдим...

Бу джол да Аманка айыралмайды: Кертибий тюзюмю айтды, огъессе...

— Не дейсе да энди, Аманка?

— Немеди... Машинаны арбаны артына такъсакъ, дей эдим...

Кертибий билир-билмез ышарады.

— Да, алай дей эсенг, алай этейшк...

Кертибий, Чыдамлыны ызына айландырыб келиб, арбаны артын «Москвичге» бурады. Джинни арбадан алыб, Аманкагъа узатады. Аманка, машинасын арбагъа илиндириб бошаб, чабыб киреди. Эшигинден бери къараб:

— Хы, бар энди, аття! — деб кычырады. Атасы, бурулуб да къарамагъанлай:

— Аманка, эшек эшек болгъанлыкъгъа, аны къарыуу да мардасыз тюлю. Тюш да, машинангы тебере кел, — дейди.

Аманка бурнуна ургъанча болады. Онгсунмагъан бети бла, мурулдай-мурулдай, «Москвичинден» чыгъады...

Элге киредиле. Кеслерини орамгъа кирир-кирмез, Аманканы кёзюне хар ким терезелен анга къарагъанча кёрюнеди. Къулагъына хылыкке этген кюлкю тауушла келедиле.

Чыдаятмайын, джазыкъ Аманка, акъырын бара тургъан машинаны эрлай огъуна эшигин ачыб, салам кюлтеча, «тоф» деб рулюу джанына олтуруб, къара кёзлюклерин киеди. Кертибий, аны алай нек этгенин сезиб, джангур туюнде кеси аллына, табюй

ичинде адамла да эштирлей, башын да ар-
тына атыб, харх этиб кюледн. Чыдамлы да,
неси неге кюлгенин ангылагъанча, тохтаб,
бир да аямайын окъуйду...

ЗЕКЕНИ ДЖЮГЮ

Джаз кюнлени биринде Зеке арбазында,
сыртын да, андан энишгесин да джангы
чыкъгъан кюнню таякъларына эркелетдире,
гардош бла айрандан тамам тойгъаны себес-
ли, таб орамны озгъанла да эштирлей кеки-
ре, «Пегас» сигаретни да тютюнлете, «бю-
гюнден ары мен башха адам болургъа ке-
рекме...» деген халда сюследн. Алай демекли-
ги — Зекени джазыучу болургъады акъылы.

Къайдан тюшюю ол акъыл Зекеге? Юрет-
генни болду, огъессе тюшюнде кёрюбмю
чыкъды? Зекени таныгъан бирлеге тынгыла-
дым да, ала айтыудан, муну юсюнде терслик
Зекени къатынында болгъанды.

— Огъай, огъай, къатын гюнахсызды, Зе-
кени джангылтхан Чомакъ болгъанды, — де-
диле бирлери да.

— Чомакъ кимди?

— Ай юйюнге, къалай танымайса?

Чомакъ бла Зеке бугъалада бирге ишлеу-
чен эдиле...

— Да къаллайла джангылтды Зекени Чо-
макъ?

— Хапаргъа кёре, Зекени алдагъан кы-
лыгъы барды, энди ол джаны бла Чомакъ да
къуру тюлдю, алай а Зекеге джетерге къай-
да?!. Бу насыбсыз а, Зекеге айтабыз, ючден

экисини силдеб баргъан бир джазыкъды. Бир кюн, Зеке асыры оздургъан болур эди, Чомакъ турады да, сен писатль болургъа джараулу эдинг, — дейди.

Чомакъны сёзлери Зекени джюрегине таб тукъум джагъыладыла.

— Алай, аны бары да айтадыла, — дейди ол да. «Бары да» дегенликге, бу болмаса, киши да айтмагъанды.

— Алай болса да, — дейди Зеке, — не ючюн айтдың алай, Чомакъ?

— Да, къайдам, ётюрюкню былай бир таб къурашдырыб къояса. Джазыучула да къурашдырыб джазадыла нени да ансы, хар неге да кеслери шагъат болубму тургъандыла, — дейди Чомакъ да.

Зеке, кертда деб, Чомакъны сёзлерин мыйысына «джабышдырады». Алай бла джарлы джаннга къыйынлыкъны берген Чомакъ болады.

Артдан сёз къошханлары айтханлары уа, «Дюрген» атлы бугъа да болушханды Чомакъгъа Зекени юсюнде. Сёзге кёре, къыш нигирлени биринде Зеке, бугъалагъа аш сала келиб, Дюргенге джетгенлей, келтирген ашын джаратмайын этген эсе да, башха чуруму болгъан эсе да, Дюрген Зекени къабыргъасын «дыгъы» этеди. Зеке, хариб, габдеш бла Дюргенни мюйюзюню арасында къалыб, кючден-бутдан, эки иегисини да сындырыб, сыбдырылыб чыгъады.

Дюрген Зекеге нек этгенди экен алай?

— Да энди аны аллах билсин, алай а аны да алдай-алдай тургъан болур, ол а Чомакъча тёзюб къоялмагъанды, хариб, — деб бир къауумла да алайгъа дженгедиле.

Кертиди, тюзюн айтырыкъ Дюрген кеси эди, не келсин. бугьаланы тиллерин ангыларча тюлбюз бюгюнлюкде.

Зекени кьысха таныгъан дагъыда биреуленни уа аны тайышханына «диагноз» салгъаны былай болду:

Зекени сабийликден бери тенглик джюрютюб тургъан тенги Мусос бир кюн басмадан джангы чыкыгъан «Сен сорма, мен айтмайым», деген китабчыгъын, кьууанч тыбырлы болуб, анга алыб келеди. Ёхтем ышара, Мусос аны Зекени кьолуна тутдурады. Зеке чотну ангылаялмагъанын сезиб, Мусос китабчыкьны тышында атын бармагъы бла кьргюзтеди, «ангыладынгмы» дегенча. Зекени зугул кёзлери тёгерек боладыла.

— Кьолунгу тутдур бери! Тоба, тоба! Энди ма муну сен джазгъанса, не? Оллахий, залимсе, Мусос! Бир затла джазама деучен эдинг, алай а тюгел былайгъа джетериксе деб а акъылым джокъ эди. Маладес, ант этдир! Тукьумунг, атынг джазылыб, киншка! Ачха уа не чыкьды?.. Бу гитче затчыкьгъа алай бир бердилеми? Да, нени да кьоюб, джазыб турургъа керекди десенг а сора? Къыйынмыды джазгъан? Ий а? Сора джокъду къыйынлыгъы, не? Алай эсе, мен да кёрейимчи кьарынуу.

Бу халда иги танг ушакъ этедиле...

Мусосну нени юсюнден джазгъаны Зекени кьулагъына да кирмейди. Зеке ангылагъан — джаз. Нени да джаз — джаз!..

Мусосну китабында сора Зекени башына быллай сагъышла келедиле:

«Мусос... Мусос кимди, аллах ючюн деб

айтсакъ? Барыб тохтагъан ышымым бетли бир адам. Ким къалай болса да, мен а Мусосну бек ариу билеме. Сабийлигибизден бери бирге ёсгенбиз. Бу деб бир затдан аллыма чыкъмаучан эди. Энди уа? Энди уа, пожалыста, китаб джазыб, мениге саугъагъа бериб барады. Аны бла ол мениге: «Сенден эсе, онглуракъ джашма!» дегенлигиди. Тейри, къайдам... Мен билиб а, Мусос, сенде фахмуну ийиси да джокъ эди... Оллахъий, сейир-аламат Мусосну «джазыучу» болгъаны! Эшек атма десе, ат а не этсин, хариб? Огъай, Мусос, тауукъ, гугурукну не бек эниклеб кюрешсе да, гугурук болаллыкъ тюлдю. Тохта, тохта, Мусос, ашыкъма, бизни арбазда да бюгюлюр аякъ. Сенден, менден ким бек джараулуду «джазыучу» болургъа, кёрейик. Кечегеи школну бирге бошагъанбыз да, сен джарыкъгъа чыгыб, мен къарангыда къаллыгъым ётюрюкдю!»

Келтиргенибизге ушаш дагъыда талай сагъышыны Зеке мыйысыны ханс басыб тургъан джолларында иги кесекни джортдурады.

Узун сёзню къысхасы, ол адам айтыудан, Зеке къаламны Мусосха эришгенден алады къолгъа.

Алайд да, энди кесигиз сагъыш этигиз: Зекени къатынымы терсди кертти да, Мусосдамы болду гюнах? Мен акъыл этген, Ходжа айтханлай, ала бары да бирер джаркъа атхан болурла Зеке джанарыкъ отха.

Энди сыртын джылытыргъа джазгъы кюнню къолундан келди, къалды эсе да, «Пегас» сигаретни ичиб бошай болур, Зекени

арбазында кьойгъан эдик да, анга кьайтайыкъ.

Зеке, сигаретни керти да ичиб бошаб, филтрине джетиб, кьагъыт кюйген ийис келгенинде, бир-эки деменгили сёз да айтыб, аллында батмакъ суучукъгъа силдейди. Кюй-юб бошамагъан сигарета Зекеге джууабха «пшвк» деген тауушчукъ этеди. «Так», деб, бурну бла кюреше тургъанлай, къатыны келеди.

— Ий, нек сюелесе, иши болмагъан адамча?

Бир тюрлю таууш этдириб, Зеке бурнун тартады.

— Да сюелмейин, не этерикме?

— Этиб не этериксе, отун мадар эт, бурнунгу къаза турма да.

— Не отунду ол? Джаз келди, аллах айтса...

— Кёб сёлешме! Сени атангы джаны ююн, хо. Бусагъатда сыртынга джылыу ургъанлыкъгъа, кече сабийлеринге не дуня джетерин билемисе? Кёб зом-зом этме да, ташкёмюрчюк мадар эт.

— Хо, хо! Этейим, этейим. Эх, къатын, къаллай сагъышымы буздунг.

— Аз алаамат сагъыш этмей эдинг?!

— Тохта, тохта, бююннгю Зеке тамблагъа къаллай адам болуб чыкъса да, кёрюрсе!

— Хо, да анангдан джангы туумайын къалгъа эдинг...

Кече не сёлешиб чыкъгъанларын сиз билгиз, эртдепбла Зекени къатыны, эрлай огъуна тюкеннге джетиб, талай тефтер бла джети тюрлю авторучка алыб келеди. «Пегас» сигаретлени да унутмайды.

Ашхыны кёлкълды болмазча, табханын кълabyб, кекирген да этиб, орамда озгъланладан киши эшитген болмаз, билген аллахды, «манга энди не азчыкъл да мишат этмегиз», — деб, джангы ручкасын, таза тефтерин алыб, «Пегас» сигаретни ичине терен тартыб, бурун тешиклеринден тютюнню гулмак-гулмак чыгълара, стол джанына олтурады. Джангы ручканы аякъл алышын сынагъланча, тефтерни тыш кълaгытында перону ары бла берри бир эки кере джюздюреди. Сора, тил учун да къларатыб, тюрлю-тюрлю кълол салыргъл кълечеди. Салгъланы кълалай да болсун кълюне джстмейди. Артыкълсыз да арт харифини кълуйругъл муратыча гылджа болургъл унамайды. Кюреше келиб, ахырында чочханы саптагълайыча, гыланч этеди: «да бу бир затха да ушайды» деген халда тохтайды сора.

Бармакъл арасында «Пегас» къладалыб тютюнлейди Энди джазыб тебрегениннен сора джукъл кълалмагъланды. «Так», — деб къланларын джоппу джыйыб, «джазыучу» сыфатха киреди. Экинчи кере «так» дегенин «алай болса да, нени юсюнден джазайым?» деген магъланада айтады. «Пегасны» кълюдюрюб бошаб, филтрин печь аллына шууулдатады! Ручканы, плотниклеча, кълулагълыны артына илиндириб, симспрейди. Сагълыш этеди... этеди сагълыш... Мыйысын ишлетирге кюрешеди.

«Энди кълалай табмайса нени юсюнден джазарынгы? Нени юсюнден болса да, джаз да тебре. Съл ючюн? Съл ючюн... съл ючюн, сълмекликин юсюнден. Алай айтханлыгълыма, емюрюмде да сълмегенме. Огълай, бир

неметиб а айланганма... Қъачан эди ол, аллах ючюн? А-а, школда сагъатымда. Он джыл тола болур эди... Эсимдеди, устазыбыз бир джаш тиширычукъ эди... Алан, инте-ресно, эркиши дегенинг да... Вот, правильно, как раз табдым. Эркишини залимлигини юсюнден джазайым. Правильно, Зеке, джаз! Тохтачы. Назму бла джазыб бир кёрейим. Правильно, Зеке, назму бла джаз!..

Терк огъуна джангыдан «Пегасны» къа-бындырады. Бурун тешикле тютюнлейдиле. Қъулакъ артындан сермеб ручкасын алады да кесн кесине «Ай, огъур бла чыкъ джолгъа, Зеке!» — деб, биринчи къара сёзлерин (ме-рекеб къарады) акъ къагъытха джабышды-рады:

Эркиши, залимсе сен!
Сабийликдеи башлайса
Суймеклик бла кюрешиб...

Былайда «такны» нги танг созады. Аны магъанасы да: «Андан ары уа не джаза-йым?» — демекликди.

Сагъыш этеди... Этеди сагъыш... Мыйысы гюнахсыз ишлейди.

«Таб башлагъанса, бардыр! Къош энтда, къош. Нени юсюнден къошайым? Нени къо-шарыкъ эсенг да, къош, таб бир зат, таб, таб!..»

«Пегас» аямайын тютюнлейди. Зеке мыйы-сын сыгъыб кюрешеди. Не келсин, тамчы да сыгъалмайды. «Пегас» джарлы, кюйюб, ахы-рына джетиб, бармагъын кюйдюргенинде, филтрин, биягъындай бир-эки «эркиши» сёз да айтыб, терслик анда болгъанча, стол тю-бюне быргъайды.

Токъмакъ бурну бла джити мангылайы тер чирчикледен толуб, онгсуз болуб тургъанлай, къатыны, Зекени ашаргъа чакъырыргъа келгенн бла, барыб, «джукъ джазалгъанмыды экен?» деген акъылда, эрини алында тефтерге къарайды. Тефтерни кёксюлдум тын бетине башындап аягына дери тюрлю-тюрлю къол салыныб, акъ бетинде да юч тизгин джазылыб тура. Къатыны не айтыргъа билмейди.

— Андагылы бери бумуду джазгъанынг?

— Хо, да...

— Тоба, джазаманынг былай боллукъ эсе.

— Ашыкъма, къатын, ашыкъма, къолум былай... къалай да болсун, юренмегенча этиб турады ансы... — Алай айтханы бла биргелей бармакъларына зарядка этдиреди.

— Оу, да бу сенге чакъы саб болубму къалды? Энди ручканы да туталлыкъ тюл эсенг...

— Тохта, тохта, тамбла мен быланы (бармакъларына айтханлыгыды) башха тюрлю ойнатырма. Мусосха оздургъан кюнюмде ёлюб къалырма, тейри!

Къатын, «къайдам тоба, эки шагъат керекди»... деген магъанада, терен ахсынады. Зеке, аны сезиб, юй бийчесини кёлюн кёлтюрюр муратда, къол салгъанларына эсин бёледн.

— Быланы къайсын габыракъ кёресе?

— Неледиле ала?

— Кёрмеимнсе? Қъол салгъанларым...

— Қъол салгъанда не барды? Қъалай да сал, сал.

Зеке базыкъ учлу бармагыын магъаналы кёлтюредн ёрге.

— Э-э! Аны уа айтма. Къол салгъанынг джукъгъа ушамаса, джазыучума дерге да табсыз болады. Сагъыш эт, бугъалагъа къарагъан сагъатымдача къол салсам, келшимейди да? — Айтыргъа, Зеке къол сала билгенни уялу магъанасы болгъанын къатыныны башына сннгдиреди. Аны бла ауузла-ныргъа кетеди.

Къарын чогну тындырыб, Зеке, бнягъын-лай «Пегасны» да къабындырыб, бнягъы джазыкъ ручканы бойнундан бууады. Бнягъы сагъышны этеди... Этеди сагъыш... «Пегас» тютюнейди! Алай бла ингирге дерн къыйыплашады. Кече келеди, кечени да джартысын ётдюредди. «Пегас» пачка бошалады. Ол бошалмаса, энтда кюреширик эсе да, аны артына чыкъгъанында, сылыт болуб, орунга киреди. «Ничево, бюгюннге ол да аман тюлдю», — деб, джукъгъа кесни береди.

«...Аман тюлдю» дегенни Зеке бош айтмагъанды. Ол юч тизгинни къалай-алай болса да сегизге джыйгъанды. Эркинни залим-лигин ол сегиз тизгинде кёргюзтуб бошадимы, огъесе анга дагъыда къошалдымы? Андан, айыб этмегиз, хапарсызма.

Андан сора бир айдан тюбедим да, анткърал этиб айтды, ол назмудан сора ишине уялу къыйналмай тюзелдим деб. Айтыундан, беш суймеклик назму джазгъанды, барын да джарашдырыб редакциягъа иерикди. Повесть да бошалгъанды, драмагъа да узалгъанды.

Бек ауур джюгю бла чыкъгъанды джолгъа бизни Зеке. Алай болгъанлыкъгъа, джюгюн тыпч элтир хапар айтды кесни.

«Джангыла болурмуса, Зеке, кьоярмы эдинг бу чаууллу джолну? Ызынга кьайтыб, Дюрген бла да джарашыб, анда ишинги бардырымы эдинг?» — деб сора башладым да, «Пегасны» таукел-таукел ичине тартыб, бурун тешиклеришден хыны чыкьгъан тю-тюню кьргенимде, сорургъа базмайын кьой-дум

Кьорейик, эшитирбиз артдан Зекени хапарын. Ким биледи, «Пегасны» бош тютюнлет-мей эсе уа?..

СЮЙМЕКЛИК БЛА БУРУН

Сюймеклик уллуланы сабий,
Сабийлени уа уллу этеди.

Джюрекини мараучу Сюймеклик кьоймады, аямады бизни Хасанны джюрегин да, этди ахсыныб джулдузлагъа, айгъа кьараучу. Кыйналады, термиледи «джарлы» Хасан.

Хасанны джюрегине асыу берлик Айшат-ды. Аны анга билдирлик Хасан кесиди. Алайсыз, Айшат ишекли болса да, мадарсызды болушлукъ этерге сюймеклик термилтген джюрекке. Хасан а, хариб, уялады, буюгъады, сагъынмайды джукъ да кесине. Иште кьргени сайын а исси кьап урады бетине. Кеси кюйюб тургъан болмаса, билдирмейди кишиге: не джууугъуна, тенгине. Нек джашырады Хасан алай бир джюрек джарасын? Нек айтмайды Айшатха бир сёз, чачар эсе уа кьайгъысын?

«Аны не сейри барды, сюйгенлени кылыкъларыды ол. Кесибиз сынагъан затды. Айтыб кьойгъан алай тынч иш болса уа...

Сен суюгенча, ол да сени суюгенин билсенг — бир иш! Суюмей эсе уа?..» — дерге бол-лукъсуз.

Ол тюздю. Алай а «суюмей эсе уа» деген кыайдан чыгъады? Ходжа борчну юсюнден айтханлай, суюгени бла суюмегенин билирге излей эсенг, сор да кыутул, кесинги керексиз кыйнайт турма да, дерге да боллукъду. Алай этгенле да бардыла. Ала да кимледиле дегенг — кеслерине тамам базгъанла. «Мен аны сую эсем, табу этиб да суюсюн мени», — дегенле. Суюмегенин биллиб: «Къара, къара, ол аман да башына сый тартаргъа кюрешеди!» — деучюле.

Айхай, бизни Хасанда аллай болум болса уа!.. Ол хариб а—сени-менича бир джан... Куююб, бишиб тургъан болмаса, базмайды айтыргъа. Алай болса да, Хасанчалагъа ол «суюмей эсе уа?..» деген акыл кыайдан чыгъады?

Хоншум айтханига кюре, адам, суюгени бла кесин базмаинга салыб, анга да, кесине да багъа бере келиб, кесинде кемликке дженгерекча кърсе — ма ол сагъатда чыгъады «суюмей эсе уа?» деген оюм.

Ийналмагъандыкъ эте эсегиз, ол соруу Хасанны аллына кыалай келгенине кесигиз шагъат болугъуз.

Кечени ауурлугъу кетсе да, джукъу Хасаны джокъламайды. Орундукъда ары-бла берри бурула, эки кыабыргъасы талыб, энди сыртындан тюшюб, мыйысын ма былдай сагъышлагъа талатдырады:

«Не болса ол болсун, гамбла, таб тюше эсем, айтайым. Ансы бошнакъгъа кеси аллынга сынгый тургъандан не барды? Бир

кюн туугъанма, бир кюн ёллюкме. Ёлген бир кере ёледи, джашагъан да бир кере джашайды. Алай этейим. Тангига сау чыгъа эсем, айтайым Айшатчыкъгъа: айыб этме, чот былайды, дейим да...»

Аны бла, джюрюб, тамам арыб, кючден-бутдан суу джагъагъа чыгъыб, «олсагъатдан къалса, батыб кете эдим» дегенча, рахат солууун алады. Алай болгъанлыкъгъа ол айрымканчыкъ кёре эдим, бир-эки минутну солуб, дагъыда суугъа киреди, энтда джюзерге керекди. Сылыт болгъан джюрекге кыйын тийсе да, бнягъы сагъышланы толкунларына кёмюледи:

«...Алай болгъанлыкъгъа, Айшатха кёбле къарайдыла: чырайлары, сыфатлары болгъанла. Мен а не? Неме махтанныкъма? Белгили акъылым, билимим, джигитлигим джокъ. Джер юсюне джаратылгъанма да, къарнымы асырагъа кюрешеме. Андан сора... Эх, Айшат, Айшат!.. Сени уа барды махтаныр затларынг. Акъыллыса, джигерсе, намыслыса, арнуса!.. Да-а-а, арну дегенде уа аллай арнуса!..

Къуру термилгенлей къаллыкъ болурма, эшта, саига. Бир да къурумай эсе да, бет тюрсюном мындан маджал болса, не бола эди? Артыкъсыз да бурнумду да къара пелах. Бурун!.. Бир иги зат болса, бермез эди аны аллах манга. Аманны берсе, — артыгъы бла береди... Бир-бир тиширыула абадан бурунлары болгъан эркишилени джаратадыла деб да эшитгенме, алай а анга, къалай да болсун, ийнаналмайма. Кертиди, къатым бла кёз джетдирмейин киши да озмайды, не келсин, бурнума сукъланыб къарагъанча кёрюн-

мейдиле. Болгъа эди да, джашла да тиши-
рыуланы къатларында бютеу чамларын мени
бурнума айландырыб къоядыла. Чарлайма
десенг а — бютюн хутдур этерикдиле. Айшат
болмаса уа, къулагъыма да аллыкъ тюл
эдим. Айшат тургъанлай айтсала уа, не джа-
шырыу, джерге кирлик болама. Айшатны
суйгеними киши билмейди, ансы мени бурну-
му юсю бла анга да тиерик болур эди таякъ.

Эх, Айшат, Айшат, суймеклигиме шлагба-
ум болгъанды бурнум, аны амалтын джукъ
айталмайма санга. Сен а... сен а къайдан
билгин мени болумуму. Билсенг а, аз бек
чарламаз эдинг?

Да, Айшат, джаным, кёзюм, менде не терс-
лик барды? Бурнуму иш этиб ёсдюргегенме,
алайчыгъын сен да сезе болурса, муну юсюн-
де терслик атам бла анамдады дерик болур
эдим, артыкъсыз да, атамда, атам да терс-
ликин анасына салмаса. Къарт анам да ата-
сына кёлкъалды болгъан ханарын айтадыла.
Къыйынды бусагъатда тюзетген бизни юйюр-
де бурун къыйынлыкъны ёзеге кимде бол-
гъанын. Кеси да, энди, ариу тюзетсенг да,
джукъ этерлей тюлдю. Кеч болгъанды. Бил-
мейме, бурунлары амалтын ала джашауда
къыйналгъанмыдыла, мен а... Айшат, джан-
чыгъым, бек къыйналама, санга джолум ке-
силиб. Бурнумду аны кесген. Сюелгенди,
худжу, аллыма, джибермейди мени санга.
Билген аллахды, атам, анам мени былай
къыйналлыгъымы билселе, мени дуниягъа
джаратырыкъ да болмаз эдиле. Не келсин,
ол сагъатда, ишексиз да, мени юсюмден са-
гъыш этерлей болмагъанды чотлары. Айтама
алай ансы, ариу, сагъыш этселе да, бурун

амалтын сабийсизми кьаллыкь эдиле? Кёб, аз айт — буюрулгъанны тохтаталлыкь киши джокьду. Манга дуннягъа тууаргъа буюрулгъан эди да — туугъанма. Эх, бурун, бурун!..»

Танг атаргъа кёб кьалмагъанды. Сагъышны толкьунлары Хасанны тамам сылыт этдиле. Къарыуу кьалмайын, эс ташлаб, Хасан джукьуну булутларына сингеди. Джукьлайды. Алай болгъанлыкьгъа мыйы «къарауулсуз» болмайды. Къалайында эсе да ол «къарауул» кёз кьакьмайын турады. Аны себебли Хасанны сагъышларыны оту, джукьланыб кьалмайын, энтда джылтырайды. Джаралы джюрекни энди тюшле кьолгъа аладыла.

Тюш кёредн.

Душпур башында белге келе тюрлю-тюрлю гокка хансланы ичннде Айшат кеси джангыз, джап-джалан, табаннга джете чачы да тозураб, бузда баргъанча, сюзюлюб тепсейди.

Нек чыкьгъанды душпур башына Айшат? Нек тепсейди кеси аялына? Киши джууаб бермейди. Айшат а барады бнягъынлай сюзюлюб, джелчикни джумушакь кьолуна чачын сылата. Бир заманда Айшатны ауазы ёзенни толтуруб:

«Хаса-ан! Наным, бери ке-е-ел! Экибиз да тепсей-и-ик!» — деб эшитиледи. Хасанны джюреги кёкюрегини дюнгюрдетиб, ат төртгюллегенча, урады. Къанатла битедиле. «Джетдим-м-им!..» деб, къанатларын кьагъыб, Айшат таба учады. Суу джагъасында терекленн башына джетерге. Айшатны бнягъы ауазы, артдан төгерекеге джюз болуб джайылыб: «Наны-ым! Сакь бол, тереклеге илин-диресе бурнуугу-у-у!..» — дейди.

Ай, не да болгъа эди да, аны эшитмеге эди Хасан! Харибни къанатларын ол сёз шыбылача уруб сындырады. Джюрегине окъ тийген къушча, хауаны сызгъыртыб, тереклени башына суугъа кёмюлгенча кёмюледн. Терек бутакъланы да ууата, болгъанын да сыдыртыб, «Кертиси да, энди бурнум илинмейин бир къалса...» деб кёлкюне келтиргени бла, сермеб джазыкъны бурнундан бир зат тутады. Бурнунда салыныб туралмайын, эрлай узалыб бутакъладан тутуб, «неге илинди эке?» — деб къараса, бир туюкю, тырнакълы къол гутуб тура. Қъарайды да, къолдан сора не баш, не кёз кёрюнмейдн. «Не эсе да джаны болгъан зат болур, сёзюмю ангылар эсе уа, къолу адамны къолуна ушайды...» — деб ол затха тилекчи болады Хасан.

— Ким эсенг да, ары ий бурнуму, ашыгъышма, тыйма джолумдан...

Бир къуджур ауаз, тереклени да, Хасанны да къалтыратыб, харх этиб кюледн.

— Нек кюлесе? Санга кюлкю болгъанлыкъгъа...

— Санча, мен бурнунгдан алай тутмасам, барыб ташха тиеригингден хапарынг бармедн? Насыбынга, бурнунг къолгъа илинирлей болду да ансы... Сенича болсам, алгъы бурун сау бол дерик эдим. Бюсюреусюз джан кёре эдим сен.

— Сау бол, сау бол мардасыз! Менден къайтмаса да, аллахдан къайтсын. Мен а... ёмюрде унутмам игилигинги...

— Огъай, мен айтхынчы, «сау бол» дей билмегенсе, энди уа, джангы ай чыкыгъынчы, бурнунг да салынганлай турлукъса.

— Ай къачан чыгъарыкъды?

— Бир айдан. Ха-ха-ха!

Хасан амалсыздан ычхыныр муратда бур-
нун ызына тартыб кѳредн, алай болгъан-
лыкъгъа кючлю тюклю кюл, бнягъынлай
кѳуджурсуман кюлюб кюйгъан болмаса,
джибермейди, таб бекден-бек бууады. Ха-
санны джылары келеди.

— Тилейме, нй, айны турур къарыуум
джокъду, мени ашыгъыш ишим барды. Ме-
ни... мени... Сакълаб тургъан адам барды...
Анга бармасам, боллукъ тюлдю. Неме... ча-
къыргъан этгенди, барыргъа керекди. Мени
анга айтырым барды... Айтмасам, боллукъ
тюлдю. Эштеменсе, болджал салмай айтыргъа
керекди, айтыргъа, айтыргъа...

Эндѳ сылыкъ кюкю — Хасанны тилегине
джууабха.

Хасан, амалсыздан, бир да аямайын «Ай-
шат-а-ат!» деб къычыргъаны бла уянады...
Къараса — бурнун кесни кюлу буууб тура!
Терслиги болмагъан бурунга къадалыб тур-
гъан бармакъларын бош этедн. Къара тер
басыб, кечмеклик тилегенча, бурнун да сы-
лай, бир кесек эс джыйыб, тюню болмайын,
тюшюнде болгъанына да кѳууана, сагъатха
къараса — иште барыр заманы джууукъла-
шыб келе.

Эрлей секириб туруб, ашыкъ-бушукъ бет-
кюл джуууб, ашагъан да этмегенлей, иши-
не атылады.

Заводну эшигинден кирир-кормез аллына
Айшат чыгъады. Хасан джунчугъан халда
саламлашады.

— Хасан, — дейди Айшат, къызара, бую-
гъа, — заводда ансамбль кѳурайбыз. Сени

ниг тепсеген хапарынгы айтадыла, хо дей эсенг, сени да джазайым.

— Да, къайдам...

— Бизни цехден кёбле разыдыла...

Джарлы Хасанны бусагъатда болумун билсегиз эди, тамам кёлюгюз бла джазыкъ-сынныкъ эдигиз. Айшатны неш юсюнден айтханына эс бёлгенден эсе, хайырсыз бурну къайгъылы болады. Кёрген тюшю кинолентача кёз аллы бла ётеди. Алай эте келиб, бурунну юсюнден Айшат джукъ айтыр да, деген кюркюуну эте, төгерегине магъанасыз къарай, орнунда тынгысыз тепчилдейди. Бара барыб Айшатха къарагъаны болса, Айшатны кёзлери бурнуна битиб тургъанча кёрюнедиле. Тебрейди сора худжу бурну курииникича созулуб.

«Керти да, бурунну созулгъан адети болур ансы, кёзюме алай нек кёрюнеди?» — дейди Хасан. Бир заманда асыры созулгъандан «энди мындан оза эсе, джерге джетиб къалады» дегенча болуб, Хасан, хадауусну ызына джыяр умутда, кёлуну сыртын бурнуну учуна тирейди. Алай этгешин асыугъа тергеб, тамагъын да арнулаб, ахырында не айтыргъа билмейин:

— Кёбле разыдыламы дейсе?..

— Хо. Халимат, Байдымат, Кулистан, Апа-листан, Къурман, Солтан, Ибрахим... Айтыргъа, сен таныгъанла бары да тепсерикдиле. Мен да кёшуллукума.

Кесни кёшмаса, «хо» дерик эсе да, «мен да» дегенлей, Хасан, ансамбльге барлыгъына аккыллы болуб, не «хо», не «огъай» дегинчи, Айшат:

— Тамбла, ингирде джети сагъатда клуб-
ха келирсе, — деб кетиб тсбреб, беш-алты
атлам этерге, Хасанны пёгерлеринден ишлен-
меклиги алай уллу болмагъан биреулен, Ха-
санны къатына джетер-джетмез: «Хасан,
бурнуугу бир джанына тут да, ётмеге кьой!»
— деб солагъай накъырда этиб ётеди. Ай-
шат, ызына къараб, ышаргъанча этиб кете-
ди. Арну ышармагъан эсе да, Хасанига алай
кёрюнгени ишексиз эди. Хасан гугуруккуну
тёппесинлей къызарады. Болгъанына тер
урады. Ай, ол джаш кирик не да айтха эди
да, ол худжу буруну сагъынмагъа эди!

Не этерик эди, амалсыздан бир затланы
мурулдай, ишине ашыгъыш кетеди Хасан да.

Энди тамам ачыкъ болду ансамбльге бар-
лыгъы бла къаллыгъы— барлыкъ тюлдю!

Кючден-бутдан кюнюн ашырыб, биягъы
тынгысыз кечеге джетеди. Ишленмеген
джашны эртденбла айтханы да, Айшатны
аны амалтын ышаргъаны да кёзюу-кёзюу
къулагъына келе да кёзюне кёрюне, кечени
бир заманына дери кыйнайдыла.

«Алай болса да, не этейим энди? Айшатха
джюрегими ачарма деб тура эдим да, ол
джаш амалтын айталмадым. Туура ол са-
гъатда бошламаса ол тил киригин, не къара
къан джауарыкъ болур эди? Хо да, энди
айтсанг, айтмасанг да, боллукъ болду да бо-
шады. Огъай, къалай-алай болса да, Айшат-
ха айтыргъа керекди да керекди, айхай, ай-
таса да... Тюшюмю билсе, аз кюлмез эди. Се-
йир тюлмюдю ол тюшню кёргеним?.. Хо, хо,
да, тюшюм къалай болду эсе да, энди тюшюмю
къайгъысын этерге керекме. Ай, худжу бу-
рун, не бек чырмау болуу этдинг манга!»..

Хасанны бурну, кеси айтханча, адамны кёлюн туура алай аздырылай болмагъанлыкъгъа, аны юсюнден асыры кёб сагъыш этгенден, эм арты, бети алай тургъанлайына бурундан ишлениб къалгъанча кёрюнеди кёзюне. Кёлюн басарлай сёз айтырыкъ бар эсе да, аны юсюнден кишиге уялмайын сагъыныкъ да тюлдю, ёлюб къаллыкъ болса да. Хасан накъырдачы адам болса, бу кыйынылыкъгъа къаллыкъ тюл эди, не келсин, аллах бурунну артыгъы бла бергенликге, накъырдадан алай уллу юлюшлю этмегенди.

Ахырында, джюрек болуму тамам таргъа тыйылыб, Айшатны терслери келеди! Айтыундан, «Айшат дунягъа нек тууа эди? Тууду эсе уа, мынга (Хасанига) тюбемейин къалса, не бола эди?

Хайыр, тюбеди эсе да, кесин нек сюйдюре эди?.. Нек?.. Нек?..» Пластинканы юсюнде ийне, орнундан тебмейин, бир сёзю чайнаб тургъанча, талайны неклеiedi.

Бир заманда: «Джюрек ауруугъа кесими быллай бир талатдырмайын, бурнуму да къарасын кийиб турмайын, Айшатны къачыргъанига къалай болур эди?» — деген акъылны къуйругъундан тутады.

Къачырыргъа ол, бу тенглик этер деген адамларын тюзетиб, къалайда къалай сакълаб, зор этиб, машинагъа атыб, башха элде джууукъларына элтгенин, артда келечиле Айшатны юйюне барыб джарашханларын кёзюне кёргюзтюб, кертда алай болса деб, Айшатны кесине кёчгенлейинне, аны джыламукъдан толгъан кёзлери бла кесини сюймекликден джаниган кёзлери тюбешедиле. Айшат, къычыргъан, сарнагъан да этмеген-

лейинне, уллу джыламукъ бюртюкле джаякъ-ларында тѣгереѣ, сабыр ауазы бла: «Сен былай этериксе деб акъылым джокъ эди, зорлукъ бла къатын алгъан джашланы мен джашлагъа тергемей эдим. Ол сыйсызлыкъ бизни заманга келишмеген затды. Не джашыруу, мен сени суйген да эте эдим, энди уа...»

Хасанны мангылайына да, бурун учуна да тер уруб, кесине уллу айыб этиб: «Огъай, огъай, аны акъылыма да къалай келтирдим?!» — деб, ол сагъышны джолун кеседи. Суйген джюрек онгсуз болуб, гюнахсыз бурунга энтда дунияны къуюб: «...энди учун кесиб атмай эсем, билмейме!..» дегенн бла акъылына башха зат келеди.

«Кесген дегенлей... Мындаи алгъа абадан бурунлары болгъанлагъа операция этедиле деб эшитген эдим... Бусагъатха дерн ол эсиме келмейин къалай тургъанды?..» Хасан, бу акъылын джаратыб, аны юсюнден кѣб тюрюлю сагъыш этеди. «Джангы бурнуи» кѣзюне кѣргюзтюр, джюреги кызыудан кызыу урады. Тутулмагъан къоянны терисинден бѣрк этиб башына къаблайды. Ол бѣркию тюбюнде арну бурну бла Хасан, тѣгерекине ѣхтем къарай, орам-орамдан ѣтеди. Сейир-тамаша болуб къарайдыла кызла. Айшат а?..

Айшат а Хасанны аллына кеси чабыб келирлей болгъанды... Эх, алай болса уа, нек джазыкъ эди Хасан!

Алай бла Хасан хирургуу бычагъыны тюбюнде сойланьргъа таукелленеди. Бир кесекден акъыллы болады: «...Айхай, уялгъан деб да бир чот барды...» Сора соруула мы-

йысын теплейдиле: «Юйден не айтыб кетерме? Къаллай сылтау этерме? Адамла билселе, къалай болур? Артыкъсыз да Айшат...» Джууаб табалмайын, таргъа тыйылады. «Эштешта, бу акъылны бош келтирдим башыма»,— дейди, хариб. «Тюу, анасы бергенни тѣкген, бу ишге бир къара!.. Билмейинн тургъанлайыма, бурнума былай бир сакъатлыкъ джетсе, къалай иги боллукъ эди: бир зат тийиб, неда джыгъылыб... къайдам, азмды...»

Былайда джукълана тебреген оту джангыдан джанады. Хасанны эсини не эсе да тюшеди. Ол да неди десегиз — бокс! Эй, адам таргъа тыйылса, табмаз амалы джокъду.

«Бокс!.. Таб табханма бу джол!»— секириб туруб, къууаныб, орундугъуну аллында ары бла бери барады. Алайды да, тамбласында кесни бокс секциягъа джаздырлыкъды. Бокс-ну, Хасан акъыл этген бла, джарары былайды: Хасан секциягъа джарашады. Джумдурукълары бла бираз ишлерге юрепингенден сора, ким бла болса да «кѣлю бла» сермеширге керекди. Ол сагъатда бурнуна джумдурукъ тиерине ишек джокъду. Тийсе уа — насыбсыз бурундан бошарыгъы хакъды. Хасанига кереклиси уа олду. Сыниган бурнуун тюзетирге кетген сылтау бла баргъан джеринде хирургга сѣзюн аңгылатады, ол а операция этерикди да этерикди сора, этгенден ары бурнуун гитчерек этерге боллукъду.

Къарагъан кѣзге — Хасан бурнуун сындырыб, болынцагъа тюшеди, Хасанны кертн акъылындан а кишини хапары болмайды...

Хасанны бокс секциягъа джюрюгенни бил-
селе, бир къауумланы тюрлю-тюрлю чам
этиб, «Бурнунг а тамам боксха джараулуду..
«Шлём кийиб чыгъарса, чыкъсанг...» «Тю-
йюшсенг, бурнунгу бир джанына этерсе...»—
деб кюллюклери къулагъына келеди, амма,
аны ючюн къарамайын, этген оноуун бегимли
этеди.

Тангига кёз къысмай тюбейди. Эртденбла,
кёзлери къызарыб, орамгъа къууанчлы чы-
гъады. Таб, баш тутханы да ёхтемирекди.
Игитда дейсе, амалсыз джеринде амал таб-
ханды сора!

Хасан, айтханыча, ишден сора тренерге
тюбеб сёлешеди. Ёмюрюнде боксу къатына
бармагъан, аллай затлагъа бир заманда да
тырмашмагъан (анда-мында шашка оюннга
джангылгъанын айтмасакъ) Хасаннга тренер
сейирсиниб къарайды. Иги, огъурлу, ишлеген
джаш болгъанын билгенликге, тренер Хасан-
ны боксда джарашыулу боллугъуна ийнан-
майды. Хасан, аны эслеб, не усталыгъын да
салыб тилейди. Ахырында, тренер тилегин
къабыл этмейин къоялмайды.

Игитде Хасан юрениучю залгъа кирир-
кирмез шыбырдашханланы эслейди. Бир ке-
секден хар ким, Хасан къайгылы болмайын,
боксёр къолкъаблагъа джаныу этерге джа-
рашадыла. Тренер, Хасанча, орта бойлу,
къуууракъ джашны бир джанына чактырыб,
пеле эсе да айтады. Ол джаш, разылыгъын
билдириб, тренерден айырылыб, Хасанны
къатына келеди. «Бир эки-юч кюнню санга
мен дерс берликме»,— деб, Хасанны залны
бир мюйюшюне алыб кетеди...

Арадан ай ётеди. Тренерни Хасан уллу кыуандырмайды. Алай болса да, секциягъа баргъанын тохтатмайды.

Бир кюн Хасан ол аллында мынга дерс берген джашны тилеб артха тыяды.

— Алан, — дейди Хасан, — бюгюн сени бла кертиледен туююшуб бир кёрсем дей эдим...

— Къалай кертиледен?..

— Да, рингдеча дегенлигимди.

— А-а!..

— Алай а сенден бир тилерим— мени не аяб, не джазыкъсыныб къойма, не ючюн десеңг, мен кертти кючюмю сынаргъа излейме, айырамыса?

— Хайыр, сен айтханча болсун.

Туююшоу башланады. Хасан, ким биледи, «джау» сёзюне не болмайын къалады деген къоркъууну этиб, кёлюн салыб сермейди. Не келсин, «джаууна» уллу хата салалмайды. Къалай да болсун джумдурукълары айтхан джерине тиерге унамайдыла. «Джау» да, кеси уругъа тырмашхандан эсе, Хасанны сермегени табыракъ болса, дегенча тутады кесни. Хасан, аны кымылдагъанын джараталмайын, мурулдай тебрейди. Бир кесекден, мурулдагъаны хайырлы болмагъанын эслегенинде, ачыкъ сёзлеге кёчеди. Аны ючюн къарамайын, туююш барады.

— Алан, къарыусуз сермейсе!— дейди Хасан.

— Болумум олду.

— Тейри, огъай... Джумдурукъларынгдан а болуучан эди хапарым, алай а бу джол...

— Ауушдургъан этгенди дей эсенг— джангыласа.

— Алай эсе, серме кьоркъма да.

— Къарыууму аямайма.

— Ётюрюкню айтма...

— Керти айтама.

— Бош айтма... Алдагъан этесе.

— Алдамайма.

— Алдайса!

— Алдамайма...

Хасанны ачыуу келеди.

— Кёз кёргенни не эсе да бир дженгер, дегенлей этме! Мен кёре турама мени аяб сермегенинги, сора уа!

— Бош ачыуланаса...

— Серме, сёзню кьой да!

Хасанны «джауу», Хасанны кёлюн бачар ючюн этди эсе да, алай болмайын, ишекли болмасын дегенлиги болду эсе да, иги танг деменгилирек бир-эки сермейди.

— Ма, алай дей эдим! Билеме мен сени!.. Серме энтда, серме!

Керти да сермегенчик этеди, не келсин, бурун джанына уа джууукълашырча кёрюнмейди. Хасанны тёзюмю джукъарады.

— Алан, сен, кертда дегениге, ойнагъанынгы кьойчу! Сен ойнагъанлыкъгъа, менде ол акъыл джокъду. Огъесе кьоркъгъанмы этесе? Айт, кьоркъгъанмы этесе?!..

— Да кьоркъуб ненгден кьоркъарыкъма?

— Бурнумдан! Кьоркъуб а немден кьоркъарыкъса... Алай тюл эсе, бурнум таба нек узалмайса да?

Хасанны «джауу», кюллюгюн тыялмайын, пырх-чырх болады.

Бу кёзюучюкде Хасан, ёлюм къара мыллыгын агыб, къаллайла эталды эсе да джашны хамхотуна джумдуругъун табсыз илин-

диреди. Джаш, кюлгенин кьоюб, «да сен аллай бир этгенден ары...» дегенча, кьара кьолкьабны Хасан харибни бурнуна джабышдырады...

Хасан, джыгъылыр-джыгъылмаз: «Аллах-ха шукур, мен излеген бу эди да, излепеними табдым», деб бурнуна тийиб кёрюб, кемпр-чеги сынганын билгенинде, разылыгын билдирген кёзлери бла джашха кьарайды.

«Джауу», дерт кьайтаргъанына сокъураныб, ёрге кьобарыргъа болуша:

— Табсыз болду, кечериксе, — дейди.

— Хата джокъду, таб болгъанды... Бек таб болгъанды, Сау бол! Эртде этеринг да алай эди, — деб, джашны кьолун тутады.

Джаралы бурнуу кьол джаулугъу бла къысыб, ашыкъ-бушукъ жакетни да кьаблаб, муруккусуз залдан чыгыб кетеди.

«Джауу», не айтыргъа да билмейин, ауу-зун ачыб къалады.

Экинчи кюнню эртденбласында Хасан, ичинден къууанч тыбырлы болуб, бир джанына майрышхан бурнуу бла хирургну кабинетинде олтурады. Хирург, бурунну болумун ангылагъандан сора, ышаргъан зат этмегенлей, Хасаннга:

— Боксдан эсе, шахмат спорт игиди. Аны кесинг да сезген болурса, — дей, медсестрагъа джаралы бурунну операционныйге элтирге буйрукъ береди:

— Хаталы тюлдю. Бусагъат терк огъуна бурунну аякъ юсюне салайыкъ, — деб, хирург кабинетинде чыгъа тебрегенлей, Хасан гузаба аны таба атлайды.

— Айыб этмегиз, айтырым бар эди...

— Тынгылайма.

Хасанны бети кызарыб, мангылайына тер уруб, медсестрагъа кёз джетдире, мычыйды. Аны эслеб, медсестра чыгыб кетеди.

Хирург:

— Не айтырыкъ эдинг? — деб сорады.

— Неме... Операция этерик эсегиз...

— Сен къайгъы этерча операция тюлдю, къоркъма...

— Огъай, мен къоркъуб айтханлыгъым тюлдю...

Хасан тартына-буюгъа, болумун ангылатады.

— Мен аллай операция этмеученме.

— Эталлыкъ тюлсюз сора?..

— Этерге боллукъду, алай а сени бурнунг сен чарларлай уллу тюлдю. Тау къушну бурнуча къарамы болгъан, таб бурунду, гитче этебиз десек, чырайын бузарыкъбыз.

Хасан, тышындан айтмагъанлыгына, ичинден: «Субайлыкъгъа айтаса ансы, битге эди мени бурнум санга, кёрюр эдим сора!..» — дейди.

Джылы келген, эсли хирург Хасанны ахырында ички тёкдюртеди. Хасан былай деб ачыкъ айтыб къоймаса да, муну юсюнде аны суюмеклик джангылтханын сезеди. Сёлеше келиб, Антон Павлович (хирургну аты алайды) джаш адамны джюрегин насыбсыз бурнуна бир кесек джумушатады. Ол огъай эсенг, суюген кызы Айшат болгъанын да айтдыртады джашха...

Аны бла Хасанны бурнун да тюзетиб, алгъын болумуна джыйыб, кесин да палатагъа джарашдырыб, больницада ишин бошагъандан сора, Антон Павлович, кесини машина-

сына миниб, салыб Айшатны ишлеген джеринѣ барады...

Айшат сейир болуб тынгылайды джети джукълаб да эсине келтирмезлик адамыны сѣзюне. Антон Павлович адамланы джюреклеринден хапары болгъан адам болур, не болсун, Айшатны да Хасанга ахсыныб джашагъанын сезеди. «Сокъур суюген — сау кѣз» дегенлей, Антон Павлович излеген ол эди да, келгенине сокъуранмазча болады.

Кете туруб, ахыр сѣзюн айтады: «Хасан айтхан бла келгенди-зат деб кѣлюнге келмесини, айтама да, аны андан хапары чыртда джокъду, ийнан сен анга. Мени келгеним а аны ючюндю — суюгенлеге болушлукъ эгмеклик кимге да борчду. Алайды да, иги джанымча, мен айтханны эт, биринчи атламны сен этгенликге — ол айыб иш тюлдю. Насыбны аллына баргъанны айыбы джокъду. Сау къал. Мени тоюгъузгъа чакъырыргъа унутмазса».

Айшат «кѣкден тюшген къонакъдан» айырылгъанында, «тюнюммюдю, тюшюммюдю» деген халда иги танг кесекни эс джыялмай турады. Биринчи акъылына ачыкъ келгени — тенглери: «Ким эди ол адам? Не дей эди?» — деб сорсала, не джууаб берир алагъа?!

Не айтырыкъ эсе да, бир зат къуарарыкъ болур, кертисин а айталлыкъ тюлдю, анга ишек джокъду. Не болса да, Айшатны джюреги къууанчлы къайгыыдады да, аны къояйыкъ да, Хасанны палатасына кѣчейик.

Хасан, сыртындан тюшюб, потолокга сакъышлы къарамын тиреб тура. «...Болгъан къыйыным, лагъымым зырафына кетди. Биягъы бурнум бнягъынлай къалды. Алдатдым

кесими дохтургъа, къалай да болсун... Былай боллугъуму билсем, ёлюб да кюрешеми эдим бокс бла. Эх, Айшат, Айшат, шо, сен бир билге эдиг... Насыбха, чотуму керти болумун киши билмейди... Антон Павловичге да бош айтхан эдим къыйынлыгъымы чурумун. Да, не болду эсе да — болду да бошады...»

Эртденбласында Хасанига письмо келеди. Ол да кимденди десегиз — Айшатдан! Письмону Хасан айлана да джангыдан юч, тёрт кере окъуйду... Асыры къууангандан тюню болгъанына ишекли болуб, негерлерине джити-джити къараб, сёлешиб сынайды. Коридоргъа чыгады, ызына киреди, терезеден къарайды, адамла, машинала, юле, терекле ачыкъ кёрюнедиле. Огъай, огъай, тюнюдю, тюню!

Ма, биягъы письмо къолунда, джукъгъа кетмейин турады... !

Айландырыб энтда окъуйду.

«Багъалы Хасан!..» Ах, насыб, насыб, мени алдай тура болурмуса? «Багъалы Хасан!..» Қъозугъанлыгъы эсе уа?.. Айшатны алай этерге къалай келир къолундан? Ол къатылыкъны нечик этер? Алай эсе... Ол сатгъатда... Эшта-эшта, Айшат аллай кызгъа ушамайды. Сёлешсенг, кызара тургъан бир джанды».

«...айыб этме, Хасан, таулу кыз болуб, джюрегими кесим санга теджегеним ючюн... Сюйгенни айыбы болмаз, кыз, джаш да бирча эркиндиле аны юсюнде...»

Письмону тюбюнде —

«...Джанын сени ючюн аямазлыкъ Айшат».

Насыблы Хасанны бусагъатда кѣлүнде болумун ачыкъларгъа, ийнаныгъыз, къолумдан келеллик тюлдю. Ай, ол эркишини иши тюл эди деменгиз, джашырмайын айтайым, Хасанны уллу бюртюклю джыламукълары Айшатны писмосун иги таиг джибштедиле... Ол тукъум «къарыусузлукъ» этгенине уяла, «киши эследими эке?» деб, негерлерине кѣз джетдире, джыламукъларын писмонуюсюнден сыйпаб, акъыртын бюклеб, окъуй тургъан китабыны ичине салады. Мени сартын, Хасан бош уялады джыламукъларына.

Бир заманда Хасанны кѣлю керти дакъанатла битгендиле дерча болады. Палатадан чарглаб чыгыб, чабыб Антон Павловични кабинетине киреди.

— Айыб этменгиз, бусагъатдан огъуна мен юйге кетерге керекме.

— Сабыр, сабыр. Не болгъанды, нек джан солуу этесе?

— Антон Павлович, мардасыз сау болугъуз... Алай а мен кетерге керекме. Бурнум иги болгъанды...

— Тамблагъа дери чыдааллыкъ тюлмюсе?

— Огъай. Мадарым джокъду. Тилейме...

Хирург билир-билмез джылы ышарады. Биледи Хасанны нек учунганын. Хасан а къайдан билсин аны билгенсин.

— Да, чот алай эсе, не этерикбиз... — дейди Антон Павлович да, ичинден Айшатха бюсюреу эте.

Сагъат джарымдан Хасан байлаулу бурну бла больницадан орамгъа чыгады.

Булутсуз кѣкде кюн огъурлу ышарады. Хасан хар неге да биринчи кере кѣргенча къарайды: кюннге, адамлагъа, тереклеге,

чыпчыкѣлагъа... Къалай алааматды, тамаша-
ды джашау! Кесин кючден тыйыб барады
ансы, аллына тюбегенни къучакѣлаб барыр-
лайды кѣлю. Аны ѳхтем, джарыкѣ бетли,
кенг ышарыб баргъанына бир къауумла се-
йирсиниб къарайдыла. Хасан, учуб баргъан-
ча, джерни къатылыгъын аягъы билмейин,
адамлагъа: «Нечик ариусуз!» — дей барады.
Ариу джырни джырлайды джюреги.

Сагъышлы абадан бурну бла сюелиб тур-
гъан джашны эслеб, харх этиб кюле: «Болма
мыдах, шохум, ант этеме, абадан бурун
чыртда тюлдю чырмау насыбха!» — деб оза-
ды. Джаш сейирсиниб къарайды ызындан.
Бир къауумла да тохтаб, ол халда къарам-
лары бла ашырадыла Хасанны. Былай айт-
ханла да боладыла:

— Да-а, акъылындан тайышханды, ишек-
сиз...

— Эшта, эсириб бара болур...

— Эсирген а этгенди, алай а суюмеклик-
ден эсиргеннге ушайды.

Артда айтхан — суюмекликни сынагъан
адам болур эди, ким эсе да...

ПЪЕСАЛА

ПЪЕСАЛА

ХОДЖА БЛА АЗРАИЛ

(ЕЛЮМСЮЗ ХОДЖА)

Юч бёлюмлю комедия

Ишни бардырлыкъ адамла:

Ходжа
Азраил
Гоша — Ходжаны къатыны
Хаджах — Ходжаны тенги
Къарачыкъ — аянди
Татау — бай киши

Заман — Ходжаны заманы
Ходжа джашагъан эллени биринде

ПРОЛОГНУ ОРНУНА

Джабыу аллында. Сыртында да гитарасы,
сценаны бир джанындан, эшегини
башындан тартыб, аллына атлаталмай,
аны бла кюреше чыгъады.

Ходжа. О кел, келлик эсенг, атла ал-
лынга! Айыбды, хар ким экибизни аллыбыз-
гъа къараб турадыла. Кел, дейме да! (*Зал-
гъа*). Эшта, эшта, «аллах кыйыныгы суу-
абха джазсын» — деб тургъан болмаса, сё-
зюнгю ангыларыкъ тюлдю. «Ушамагъан-
джукъмаз» деб, кесиме ушаш. хыкъ десе,
тебдиреллик тюлсе орнундан. Кел, узункъу-
лакъ, кел! Да, тур алесе алай, антсызса,
тебсенг. (*Джюгенни бауун юсюне атыб, зал-
гъа бурулады.*) Салам алейкум, джамагъат!
Айыб этмегиз эшек бла аллай бир кюрешге-
ним ючюн. Ансыз болмайма, билесиз кесигиз.
Тынч-эсен болурсуз, аллах айтса? Болмаз,
эшта, хатагъыз, келген эсегиз оюнга. Хата-
сыз кюнлеригиз кёб болсунла. Сизни элге
келмегени, кёб бола эди, бек тансыкъ бол-
гъан эдим, ант этдир. Сиз да болгъан болур-
суз, не джашырыу. Болмайын а, боллукъсуз.
Болургъа керексиз. Тансыкъ болгъаныгъыз-
ны элни кыйырындан кирир-кормез билген
эдим. Тёрт-беш адам болуб ёчеше тургъан-
лайларына, юслерине келиб къалама. Ёчеш
да не ёчеш эди десегиз — менн юсюмден.
Ходжаны миллетни педи деб. Узбекли деб би-
ри, тюлдю узбекли, азербайджанлыды деб
башхасы, экигиз айгхан да терсди, Ходжа
тюрклюдю деб да ючюнчюсю. Огъай, огъай,

ючюгюз да джангыласыз, Ходжа, ким да би-
либ, къарачайлыды деб дженгдирмей да кю-
решген тёртюнчюсю. Бешинчиси да — мал-
къарлы болургъа керекди деб, алайгъа
дженге. Малкъар бла къарачайны не башха-
сы барды дедиле да, аны алай бла джунчут-
дула. Сейир болуб тынгылаб тургъанлайыма,
манга да сордула. Ийнана эсегиз, айыб эте-
рик да болурсуз, не айтыргъа билмедим.
Киштик кюзгюде кесин кёргенлей болдум да
къалдым. Не сейир эсе да, ёмюрде аны
юсюнден сагъыш эте билмегенме. Атам бла
анам а, джандетли болсунла, мен да сорма-
гъанма, ала да айтмагъандыла. Энди ол ду-
ниягъа баргъан төрем болса, туберик болур-
ма алагъа, сормай къоярыкъ а тюлме. Ол
ёчешгенле менден ёчеше къалгъан эдиле, не-
де тохтагъанларын билмейме. Бусагъатда
арагъызда олтуруб огъуна тура болурла, ол-
сагъатда таныялгъан да этмеген эдиле мени,
мен да уялгъандан айталмадым, Ходжама
деб. Бирн уа «Ходжаны кесине сорургъа ке-
рекди», — деб къалгъан эди да, мени джууа-
бымы да эшитдигиз. Алай а джангыз бир
къошарым: мен сизге келе эсем, къарачайлы
болуб келеме, ол себебден сиз кёрген Ходжа,
кесиме айтама, къарачайлыды десем — джан-
гылмазма. Аны барын да не ючюп айтама?
Хы, сиз да болгъансыз тансыкъ дегенлигим-
ди. Болмасагъыз, сагъынган да этерик тюл
эдигиз.

Болса да оюннга келгенсиз да... Э-э-э, тох-
тачыгъыз, ол алайда олтургъанланы кёзлери
асыры мутхуз джанады, гырылдагъанымы

джаратмагъанлыкъ этдигиз болурму? Огъе-
се, кесигизни энди бир джюрек джарсыуу-
гъуз болубму мыдахсыз? Эй, джанларым,
кёзлерим, джашауда кёб тюрлю затла бо-
лурла, алай болса да хорлатмагъыз мыдах-
лыкъгъа, ийнанганлай туругъуз хар зат иги
болуруна. Игилек кеси аллына келмез, сиз
бармайын аллына.

(Гитарасын да согъа, джырын джырлайды).

Тынгылагъыз Ходжагъа,
Ойлашырсыз джашаугъа.
Суууса да суюгенинг,
Сууумасын джюрегинг.

Абынсанг да сагъышдан,
Ачыуланма сен ташха.
Ачыса да бир джеринг,
Сууумасын джюрегинг.

Джетншмейин къатынынг,
Ач болса да, ой, къарнынг,
Келсин аны кечеринг,
Сууумасын джюрегинг!

Эшитсенг да ачы сёз,
Ачыуланмайын сен тёз.
Ышарсынла кёзлеринг,
Сууумасын джюрегинг.

Бара барыб булутла
Джулдузланы джабсала,
Тохтамасын кюлгенинг.
Сууумасын джюрегинг.

Джулдузда да чыгъарла,
Ачыкъ кёкде джанарла,
Тохтамаса кюлгенниг,
Сууумаса джюрегинг.

Басым салыб джюреке
Тынгыладыгъыз сиз меннге,
Джабыу энди ачылсын,
Оюнубуз башлансын!

БИРИНЧИ БЕЛЮМ

БИРИНЧИ КЮН

Х о д ж а н ы джербаш юйчюгюнде. Хар зат неси джарлы болгъанын билдириб турадыла. (Декорация пьесаны аллындан ахырына дери тюрленмейди). Х о д ж а, башына да быстырны кысыб, агъач орундугъунда джатады.

Х о д ж а. Гоша! Ой, Гоша! Къайры кетди бу терсгабан? Санга керек сагъатда думп— тас болургъа Гошадан уллу фахмусу болгъан болмаз. Бир уллу акъылы болгъанча, бу баш кибикин ауругъанына бир къара. (*Кесин тездюрген халда ынгычхайды.*) Гоша! Санга айтама да?.. Эшта, эшта, джокъду, джокъ болмазлыкъ, къайда эсе да. Ким бла болса да гыр-гырны баса болур. Ой, башым! Тамам кёлю бла ауруйду, ахырсы. Бир аналгин таб-леткачыкъ болса, иги болуб къаллыкъ эди. Алай айтханым ючюн, мен башха заманда джашай ушайма. Бусагъатда 1334 джыл, алай дарманла уа 620 джылдан чыгъарыкъды-

ла. Насыблы адамла, ол заманда джаша-рыкъла.

Ходжаны баш джанындан Азраил чыгъады. Азраилни сыфатын, къалгъан персонажлары да былай деб кёргюзюрге театры эркинлигиндеди.

Азраил. Салам алейкум, Ходжа!

Ходжа. (*Кёзлерин да ачмайын, тюшюндеча*). Алейкум салам! Къайсыса?

Азраил. Азраилме.

Ходжа. Азраилмемн?

Азраил. Тюз ангылагъанса.

Ходжа. Азраил, Азраил... Антым, эсима тюшюрелмейме. Шамаилмы дединг?

Азраил. «Сангырау къулакъ — эл бузар», — дегенлей этме. Азраил дедим да.

Ходжа. Азраил... Къайсы элчисе?

Азраил. Мен элчи тюлме. Аллахны сыйлы мёлеги, джан алыучу Азраилме.

(Ходжа кюледн)

Азраил. Бош кюлесе, Ходжа.

Ходжа. Да, кюлмей къалай этейим, адамы джанын алгъанынг ючюн аллах сени кесине сыйлы мёлек этгени сейир тюлмюдю? Айтыуунгдан, аллахны адамы ёлтюргенден суюгени джокъду. Аллахдан чыкъмазлыкъ джокъду, антым. (*Кюледн.*) Ой, башым, ой, башым, ой башым...

Азраил. Уллу аллахны чамландыраса, Ходжа.

Ходжа. Да аллай бирчкни да кёлтюраллыкъ тюл эсе...

Азраил. Тоба де!

Ходжа (*бюсюреусюз*). Тоба. Алай бол-

са да къалайтын кирдинг юйге? Эшик бла кир-
мегенсе, аны билеме.

Азраил. Манга эшик, терезе джокъду,
къалайда да джол бошду.

Ходжа. Аллай мадарынг бар эсе, сау
къаллыкъ, мени юйюмю ичи бла джол салма-
санг, джокъму эди джер санга?

Азраил. Мен сеннге келгенме.

Ходжа. Кечериксе, олтур деб да айтма-
дым, ёрге да къобмадым. Олтургъан да эт,
кереклинги да айт. Мен а, башым къысханды
да, кёлтюралмайма башымы.

Азраил. Джандетли бол. Олтура турур-
гъа джокъду заманым. Джанынгы алыргъа
келгенме — олду айтырым.

Ходжа. Ауузунгу ачдырмаз эдим, антым,
алай а бош тюлдю джаным.

Азраил. Накъырдасызды сёзюм.

Ходжа. Мени накъырда этгеними ким
айтды санга?

Азраил. Бош этесе, Ходжа, хиликке. Ан-
дан эсе ахрат намазынгы къылсанг — ол
нгиди кесинге.

Ходжа. Керти Азраилча да сёлешесе, ант
этдир. Намаз этер къарыуум болсамы турама
сыртымдан тюшюб. Ох, худжу баш... Къур-
гъакъ сёзню къой да, баш ауруугъа не мадар
билесе — аны айт.

Азраил. Башынгы, ненги да аурумазча
этейим, — джанынгы алыб кетейим.

Ходжа. Аны уа керти айтдынг, оллахый.
Айырылсам джанымдан, къутуллукъ эдим
башымдан.

Азраил. Болду сёзню серге ийгенинг.
Къура кесинги.

Ходжа, Къайры?

Азраил. Ол дунягъа.

Ходжа. Кёлюмю басдынг, ийнан, алай къууан аллахдан. *(Башын кёлтюрюб Азраил таба къарайды.)* Астофирилля, астофирилля! *(Кёзлерин къысыб тургъанлай, джастыгъын орундукъну башха джанына кёчюреди, аякъларын Азраилге буруб джатады.)* Сен керти да Азраилсе, ант этдир.

(Азраил кюледи)

Азраил. Бош кёчюрдюнг, Ходжа, башынгы. Аякъ джанынгдан да алааллыкъма джанынгы.

Ходжа. Сен кимге да кёрюнемисе, огъесе?..

Азраил. Огъай, джангыз сангады.

Ходжа. Артыкъ манга нек?

Азраил. Ходжа джангызды дуняда. Ашхы аллахны оноуу сенден нени да джашырмазгъады.

Ходжа. Ия?

Азраил. Къулагъынг эшитгеннге ийнан.

Ходжа *(башындан тутуб къобады)*.

Мен джангыз тюлме дуняда,

Джангыласыз алайда.

Амма, аллах айта эсе, биле болур кесн,

Олду хар нени да иесн.

(Юй тубюнде бир-эки барыб, башы маджал болгъанча ангылаб, тохтайды.)

Ходжа. Керти да менден джукъну джашырмазгъа оноуугъуз бар эсе, бир-эки зат сорайым санга.

Азраил (*онгсунмай*). Санга джууаб бере турургъа джокъду заманым, кёбдю алкъын айланнгъым.

Ходжа. Хо, хо, да кимни болса да бир-эки сагъатны джанын кечирек алгъанлыкъ-гъа, ишингден чыгъарлыкъ болмаз.

Азраил. Уллу аллах...

Ходжа. Аллах аны ючюн чамланмаз. Не этери да къашын-башын тюерик болур, премиянгы кесери джокъ, сенича ишин тындырлыкъ табалмаз. Аны тышында кесниг да сёзюнге не болургъа керексе. Аллахны оноуу бла менден пенн да джашырмазгъа эсе, мени джууабсыз къойсанг, аллах да ушатмаз.

Азраил. Сен менден соруу алгъанча сёлешесе.

Ходжа. Дуняа кёзюудю дейсиз да, багъалы Азраил, бу дуняада мен бир-эки зат соргъанлыкъгъа, къайгъырмаз, ол дуняада джууабчы мен боллукъма.

Азраил. Асыры эркин сёлешесе, Ходжа!

Ходжа. Кишиге ауур тиерлей сёз айтмай-ма мен!..

Азраил. Къой энди, къой. Сор, не сорлукъ эсенг да.

Ходжа. Аны иши башхады. Алайды да, неден да алгъа: мени джаным нек керек болду? Къарт болуб, къарыусузлугъум джокъ, башым бюгюн бир кесек къыйнады ансы, башха ауруб инджилгеним болмайды. Манга къараб тургъан негиз барды? Ёлюмден къоркъуб соргъанлыгъым тюлдю...

Азраил. Айтыуларындан, сен джарыкъ адамса, оюнчу адамса. Анда хар ким эригиб

не этерлерин билмейдиле. Сен барсанг, кёзлерин бир кесек ачармы эдинг деб дыгалас этедиле.

Ходжа. Сора мени клоун этерикдиле, не?!

Азраил. Не этериклерин билмейме, сен сордунг, мен айтдым билгеними.

Ходжа. Қимледиле ол эригиб айланганла? Сени джууукъларынгдан болурламы, кимле эселе да?

Азраил. Барды джууукълукълары, тюз айтаса.

Ходжа. Аллах билемиди?

Азраил. Ёзге уа. Андан эркинлик алыб ийгендиле мени.

Ходжа. Қиштикге оюн — чычханнга ёлюм. Ичлеринде сенден сора болмаз ишлеген?

Азраил. Джокъду. Джангыз менме.

Ходжа. Тунеядецле. Хайыр. Кёрейик ким кимни кёзюн ачса да. Аланы кёзлерин ачар ююн, мени кёзлерими джабаргъа керекди. Таб оноу этгенсиз, акъыл оноу.

Азраил. Ходжа, этме хиликке! Алай сёлеширик эсенг...

(Пауза)

Ходжа. Къойдум, къойдум. Аллахны сыйлы мёлеги Азраил, сен акъыл этген бла, джер юсюнде эм багъалы неди аллахха?

Азраил. Адам.

Ходжа. Тюз айтаса. Алай айтсанг деб тура эдим.

Азраил. Нек?

Ходжа. Да сагъыш эт кесинг, биз, адамла, болмасакъ, аллахха бой салыб тургъан

ким барды? Джаныуарладан ол хатерни кёр-
меклик бек кыйынды, кесинг билесе.

Азраил. Ол хатер тюлдю, борчуду хар
адамны.

Ходжа. Ким салганды ол борчну?

Азраил. Дуняны джаратхан.

Ходжа. Аллах дегенлигинг болур?

Азраил. Сен бла мен джаратмагъаны-
бызны уа билесе.

Ходжа. Сейир тюлмюдю?

Азраил. Неге сейирсиндинг?

Ходжа. Сейир тюлмюдю борч салмай
болмагъаны, аны салыр ючюн да адамланы
джаратханы?.. Хы, ол да алай болсун, бузат-
ха уа къалай къарайса? Адамгъа кишиде
болмагъан акъылны бериб... Дуняда эм се-
йирлик, эм алакат, адам, сени акъылынгдан
сора не болур? Акъылгъа тыйыншысыча
багъа бераллыкъ да акъылдан сора не бо-
лур?!

Айтама да, аллах адамгъа ол акъылны бе-
риб, джашаудан алай терк нек къоратады,
кесини да адамдан сюйгени джокъ эсе?

Азраил. Ёлюм болмаса, джаны болгъан-
ла джер юсюне сыйынныкъ тюл эдиле.

Ходжа. Олмуду къуру аны чуруму?

Азраил. Мен билген — олду.

Ходжа. Алай эсе, джерни ОЛ (*бармагъы
бла кёкге кёргюзюб*) джаратмагъанды сора?

Азраил. Тоба де! Мен ол затны айтма-
гъанма.

Ходжа. Айтханса демейме, алай а сени
джууабынгы ахыр магъанасы олду. Сёз
ючюн, бютеу дуняны джаратхан — джерни

да джаратыргъа керек эди. Сен айтханнга кёре уа, джерден къалгъанны ОЛ джаратады да, джер а кеси аллына къуралады.

Азраил. Ходжа, эслеб сёлеш! Джерни, нени да уллу аллах кеси джаратханды.

Ходжа. Алай эсе, аны кючюнден келмеймиди адамланы ёлюмсюз этиб, джерни уа анга кёре джаратыргъа?

Азраил. Аллахха оноу этерик бир аллах кесиди.

Ходжа. Ол тюлмюдю... Башха тюрлю джууаб береме десенг, кертиден, ётюрюкден да бири айтыргъа керек эдинг. Эшта, бу джууабынг эм тыйыншы болур.

Азраил. Асыры ёхтемди сёлешгенинг...

Ходжа. Кертини излейме билирге. Билгеними уа башхалагъа излей эдим берирге, алай а, не келсин келгенсе джанымы алыргъа... Неди мадар, джокъ эсе сау къалыргъа...

Азраил. Джокъду.

Ходжа (*ерге туруб нени эсе да излейди*).
Къайдады эке?

Азраил. Не излейсе?

Ходжа. Ол намазлыкъ кибики излей эдим. Эслемегенмисе?

Азраил. Орундукъ тюбюне къара.

Ходжа (*эчки териден этилген эски намазлыкъны орундукъ тюбюнден чыгъарады*).
Билиб тураса, антым. Гоша терстабан къойгъап болур ансы, къабыргъагъа тагъыучабыз. Алай айтханлыгъым ючюн, не башхасы барды къайда болса да, намазлыкъ къалайда да намазлыкъды. Энди барыб бир абдез алаksam...

Аз раил. Заман, заман, Ходжа! Ийме заманны бошуна. Кёб айтдырма, ашыкъ ахырат джолунга...

Ходжа. Абдесиз къылсам намаз, болмазмы гюнах? Мен сен айтханны этейим, гурушха этерик тюл эсе аллах?

Аз раил. Чыкъдың тамам къабынгдан. Сёз бла къатышдырдың башымы. Айырыл энди джанынгдан. *(Къолун ёрге кёлтюреди.)*

Ходжа. Тилейме, джангыз бир минутчукъну сабыр эт!.. *(Эрлей «намазгъа» джарашады).*

Аз раил. Не дейсе энди уа?

Ходжа. Башладым намазымы. Асыры дженгиллик этесе. Намазны бошагъынчы, адамны джанын алыргъа болмайды, кесинг билесе.

(Аз раил мадарсыз болады)

Ходжа *(кеси кесине)*. Гоша да къалды да кетди, къайда эсе да, хайырсыз. Эшта, ол келгинчи мычыйым намазлыкъда. *(Намазын да «къыла», эшикге заман замандан кёз джетдире тургъанлай, къатыны Гоша киреди. Аз раил кёрюнмейди. Терк огъуна намазлыкъдан туруб).* Ай юйюнге, андагъылы берн къайда айланаса?

Гоша. Машакълагъа баргъан эдим, келиб бир тюкюрсе деб... Къалайды башынг, маджал болдунгму?

Ходжа. Болгъанды, болгъан. Кёб турмайын ёмюрде аурумазча боллукъду.

Гоша. Нечик?

Ходжа. Мен санга бар дегенмем Машакълагъа?!

Гоша. Айтхан а этмеген эдинг... Алай а эшикге чыктыгъанымда эсеме тюшдю да, сеннге да айта айланмайым деб кетген эдим. Онгмазлыкъ, кеси да джокъ кёре эдим юйюнде.

Ходжа. Машакъ-чашакълапы кьой, бери тынгыла (*къулагъына*) сен кетгелли бек къолайсыз болгъанды чотум. Джукълана башлагъанды отум.

Гоша. Бу керексизге безигеннинги бир кьойгъа эдинг, ахырсы.

Ходжа (*бармагъын эринлерине къысыб*). Ч-ш-ш! Акъырын сёлеш, акъыллы. Ол тюлдю бусагъатда къайгъым, кёб турмай джолоучу боллукъду джаным...

Азраилли ауазы. Бош айтаса, Ходжа, къатышынга. Аны кьой да ашыкъ джолунга.

Ходжа. (*Гошагъа*). Эшитдингми? Хайырсыз, кетмейин былайда тура кёре эдим...

Гоша. Кимге айтаса? Ах, мен джазыкъ, башынг асыры къысхандан сёлеше тура болурса... Къайда, таянчы ызынга. Тонтешик-леге бир джетиб келейим. Къарачыкъны тюкюргени нги джараучанды, дейдиле. (*Кетерге тебрейди*).

Ходжа (*тартыб тыяды*). Къарачыкъны, алачыкъны да кьой, нги болгъанды башым. Азды заман сёлеше турургъа, андан эсе берликчигибиз, аллыкъчыгъыбыз бар эсе да... (*Акъылына не эсе да тюшеди*.) Тохта, юйден чыкъчы тышына. Ары-бери кетме да алай тур, мен айтырма санга. Айтырым барды ол биреуге.

Гоша (*сейирсиниб*). Ий, а киши, ангылаялмайма, нек этесе аллайла? Кимди ол дегенинг?

Ходжа. Терк бол, акъыллы! (*Эшик таба тюртеди.*) Артда айтырма, бар энди, бар.

Гоша. Астофирилля, тоба, тоба?.. (*Чыгъады.*)

Азраилли ауазы. Болдунгму хазыр, Ходжа?

Ходжа (*тёгерегине къарай*). Хо да, болгъанма. Алай а энтда бир айтырым бар энди... Къайдаса кесниг да?

(*Азраил башха джерден чыгъады*)

Багъалы Мёлек, Азраил, джан алыучу болсанг да, антым, джан аурута билесе сен да, деб алайды акъылым. Умутчума эс бёлурсе деб сёзюме, огъай демезсе тилегиме.

Азраил. Фу-у! Тюл эдим мен баш ауруу бла шагърей, амма, Ходжа, мен да башлагъанма тентирей, тынгылар ючюн къалмагъанма сёзюнге, уллу аллахны да не келеди кёлюне. Бу болмаса мычымагъанма джан алыуда. Сёз айтыргъа да болмайды къулулгъумда, сен а кёб тыйдын аллымы сёзюнг бла, ойнама энди мени бла.

Ходжа. Аллах сакъласын сени бла ойнагъандан, ёлюм юсюнде оюн болмаз, дейдиле. Тыйгъан болурма джолунгдан, тюз айтаса, алай а тилейме, бер меннге юч кюн болджал, андан сора сёз да айтмазма, джанымы кел да ал. Берлигим, аллыгъым барды адамладан, ол огъай эсенг, айыбды аллахдан, тындырмай кетсем аланы. Излемейме айтырларып: «Кёремисе харамны, къутулмайын борчундан кете билгенни дуниядан» — деб, аллыгъымы алмайын къойсам да, къайгъырмаз. Берлиги-

ми бермесем, а, джарамаз. Сюйюб кетмегенни билмезле ала, ызымдан а табханларын кѳуярла. Сизге уа неди башхасы, юч кюнден алсагъыз да джанымы? Ахыр тилегим олду, этигиз кѳабыл, джокъду менде, ийнаныгъыз, харамлыкъ, болмазгѳа керекди сизде да кѳа-тылыкъ.

(Пауза)

Азранл. Эркинлик керекди аллахдан, ме-ни ол зат келмез кѳолумдан...

Ходжа. Сен айтханнга огъай демез. Не барды андан, келир-келмез джанымы ашыкъ-бушукъ алгъандан.

Азранл. «Аджал джетсе — болджал джокъ», дегенни билемисе сен?

Ходжа. Аны джетдирген сиз эсегиз ма-нга, сизни уа келмеймиди кѳолугъуздан бир кесек мычыргѳа? «Ёлюр джаннга ёкюл джокъ», деб да айтадыла. Аны да биле-ме, болса да, кѳайтарыб энтда тилейме, эт хатер, бер ол юч кюнню, не боллукъ эсе да, бер.

Азранл *(юй тѳубюнде, эки кѳолун да ар-тына этиб, ары-бери бир-эки барады)*. Ход-жаса да Ходжаса... Кѳрейим. Бусагъат ары джетиб келейим. Алай а айталмайма белги-ли, кѳабыл этер деб тилегинги.

Ходжа. Сау бол! Тегаран аяма сѳзюнгю, тилерсе салыб кѳлюнгю. Хайда джолунг ма-мукъдан, кѳууаныб кѳайт аллахдан. Тохтачы. Ары барыб айланмай, телефон бла сѳлешиб кѳойсанг да боллукъ эди.

Азраил. Алай дегенинг? Неди ол?

Ходжа. Неме... Кечериксе, джангылыб айтама. Ол кеч чыгъарыкъ затды...

Азраил. Алай болса да, неге айтдың?

Ходжа. О кьой, бош алай... Келсенг, айтырма. Ма... *(Къолун узатады, Азраил а къол бермейди.)* Эсен кѳрешейнк.

Азраил. Бек тюрлю джанса, оллахий...

Ходжа. Айыб этме, Азраил, сорайым эте, сорайым эте, унутама да кьояма. Ары барыу болса, эшегими да ала барсам дей эдим...

Азраил. Къайгъырма апы ючюн, анда да бардыла эшекле, сайларса да алырса игисин кесинге.

Ходжа. Да мешики...

Азраил. Болдунг энди. Ким биледи бир сагъатдан кѳб мычысам, эркинлик бергенин билирсе. Мен келгинчи, сау къал. Алай болса да кѳб сакълатмазма.

(Кетеди)

Ходжа. Бар, бар. Сакълатсанг да, кыйналмазма. Фу-у! Ходжа, неден башлайбыз энди ишибизин? *(Эшикден тышына.)* Гоша! Ой Гоша! Санга айтама да?.. *(Солуун къысха ала, Гоша киреди.)*

Гоша. Къалайса, киши? Бусагъат Къарачыкъ келликти. Ол тюкюргенлей...

Ходжа. Тохта, анга да барыбмы келесе? Не тынгысыз адам эдинг...

Гоша. Ходжа, джаным...

Ходжа. Джаным, кѳзюм, Гоша, аурумайды башым, иги болгъанды дегенни нек ангы-

ламайса? Ийнанмай эсенг, ма, тий да кёр.
(*Башын тутады. Гоша тийиб кёреди*).

Гоша. Да сора...

Ходжа. Болдунгму энди? Башны кьой.
Келчи, былай олтур. (*Орундукъга олтура-
дыла*.) Гоша, джанчыгъым, онбеш джылны
джашадыкъ бирге, ауур сёз айтмай бир-би-
рибизге. Ач, джалаингач да болдукъ... Мура-
тымча джашау берелмедим санга...

Гоша. Андан артыкъ не этерик эдинг манга?
Пек айтаса барын да быланы? Ходжа, джа-
ным, таб кёрмейме халынгы...

Ходжа (*кесине кзысыб*). Билеме не келге-
нин кёлюнге. Ишеклисе бу (*башын кёргюзе*)
мыйы кибикке. Къоркъма, орнундады акъы-
лым. Башха затды, Гошачыкъ, айтырым. Кё-
люнгю салыб тынгыла. Ол бнягъында мен
сёлешген (*тёгсерегине къараб*.) Азраил эди.

Гоша (*кёлкъалды боли*). Оу, Ходжа, ахы-
рысы, сени бу сабий оюнларынг бир къал-
майдыла...

Ходжа. Сен ёлмегин, керти айтама, ий-
нан. Хапарны артда тынгылы айтырма ал-
лындан, бусагъатда айтырым а олду. Алыр-
гъа келген эди джанымы, юч кюн болджал
бер деб тиледим да, аллахха кетгенди сорур-
гъа. Ким биледи, эркинлик бергени болса,
къараб турама аллына, юч кюнню ичинде
этер затыбыз кёбдю, аланы тындырыб чы-
гъаргъа керекме джолума.

Гоша. Къойчу, кьой, болмагъан затла бла
башымы да аурутма, сени башынгы ауругъа-
ны да джетерикди, заманымы да алма. Ун-
чугъубуз бошалаыб турады, барыб, Сабырла-
дан бир да къурумай эсе да гюттюлюкчюк

алыб келейим. Сени да ауузунга джукъ тий-
мегенди. (*Ёрге кѳобады.*) Не бла ойнарыкъ
эсенг да, джанынга болайым, джанынг бла
ойнама. Аллах айтмасын ансы, санга джукъ
болгъаны болса, мен бу дунняда кѳб мычы-
мазымы уа билесе.

Ходжа. Тохта, Не бла суйсенг, аны бла
ант этейим, кертиди сѳзюм. Сениге айтханы-
мы билселе ала (*бармагъы бла кѳкге кѳргюз-
теди*) манга исси къабдырыргъа да болурла,
алай а санга айтмайын, кимге айтайым? Сан-
га да ичингде къалгъан зат болсун деб айт-
ханлыгъымды. Да не этериксе, былай эртде
айырыллыкъма деб турмай эдим сизден...

Гоша (*ийнана башлайды*). Мен а сора?

Ходжа. Айхай, мен айтхан болса уа... Се-
ни огъай эсенг, эшегими да элтирик эдим. Не
келсин, мен этмегенме, оноуну.

(Гоша тауушсуз джылайды)

Ходжа. Гоша, не этгенлигингди? Джы-
лабмы кѳойдунг? Ой, сени огъесе... Алай хо-
мух къалай боласа? Аны билсем, ёлюб да ай-
тамы эдим?..

Гоша. Таб алай этерге да уялмаз эдинг.
Манга айтмагъанлай къалай кетерик эдинг?
«Эри ёлген — элге сѳз» деб, мени кѳоюб да
къалай кетерик эдинг?

Ходжа. Мен ёлгенликге уа, сени сѳзюнгю
пек этедиле? Сенде не айыб барды? Не уа
кетгенле бары да айтыбмы кетедиле? Суйюб
киши да кетмейди, менича бир телиси болма-
са.

Гоша. Тохта, сора сен кеси разылыгъынг
бла кетесе?

Ходжа. Ёзге уа! Аллах айтхандан ары, кыалай да болсун, «огъай» дерге уялыб кыойдум. Сагъыш эт кесинг. Иш этиб Азраилни келечн этиб айланса — «огъай» деб кыалай айтыр эдинг. Мен огъай, сен да эталлыкъ тюл эдинг атказ. Азраил да, хариб, анасындан туугъанлы, бу болмаса, аллыма келмеген эди. Аны ючюн, джаным, кёзюм, неге кыйыналаса? Сенден алгъа баргъаным бек да игиди. Анда джашау да кыаллайды, кыайдам... Ким биледи, бирге барыб джуичугъан зат этмейик. Джерине, сууна кёз джетдириб, артда сокъуранмазча болургъа керекди. Баргъанлай квартир да беремидиле, кыаламыдыла...

Гоша. Хо санга бир да, анда джер, суу кёргюзте турлукъдула санга!

Ходжа. Ала кёргюзтмегенликге, кесим кыарарма. Джандет-мандет деб кыырылтадыла да, кёрейик, айтханларыча эсе.

Гоша. Не уа сени джандетге буюргъанлары а ким айтды? Джаханымге ийиб кыойсала уа, не этерсе?

Ходжа. Ой, сени огъесе, сабий кёремесен алкыын. Ходжаны бийчеси алай оюмсуз кыалай болады? Сора джандетге бармазлыкъ болубму «хо» деб айланама мен? Ол адебсизликин кыалай этер аллах да? Не джашырыу, энди джаханимге да кёз джетдирибиз, «Джаханимни кёрмейин— джандетге кёл салмазса» деген сёз, эшта, бош айтылгъан болмаз. Аны тышында таныш адамла да болургъа боллукъдула анда. Кесек зат ючюн кимлени юлерин кыурутхандыла, кыайдам. Ким биледи, кыолумдан келиб, бирлеге болушлукъ этелсем да, аны да кёрюрбюз.

Гоша. Кимни сёзлерин айтыучан эдинг?.. Умар Хараммы дей эдинг?

Ходжа (*кюледи*). Омар Хайям! Эм халал адамгъа харам деб къалай айтдынг. Сора уа, сора?

Гоша. Да ол айтханынгы унутханмы этгенсе? «Ол дуня — къарангы»... зат деб бирни айтыучан эдинг?..

Ходжа. А-а-а!

Джашауну тас болуб бошалды тамалы,

Адамны аджалгъа табылмаз амалы.

Ол дуня къарангы, бир адам бери къайтмайд. Бир инсан хапар айтмайд — къалайды халы.

Гоша. Хы. Не айтаса бу сёзлеге? Тюз айтады деб туруучан эдинг да кесинг?

Ходжа (*Залгъа*). Аягъымдан алды, антым. (*Гошагъа*). Энтда айтама тюздю деб. Билмейбиз ол дуня къаллай эсе да деген магъанада джазады да, энди барыб, къарангы бла джарыкъ болгъанын билиб келирча мадар чыкъды. (*Арбазда эшек окъуйду.*) Қъарачыкъ апенди келе болур. (*Терезеден къарайды.*) Олду. Аны да къайдан чакъырдынг эсе да... Аллына бир къабарыкъ зат келгинчи кетмезин биле тураса. Юйде да джукъ джокъ, заман да аз, ол а ынгычхай, ғырылдай турлукъду.

Гоша. Қъалай этейик да?.. Мен да баш аурууунга дыгалас этиб чакъыргъан эдим.

Ходжа. Хо, хо, да, энди не этерикбиз...

(Қъарачыкъ киреди)

Қъарачыкъ. Сала-а-ам але-е-екум.

Ходжа (*аныча созуб*). Але-е-екум сала-

а-а-ам, Къарачыкъ. (*Къол тутушадыла.*)
Кел, ёт берн.

Къарачыкъ (*орундукъгъа олтура*).
Ахырсы, Ходжа, эшегинги бу эшэк кылыгъы неди? Мени кёргенлей хахайлаб нек тебрейди?

Ходжа. Тюз айтаса, эшекчады кылыгъы. Сол табаны кичиб эте болур.

Къарачыкъ. Ия? Да, тохта, сора артыкъ мени кёргенлей нек кичийди?

Ходжа. Тынч болурса, ёзге, апенди?

Къарачыкъ. Алан, сен мен айтханнга джууаб бермединг.

Ходжа. Энди ол уллу аллахны кесинден келген бир затды, анга былай деб айтмакълыкъ кыйын болгъаны хакъды.

Къарачыкъ. Астрофирилля, астофирилля! Сейир -аламат... Аллахны кючю кёбдю, не этериксе...

Ходжа. Билмегенинг джокъду, апенди.

(Магъанасыз пауза созулады)

Къарачыкъ. Хы, Ходжа, башынг къалайды? Бек ауруйду деб келди да Гоша, юйде хант бишгинчи да чыдамай келеме.

Ходжа. Кыйналгъанса сора. Аллах ыразы болсун, иги болгъанды башым да. Гоша, апендинн аллына тепси сал. (*Кёз кысады.*)

Къарачыкъ. Ай, Ходжа, кыйналмасагъыз боллукъ эди...

Гоша (*Ходжагъа*). Кесимн акъылыма да келгенди, алай а къолай хантым болмагъанына...

Къарачыкъ. Къайгырмаз, Гоша, къай-

гъырмаз. Хантны юсюнде кѡлай, кѡлайсыз дерге джарамайды. Гюнахды алай айтхан. Аны тышында кесим да, хантны кѡаллайы да болсун, уллу кѡллюлюк этген адам тюлме.

Ходжа (*Гошагѡа*). О не бар эсе да, сал. Ол киштикден кѡалгѡан сохтаны джылыт, бир да кѡурумай эсе да.

Кѡарачыкѡ (*сескекли*). Огѡай! Сохта бла арам алай таб тюлдю, аны кѡюгѡуз...

Ходжа. Ия? Алесе, ол чычханла кѡарыу этелмей кѡйгѡан кѡабыргѡа джартыны бишир.

Гоша (*кюллюгюн тылмай, кючден*). Аны уа ма бусагѡатчыкѡлай...

Кѡарачыкѡ. У-у-у, тохтагѡыз! Унутуб турама ансы, бусагѡатда ораза борчуму тѡлей турама. Кѡыйынсыз болугѡуз.

Ходжа. Бизни аяб эте эсенг, гюнахлы ишни этесе, апенди.

Гоша. Тоба, алай эсе уа, ыразы тюлбюз.

Кѡарачыкѡ. Эшта, эшта, керти болуму айтама, ийнаныгѡыз.

Ходжа. Да чот керти да алай эсе, айыб этме, апенди, бизни болджалсыз этер ишибиз барды, бир джерге джетиб келмесек боллукѡ тюлдю...

Кѡарачыкѡ. Барыгѡыз, джаным, барыгѡыз, мен да ашыгѡама. Тегаран келгенден ары тюкюре кетейим, дууачыкѡ да джазайым.

Ходжа. Сау бол, ийманлы бол, апенди, унутхан эте болурса ансы, хатам джокѡду деген эдим. (*Гошагѡа*) Барчы, эшекге бир суу ичир, суусабдан тили тутула болур. Мен да чыгѡайым бусагѡат.

Қъарачыкъ. Огъай, огъай, Ходжа, келгенден ары джукъ этмейин къалай кетерме...

Ходжа (залгъа). «Джарлыны къабыны бай кёзде» дегенлей, менден шай, сом юзелсем деб илиннгенди, мант башча.

Қъарачыкъ. Не дединг?

Ходжа. Башым аурумайды, дейме.

Қъарачыкъ. Қим биледи, мен кетгенлей ауруб тебремесин. Кёре турама, санга заран джетгенди. Кёзлеринг айтыб турадыла. Артыкъсыз да сол кёзюнг.

Ходжа (залгъа). Ай, кёзюнг чыкъсын сени дерик эдим, джазыкъса ансы. Бу да мени алдаргъа кюрешеди. Қъайдам, тейри, Ходжаны алдайма деген, лотерей билет бла машина къабхан кибикди.

Қъарачыкъ. Кел да былай олтурчун...

Ходжа. Тохта сора, эшекге суу ичириб келейим да...

Қъарачыкъ. Да Гошаны нйдинг да?..

Ходжа. Унутуб къойгъанма айтыргъа, Гоша аны биллик тюлдю, тюнене ичмей къалгъанды, ол юлюшюн да ичирмесенг, кече джукъларгъа къоярыкъ тюлдю.

Қъарачыкъ. Тоба-асго?! Аллай къылыгъы дамы барды?

Ходжа. Ой, аны къылыкъларын къойсен!.. Сени акъылынг аны къатында, къайда...

Қъарачыкъ. Астофирилля! Қъарачы налатха. Тохта сора, мен да бара барайым, болмаса, артда келирме. Ол берликчигинги да берсенг, аны да ала барыр эдим ансы, бусагъатда тамам капексиз болгъанбыз, оллахий лязим.

Ходжа (залгъа). «Садакъачы ач джыл къысар» — дегенлей этди бу да. Эшик бла къыстасанг, терезе бла кириб келген мунуча ким кѣрген эди... (*Къарачыкъгъа*) керти айтаса, аллах эсимден алыб къойгъанды, кесим элтirme деб тура эдим... (*Хурджунун къармайды.*) Ненча эди кесими да берлигим?

Къарачыкъ. Сомчукъ, джанынга, сомчукъ.

Ходжа (*хурджунун къармагъанын тохтатмай*). Юч сомну бузарынг бармыды?

Къарачыкъ. (*къууанчлы*). Аллах, аллах, аны уа...

Ходжа (залгъа). Ол капексиз харибни эслей болурсуз?

Къарачыкъ (*Бир джанына бурулуб, хызинден чыгъарыб бирер сомлукъладан юч сомну узатады*). Ма, юч сом дединг шойт да?..

Ходжа (*ачханы алыб хурджунуна салыб, ызына чыгъарады*). Алай айтханым ючюн кесимде да бар кѣре эдим сомлукъла. (*Бир сомун апендини кесине береди, экисин кесини хурджунуна салады*). Сау бол, къыйынсыз бол. (*Къарачыкъ, гипноз этилген адамча, сомун хызенине терк огъуна быстырыб, байлаб хурджунуна салады*).

Къарачыкъ. Сау джюрю, джанынга, сау джюрю. Алан, ачхалы болгъанса, къалай да болсун?..

Ходжа. Хо, да, бир джолда ханнга джумушчукъ этген эдим да...

Къарачыкъ (*эси кетиб*). Ия? Не затчыкъ этген эдинг?

Ходжа. О, бош алай... Къызына таурухла айтхан эдим.

Къарачыкъ. Асто! Таурухланы уа мен да биле эдим талайын...

Ходжа. Сора сени насыбынг да тутаргъа боллукъду.

Къарачыкъ. Кертими айтаса? Къызы уа къаллай затды? Мен бир кере да кърмегенлей барама.

Ходжа. Кърсенг да, апенди, сокъуранныкъ-зат тюлсе, ариу дегенде, не айтайым... кёзю, къашы, сан, баш... Аны адам сёз бла айтыб ангылаталлыкъ тюлдю, кеси кёзю бла кърмесе. Айтыргъа, былай къргенлейинге, бутларынг къыйылмай къаллыкъ тюлдю.

Къарачыкъ. Асто!

Ходжа (залгъа). Къарт текени джигейи къымылдады.

Къарачыкъ. Къаллай таурухланы сюе-ди?

(Ходжа къулагъына шыбырдайды)

Кет юйюнге?! А-а мени джаратхан аллах, къарачы анга!.. Сейир-тамаша, оллахий! Энди мени джолум болур деймисе?

Ходжа. Сен сёзге уста бир адам, санга ол не лязим.

Къарачыкъ. Ия?

Ходжа. Ийнан.

Къарачыкъ. Да, эсен бол, мычымайым сора. (Эшек окъуйду.) Алан, сени бу эшегинг...

Ходжа. Иги эшекди, джокъду хатасы.

Къарачыкъ. Ий-а-а. (Экиси да чыгъа-

дыла. Бир кесекден Гоша, ызындан да Ходжа киредиле.)

Гоша. Разы тюлме. Харам ахча бизге джарашхан да этерик тюлдо.

Ходжа (кюледу). Нек болады харам? Къарачыкъ ёмюрю алдау бла джашайды. Мен аны бир кере алдагъанлыкъгъа къайгъырмаз. Эки сом аны ол харам хызенин аздырмаз. Кёресе бюгюн ашаргъа джугъубуз болмай тургъанын. Ол да алай болсун, энди мен тенгиме джетиб келсем дей эдим...

Гоша. Ходжа, сени орпунга мен барсам боллукъ тюлмюдю? Алагъа не башхасы барды?..

Ходжа. Тенгимеми дейсе?

Гоша. Огъай, ол дунягъа.

Ходжа (кюледу). Сен менден да Ходжа кёреме, Гоша.

Гоша. Неге кюлдюнг аллай бир?

Ходжа. Да, юйюнге ашхылыкъ джауарыкъ, анга кюлмеген неге кюллюкдю! Эки бизин башхабыз къалай болмаз, Гоша? Мен —эр, сен—къатын, сен—Гоша, мен—Ходжа. Огъесе алагъа эркиши тиширыу болса да, планны толтурургъа джан керек болуб этедиле дебми тураса? Мени... Мени джанымы излейдиле, Гоша, джаным. Кесим да кёб турмай келиб кетерге да болурма...

Гоша. «Джамчы кийген келир — кебин кийген келмез». Къайдам, тоба. Огъай, огъай, мен да тилейим аллахдан. Ходжаны менден айырдынг эсе — айырдынг джанымдан, боллукъ тюлме бармай ызындан...

Ходжа.

Гоша, Гоша, Гошачыкъ,
Сюйген джюрек, кёл — ачыкъ,
Тийме, басма джарамдан,
Багъалыса джанымдан.
Айтма, төкме ичинги,
Бош кыйнама кесинги.

Алай болса да, не болады эке сагъат? (*Буу-унуни къарайды.*) Унутама да къояма ол да кечирек чыгъарыкъ затланы бири болгъанын.

Гоша. Не дегенлигингди?

Ходжа. Къарачыкъ бизге келиб кетгенли кыаллай бир заман ётдю болур?

Гоша. Аллах билсин аны уа, къайдам... Нек сордунг?

Ходжа. Андан бери джылы келген тауукъну эти бишерми эди?

Гоша. Ах, болгъа эди, биширир эдим, не этсем да.

Ходжа. Бишермеди, бишмезмеди? Айт аны.

Гоша. Игитда дейсе...

Ходжа. Алай эсе... Алай эсе, сора бергенди. Маладес! Аллах, разыма санга.

Гоша. Не болгъанды? Нени бергенди? Кимге бергенди? Ким бергенди?

Ходжа (*Гошаны къулагъына*). Юч кюн бла юч кечени тилегеними айтхан эдим да, Азраилни да келечи этиб...

Гоша. Хы!

Ходжа. Да, айтханымча, тилегими къабыл этгенди. Алайд да, энди, Гоша, джаным, бу юч кюнню ичинде хар нени, мадаргъа кёре, тындырыргъа керекди. Ашыкъмасакъ,

боллукъ тюлдю. Сен этерик бар эсе, сен да къара, мен а эм алгъа тенгим Хаджахха джетиб келейим.

Гоша. Ачдан ёлесе, хариб. Отха нартюх-чюк асхан эдим, бишген болур, къаба бар.

Ходжа. Кесинг а? Тоюб турмайса, антым. Келтир алесе, экибиз да къабайыкъ.

Гоша. Бусагъат. (*Чыгъа тебреб.*) Ходжа, сени алдаб джаханимге иедиле деб къоркъама.

Ходжа. Къой, аны сагъынма, келтир джырнангы. (*Гоша кетеди.*)

Джандет, не джаханим ёмюрде ким кёргенд?

Андан бери къайтыб ёмюрде да ким келгенд?

Бу ётюрюк, болмагъан зат десенг да,

Ким къоркъмайд аладан, умут да ким юзгенд?

ЭКИНЧИ БЁЛЮМ

ЭКИНЧИ КЮН

Ходжа намаз къыла тургъанлай, ашыгъыш тенги
Хаджах келеди.

Хаджах (*кирир-кирмез*). Ходжа, неди бу хапарынг?..

Ходжа (*намазын буза*). Сабырчыкъ, бусагъат бошайма.

(Намазны бошаб, намазлыгъын орундукъ тюбуне
тюртеди),

Хаджах. Хы, бошадынг шойтда? Бу хапар дейме, Ходжа?..

Ходжа. Алгъы бурун салам берлик тюлменг, тенгим?

Хаджах. Салам алейкум!

Ходжа. Алан, менлейин, шибижи джет-дирмеген эсенг бир джеринге...

Хаджах. «Саламыма» эрингенми этдинг джууаб берирге?

Ходжа. А-а, алейкум салам! Кюреширик-се кечерге...

(Къол тутушадыла)

Хаджах. Алай болса да, аллында соруу-уму джууабын этерге сен да бир тырмаш.

Ходжа. Къыйын тюл эсе, тенгим, бир сорсанг дей эдим джангыдан.

Хаджах. Къояйыкъ оюнну. Неди сени бу кетемен хапарынг дуниядан? Андан сора джокъду ханар элде, чыдаялмай келеме, бир сорайым деб кесинге.

Ходжа (*кеси кесине*). Ай, Гоша, Гоша, джайдынг все-таки, элге. Кириг салалмадың тилинге.

Хаджах. Неле, неле дейсе?

Ходжа. Къайда эсе да кёб мычыды дейме Гоша.

Хаджах. Алан, Ходжа, мен кёлюм бла сорама. Ходжа, мынга дерн ёлюм бла ойнай келгенинги ким да биледи. Энтда ол халда безий эсенг, айт да къой. Ненча тилеген болурма, мени тенгнге санай эсенг, этме былай, джашауунг бла ойнама, деб. Аны юсюнде, кимге къалай эте эсенг да, манга кертин айтыргъа керексе.

Ходжа. Хапар кертиди, тенгим.

Хаджах. Къой, ойнама, Ходжа...

Ходжа. Ай, сен ол сагъатда тюз айтхан

кёре эдим «Былай эте келликсе да, керти ёлсенг да, киши ийнанныкъ тюлдю» деб. Алай болса да, тенгим, бу джол кертиди.

Хаджах. Ант этчи. «Анам джандетли» дечи.

Ходжа. Анам... Тохта, алап, биягъы мен ётюрюкчю болуб къалмайым...

Хаджах. Сезген эдим, джюрегим биле эди...

Ходжа (*сакъ ауаз бла*). Сабыр. Джукъ да билмейсе. Ол худжулукъ... чш-ш! Немеге айтама... Азраилге... Мени бла безий тура болурму? Ким биледи, ол мени алдаб, мен да сизни алдаб, шын туруб къалмайыкъ. Андан эсе, болумгъа къарайыкъ да, анга кёре этерме ант, болсунму?

Хаджах. Къалай? Тыныб бошасаммы дейсе?

Ходжа. Тюз ангылагъанса.

Хаджах. Хо, этерсе ант, ёлгенден сора...

Ходжа. Ёе кыйынлыгъы барды аны, тенгим? Ёе уа олсагъатда, ант этмесем да, ийнанныкъ болурса?

Хаджах. Къайдам, тейри, кесингча эки шагъат керекди...

Ходжа. Хайыр, энди аны къояйыкъ да башха оноубузну этейик. Заманны чархы мычымаз. Тамбла ахыр кюнюбюздю. Шыб деб джетерикди ол атайтмаз. Сени келгенингни болду. Ма, (*хурджунундан быстыр туюмчекни чыгъарыб береди.*) бир кесек ачхачыкъ джыйышдыргъан эдим. Гошагъа сен берирсе. Ходжагъа берлигим бар эди дерсе.

Кесим берсем, биягъы сен кимни гюнахына кирдинг, дерикди да, онгсуннукъ тюлдю.

Хаджах. Гоша ючюн джанынгы къыйнама, мен сау болуб, не этсем да, къабынсыз этмезме...

Ходжа. Анга ийнанама, сёзюм джокъду, тенгим. Сен да семиз кекиргенледен тюлсе: юйдегинг уллу, къолунг къуру. (*Хаджахны къолунда «тюйюлгенни» кёргюзюб.*) Сени юлюшюнг да аны ичиндеди.

Хаджах. Сен манга къайгъырма, Ходжа...

Ходжа. Сёзюю къой. Мен билиб этеме этгеними. Харам, халал деб джукъ келтирме сен да кёлюнге, алай тургъанлай ырысхысын барып да алыб кетсенг да, халал боллукъ бир сылыкъны кесини атын кесине сатыб алынган ачхачыкъды.

(Хаджах кюледи)

Хаджах. Эсингдемиди, джаш сагъатыбызда, ол джугъутур мюйюзню кёсе Гомалайгъа талай кере сатханыбыз? Чардагъына атханы сайын мен да бар да урла, сен да ал да бар да сат... Джангыз мюйюзню алай бла талай кере сатхан эдик. (*Экиси да кюледи-ре.*) Гюнах алабыз деб — мен, байлагъа не этсенг да сууабды деб — сен.

Ходжа. Аны уа алапат этген эдик.

Хаджах. Атны юсюнде да, огъай, джаш сагъатынгдан артха къалмагъанса, озмагъан эсенг...

Ходжа. Антым, суйюб а этмейбиз, Хаджах.

Хаджах. Да мен а билмеймеми?.. Сабийлигибизден башлаб инджилгенлей келе-

биз, чыкъмайын къалдыкъ эркин джашау-
гъа. Сабийлигибиз да болмады, джашлыгъы-
быз да онгмады.

Ходжа. Джашауну китабын мен окъуб
бошадым. Кёб джазны, джылланы къайтмаз-
дан ашырдым. Джаш заман! Ссйирлик къа-
натлыча—келгенед. Эс джыйгъынчы, аны къо-
лумдан бошладым.

Хаджах. Омар Хайям эсинге тюшмей
бек да къалыр эди сени.

Ходжа. Омар Хайям!!!

(Пауза)

Хаджах. Не да болсун, ийнанмайма се-
ни бу дуннядан кетеринге.

Ходжа. Сенлейме мен да. Хаджах, тен-
гим, керексиз такъырлыкъ эркишиге джа-
рашмайды, алай болса да, неден да бек неге са-
гъыш этеме десенг — ол дуняда Гоша бла
сенсиз къалай кечиннишкме.

Хаджах. Мен да бир кёбмю джаша-
рыкъма...

Ходжа. Не этерик эсенг да, мычыб къа-
лыб кетме.

Хаджах. Ол сабийлени бир аякъ юсюне
бир миндирсем, андан сора...

Ходжа. Тюз айтаса, аланы уа джарсыт-
ма. Не да эт, къарынларын ач этме, адебге,
намысха юрет, окъут. Кёб зат барды буруу
болаукъ алларына, турмасынла артларына;
не оярла, не чачарла, не башы бла чыгъарла,
айтыргъа, юренирле джашауну амалына. Эм
къаты айгырым а: сюе билсинле аламы;
аман, игилик этерик да адамды адамгъа.
Къыйынды юйдеги ёсдюрген, билеме, не эте-

риксе, кыйын болса да, кѣадал, тырнакѣла. Артында сабий кѣюб ѣлген ѣлдум демесин, ким болса да. Гоша бла манга уа аллах бир сабий да бермеди...

(Гоша киреди)

Хы, аллахны сѣюген кѣулуну бийчеси да келди. Кѣалайлагѣа джетиб келдинг биягѣы сен?

Гоша. Хаджах да келиб тура кѣреме... Сау кел кесинг да. *(Кѣол узатады.)*

Хаджах. Бу джол а сѣюб келмегенме, тейри, Гоша.

Гоша. Нек айтдынг алай?

Ходжа. Меннге джууаб бермединг, Гоша.

Гоша. Не дейсе?

Ходжа. Кѣалайлагѣа джетиб келесе? — дейме.

Гоша. О, да, азмыды этиллик, айтыллык да.

Ходжа. Этилликни билмейме, айтыллыкны уа таб оздуруб да айта болурса дейме.

Гоша. Неликге айтханлыгѣынгды?

Ходжа. Неликге айтырыкѣма айтыб... Хаджах, сѣз ючюн, кѣайдан эшитиб келеди неме боллугѣуму?..

Гоша. Не боллугѣунгу?

Ходжа. Хаджах, шо, бир эс бѣл аны ол ангыламагѣанча этиб тургѣанына.

Гоша. Оу, а киши... Сенден алгѣа ѣлейим...

Ходжа. Менден алгѣа ѣлюрюнг ѣтюрюкдю, аны кѣой да Хаджах кѣайдан билиб келеди джолоучу боллугѣуму, аны айт.

Гоша. Джолоучуму?

Ходжа. Ёлюгюмю дейме, акъыл токъ-макъ.

Гоша. Ах, мен джазыкъ, Хаджах, кимден эшитдинг?

Хаджах. Оллахий, энди бу деб тюзетеллик тюлме, орамда къатышладан эшитиб келе турама.

Ходжа. Ай юйюнге, къалай унутаса ким айтханын. Қырымхан айтды дединг шойду да? Қырымханыга да — Мыстыхан, анга — Татлыхан, Татлыханыга — Кемисхан, анга да — Елмезхан, Елмезханыга — Эслихан, Эслиханыга — Гошахан.

Хаджах (Кюледи). Асыры оздуруб ийдинг, Ходжа.

Гоша. Астаккуну отлукъ ташларыча, бош тизесе аланы, анда мени гюнахым джокъду, Джараштыны къатыны Ханыйге «Ичингде къалгъан сёз болсун» деб бир ычхындыргъан эдим, андан сора уа, гяур болсун...

Ходжа. Аны айтсанг а эртденли! «Ичингде къалгъан сёз болсун» деген эсенг, гюнахдан чыкыгъанса, джанчыгъым. Тиширыугъа ичги сёзюнгю айтхан — элекге суу къуйгъан кибики. Энди не айтыб кёргюзюрюкме ол бирсуге бетими? Бош айтхан эдим санга да ол сагъатда. Ёртен джайылгъанлай джайылгъанды хар кимге.

Хаджах. Сора Гошагъа айтмай кимге айтырыкъ эдинг?

Ходжа. Ол а алайды...

Гоша. Не болду эсе да болду, айыбны манга салырсыз. Аны къоюгъуз да, заман

джууукълашыб келеди, аны сагъышын этигиз.

Хаджах. Қъолай этмейди, ант этдир.

(Қъарачыкъ бла бай киши Татау абын-сюрюн этиб киредиле)

Ходжа. Аланла, сиз сейир адамла кёреме...

Қъарачыкъ. Ходжа, хапар... хапар кертимиди?

Татау. Тёке, кертисин айт, айтмасанг болукъ тюлдю.

Ходжа (*Хаджахха*). Бар ант этдир, была да эшитиб келедиле. «Хайыуан ёлсе, къаргъа кюйсюнюр, адам ёлсе, молла суйсюнюр» (Қъарачыкъ бла Татаугъа.) Нени айтдырасыз? Олтуругъуз кесигиз да.

Қъарачыкъ. Хата джокъду, артда олтура турурбуз. Оллахнй, Ходжа, бизни туура аллай бир учуз этериксе деб а турмай эдик. Саулай эл билгенден сора, биз алай эшитгенбиз. Ёзге хатерибизни этмесенг да, ай юйюнге, бир-бирибизге талай кере салам бергенбиз...

Ходжа (*залгъа*). Бермегеним сен огъунакъ болгъа эдинг.

Татау. Тюздю, тюз айтады, кертн айтады.

Ходжа (*залгъа*). Бирн тюлкю, бири бёрю.

Татау. Хапар этерге керек эдинг, сыйыбызны кёрюрге керек эдинг. Бу дуняда къалай болдукъ эсе да, анда... (*кёк бла джерни тюбюнден къайсын кёргюзтюрге билмейин.*) бет джарыкълы тюбеширге керекбиз. Алай болса да, тюзмю айтадыла неме деб... ы-ы-ы..

неме... Сени неметиб, неметген этедиле деб?..

Къарачыкъ. Джандетли болгъун, шо, кертисин бир айт.

Ходжа. Неметиримеми айтасыз?

Татау. Тёке, тюзюн, не ючюн десенг...

Къарачыкъ. Бу джол безигенлигинг болмаз, не-е?

Ходжа. Нементи сора эсегиз а...

Татау. Неменги, тёке.

Къарачыкъ. Хо, джапынга, аны сорабыз.

Хаджах. Сиз кимден эшитиб келесиз?

Къарачыкъ. Миллет, межгит аллына джыйылыб, чот былайды, энди не опоу этебиз деб, кенгеше къалдыла бизден.

Ходжа. Ай, Гоша, къатышдырдынг болгъанны, не этдинг эсе да.

Гоша. Ий, а киши, мени терслеб нек тураса? Кеч, эртде болса да миллет билмейми къоярыкъ эди?

(Къарачыкъ бла Татауну кёзлери къууанчлы 'джанадыла).

Татау. Кертиди, сора, кертиди, не?

Къарачыкъ. Аферим, Ходжа, аферим санга!

Ходжа (залгъа). Қъарайма да, бу экисини тепсер джапсылары барды. Интересна, неди эке быланы къарын ауруулары?

Татау. Заманында келгенибизни нечик иги этдик.

Ходжа *(бир кесек къаны бузулуб)*. Алай болса да, сиз нек келгенбиз, дейсиз?

Къарачыкъ. Да, ай юйюнге, быллай ишни юсюнде келмей болмайды, Ходжа. Сен

къалгъанлагъа ушасанг — хо эди... Уллу аллах джангыз сени юсюнде этеди ёмюрюнде этмеген ишин.

Татау. Келгенибиз а аны ючюндю, Ходжа... (*Хаджах бла Гошагъа.*) Айыб этмегиз, Ходжа бла бир-эки энчи сёзюбюз бар эди...

Ходжа. Аладан джашырылай затым джокъду мени, Татау. Кесигиз да соза турмагъыз да, айтыргъызны айтыгъыз, мени заманым джокъду.

Хаджах. Хо, хо. Биз чыгъайыкъ. Айтырларын айтсынла.

(Хаджах бла Гоша кетедиле)

Ходжа. Не къадар къысха айтыргъа кюрешигиз, марджа.

Татау (*Къарачыкъгъа*). Тюз айтады, тёке, къысхасы бла.

Къарачыкъ. Аны уа аллах-аллах... Къысха дегенде уа, алай тукъум къысхартайым... Ма, Татау кеси былайдады, алдатмаз, «Узун сёзлю адамды» деб меннге киши айтмагъанды. «Кеб сёлешген—пох сёлешир» дейдиле. Аны тюз айтадыла. Аны тышында, адамны —заманын да аласа, кесинги заманынгы да аямайса. Заманны аямагъан адам, ким да болсун, ол сени да аярыкъ тюлдю, не ючюн десенг, биз заман бла джашайбыз. Заманны тышында джашарыкъ болсакъ, аны иши башха эди. Алай а ансыз киши да джашаб билмейме, джашайма деген да джашаялыкъ тюлдю, нек десенг, заманны заманында...

Ходжа. Де-ма-го-ги-я.

Къарачыкъ. Не дединг?

Татау (кѣабыргѣасындан тюртеди).
Кѣысхаракъ.

Ходжа. Заманны заманында заманлама-
санг, табанлагъан этеди, дейме.

Кѣарачыкъ. Алайды, джанынга. Аны
айтханым аны ючюндю...

Татау (Кѣарачыкъны бир джанына тюр-
тюб). Ходжа, меники тѣке кѣысхады. Алайт-
да, сени АЛА ары чыкѣырадыла да, анга ке-
синг да кѣууаннган болурса...

Кѣарачыкъ. Биз да кѣууаныб келген-
биз...

Татау. Сабыр. Тѣке ауузума чабмазгѣа.
Кѣууаннганбыз, бек кѣууаннганбыз. Энди
санга айтырыбыз олду...

Кѣарачыкъ. Алайчыгъын мен айтайым,
Татау.

Татау. Сабыр, самыр боллукъ! Ходжа, не
джашырыу, мен ангылагъаннга кѣре, аллах
бла сен арагъызны ачыкъ этгенсиз. Сени бы-
лай эртде огъуна ары чакѣыргъанлары, ал-
лахды билген, сен тѣгерегинде айланнган
сыйлы мѣлеклени бири болсанг деб келеди
кѣлюне.

Кѣарачыкъ. Татау, алайчыкъда билме-
генликчик этесе. Артыкъ мѣлек болургѣа
болмайды, кѣыстаргѣа да болмайды...

Ходжа. Кеси заявление бериб чыкъмаса,
дейсе?

Кѣарачыкъ. Нени бериб, дединг?

Татау. Тохта, Кѣарачыкъ! Сокѣур чибин-
ча, кѣулагъынгдан кѣыстасанг, бурнунга
илиниб тургъанынгы кѣой. Айтханымча, Ход-
жа, не да болсун, сени юсюнгде аланы энчи

оноулары болгъанды. Сюйселе, Мёлек этсин-
ле, суйселе, фыйгъамбар, суйселе, башха
къуллукъ берсинле, къалай-алай да сени орун-
суз этмезлери хакъды. Ол себебден бизни
сенден тилерибиз, тилерибиз десем да, мени
кесими энчи тилерим...

Къарачыкъ. Аллында тюз айтханса,
экибизни да тилерибиз...

Татау. Сёзюмю бёлме дегенмеми мен
санга?

Ходжа. Сора уа, сора?

Татау. Сенден тилерибиз, эсе да, тиле-
рим, дунняда, ары барыб джарашыб боша-
гъанлайынга, мени ючюн да ол айтыллыкъ
джерде сынгар бир-эки джараулу сёзчюк ай-
тыб къойсанг дей эдим. Қъыйыннынгы багъа-
сын, тартынган-зат этмейин, кесинг айтыб
къой, не десенг да, этерикме.

Къарачыкъ. Мен да этерикме, тегаран,
къарыуумдан келирча болсун ансы.

Ходжа (*неге айтханларын сезиб къоял-
майын*). Кимге айтыргъа, нени айтыргъа ке-
рекди?

Татау (*энчи, сакъ ауаз бла*). Аллахха.
Кесинг айталмасанг да, биреуден айтдыр-
санг...

Ходжа. Не деб?

Къарачыкъ. Анда фыйгъамбарланы би-
рине, къайсысына болса да, тюбемей къал-
лыкъ тюлсе.

Ходжа. Тартыб келген болурмусуз?

Къарачыкъ. Қъалай айтаса алай, Ходжа?

Татау. Гюнахлы сёзню айтма. (*Къарачыкъгъа къарай*). Муну билмейме, аны мени бауурум ауругъанлы къоюб турама.

Ходжа. Энди сёзюгюзню айыртыб айта эсегиз, айтыгъыз, алай тюл эсе...

Татау. Ол дунягъа биз да бармайын болукъ тюлбюз, кеч, эртде болса да. Не этериксе, аны сагъышын да этмей болмайбыз. Бу дуняда сууаб этелгенбибзини аяб къоймагъанбыз...

Ходжа (*селеке эте*). Хо, джаным, хо, анга не сёз. Сизни хар атламыгъыз сууаб болуб баргъанды.

Къарачыкъ. Ётюрюкден не хайыр, гюнахчыкъ да этген болурбуз...

Ходжа (*биягъынлай*). Гитче, бурху затчыкъла, аланы песни айтасыз?

Татау. Узун сёзню къыхасы, Ходжа, мен ары баргъан төрем болса...

Къарачыкъ. «Бизни» де, хайырсыз, «мен» деб турма да.

Татау. Джаб ауузунгу! (*Ходжагъа*.) Айтханымча, ары баргъаныбыз... баргъан... быз болса, ахратха дегенлигимди, бизни анда соруу бла кёб къыйнамасынла. Сени сёзюнге тынгыларыкъдыла.

Къарачыкъ. Тынгыламайын а, тынгыларыкъдыла.

Ходжа. Тюз ангылагъан эсем, мени аллахха келечи этесиз?

Татау. Тюз ангылагъанса. Алай а, айтама да, кесинг сёлешмесинг да, анга сёзю ётерик, ким болса да, табылмай къалмаз.

Ходжа (*кесин тыялмай кюледу*). Аперим

сизге! Антым, сизни ибилис бла джууукълугъугъуз болургъа керекди...

Къарачыкъ. Джауум джетсин джууукъанга.

Татау. Нек кюлдюнг, алан?

Ходжа. Айтыргъа сизни къарын ауруугъуз джандет орунлу болургъа излейсиз.

Татау. Сау бол да къал. Тюппе-тюз, тюз ангылагъанса, тёке ючюбюзден сора аны кнши билмесин.

Ходжа. Хайыр. Джаханымге тюшеригигизни уа къайдан билесиз?

Къарачыкъ. Къайдам дагъыда...

Ходжа. Аллахха ышанмагъанлыкъмы этесиз?

Къарачыкъ (*къоркъарыкъ*). Эшта, эшта, ол затны кёлюбюзге къалай келтирир эдик?.. Тюзлюк уллу аллахны къолундады.

Татау. Аллахха ышанмагъандан аллах сакъласын.

Ходжа. Сёз энди ангылашынды. Алай а сизге мен ол затны этерме десем — аллахны, сизни да алдарма.

Татау. Тёке, ашыкъма, Ходжа, огъай дерге. Бнягъында эсинги иги бёлген болмазса, энтда эсинге салайыкъ, къыйынынгы табырайыкъ.

Къарачыкъ. Айт кесинг, бу дегенинги — этейик.

Ходжа. Джангылмай эсем, улху берейик, дейсиз?

Татау. Тюгел алай ангылаб да къойма. Хатеринге хатер этейик дейбиз, тёке.

Ходжа. Аны тюз аты — улхуду. Улху.

Къарачыкъ. Ходжа тюз айтады, энди аны не джашырыуу барды.

Ходжа (ары бла бери бара, сагъыш этгенча этеди. Татау бла Къарачыкъ, не айтады деб, ауузуна битиб турадыла). Огъай, боллукъ тюлдю. Иш кыйын ишди. Этеме десем, къарыуум джеимей къаллыкъ тюлдю...

Татау. Ходжа, сен хар кимге игилик этген бир адамса...

Къарачыкъ. Джумушакъ джюрекли, хатерли, халал...

Ходжа. Сиз игиликни сюемсиз?

Татау. Игитда дейсе..

Къарачыкъ. Айхай, айхай!

Ходжа. Джашагъан джашауугъузда кимге этгенсиз игилик?

Татау. Этгенбиз. Ы-ы-ы... Тёке.. (Къарачыкъгъа). Айтчы кимлеге этгенибизни.

Къарачыкъ. Кимлегеми? Да, неме... Ы-ы-ы...

Ходжа (залгъа). Ы-ы-лагъа этгендиле.

Къарачыкъ. Да, къайсы бирин эсинге тюшюргюн: къайдам...

Ходжа. Алдагъандан улуу гюнах джокъду, аны мен айтмасам да, билесиз (пауза.) Аман этгенигизни тизесиз, ол тынчыракъ боллукъ болур. Къайда, айтчыгъыз не этгенигизни?

Къарачыкъ (Татаугъа). Сен тизермединг?

Татау. Огъай, огъай, айт. Сени ауузунга къалай чабайым.

Къарачыкъ. Къайгъырмаз, айт. Джалчыларынгы ачдан ёлтюргенинги да айт.

Татау (*бети тюрленеди*). Сен а? Алийни къатынын дууа суула бла акъылындан чыгъаргъанынгы нек айтмайса?

Къарачыкъ (*ачыуу келиб*). Аны да сен къоймай ичиртген эдинг, Татау.

Татау. Мамурханны къызы уа... Элге баямлыкъ этген ким болгъан эди?

Ходжа (*залгъа*). Эки бёрю бир-бири юсюнде къанны кёрюб союша тебрегендиле. Мадалес, Татау, серме.

Къарачыкъ. Алайгъа джетсек а, Татау, Гобайны къызы Соханны эснге салсам, не айтырса? Не уа, Махмутну, кыйынын табдырмаз ючюн, джашыртын, джукълаб тургъан джеринде юсюне джыланны ийиб ёлтюргенинг а?

Ходжа. Маладес, Къарачыкъ. Бас, хомух!

Татау (*Къарачыкъгъа*). Сен тереннге кирдинг да асыры. Алай эсе уа, Къарачыкъ, къурандан хапарынг болмагъанлай, къуран ачыб, сандыракъ этиб, аны ючюн хар кимни сомчукъларын къымгъанынгы айтчы. Дуаланы джаза билмегенлей джазгъанынгы да айт. Баууру ауругъаннга дуа «джазсанг» — эки сом, бюреги ауругъаннга — сом бла джарым, ёпкеси ауругъаннга — юч сом, джюрекге — беш сом...

Къарачыкъ. Ай, бети болмагъан а, ай, къара джюрек, ай сылыкъ, ай пасыкъ...

Татау. Сен къаллайла сёлешесе, сен эшек! Бойнунгу буууб къояйым да, ёзге зат этмейин. (*Юсюне мыллыгын агады. Къара-*

чыкъ кесин кѳорууларга кјорешеди. Ходжа, бир кесекни кѳараб туруб, орча этеди.)

Ходжа. Болдугъуз энди! Биринг оу, биринг шау. Тонгузну аласы, кѳарасы болмайды. Экигиз да бир-биригизден узакъ кетмейсиз, бош талашмагъыз. Аманны кѳолюб, игилк этерге излемегенсиз джашауугъузда. Сом, шай амалтын сиз этмезлик джокъду. Кесигизни ауузугъуздан бир эштейим деб тура эдим ансы, сизни не этиб джашагъаныгъызны бек арну билеме. Айхай, дунняда кѳуру экигиз болсагъыз а. Гюнах амалтын ёлген адет болса, сиз эртде ёллюклени бирлерни эдигиз. Амма, не этериксе, аллахны чыдамы уллу болубму этеди, огъесе сейир болуб кѳарабмы турады, не да болсун, адам улу аллах барды деб этер аманлыгъын этмей кѳоймайды. Ай, шо, аллахны орнунда мен бир болга эдим. Адамны ачитхан адамны ёмјорю адамга табынырлай этмей кѳоймаз эдим. Не келсин, Азраил айтханлай, аллахха оноу этген аллах кеси болады да, этер мадарынг болмайды. Хайыр. Ол да алай болсун, ишигизни тындырайым десем, кѳаллай бир бералырсыз?

Татау. Кесинг айт, биз да анга кјере...

Ходжа. Беш минг.

Татау. Беш мингми?

Ходжа. Сапгырау болмазса? Хоу. Беш минг. Хар биригизге. (*Татау Кѳара-чыкъга кѳарайды*).

Кѳара чыкъ. Аллахдан кѳоркъ, Ходжа...

Ходжа. Андан а сен кѳоркъ, Кѳара чыкъ...

Кѳара чыкъ (*эринлери кѳалтырай*). Беш

минг... Болгъан ырысхымы багъасы да джокъду аллай бир.

Татау. Ходжа, къатылыкъ этме. Беш минг!.. Ол къаллай бирди, билемисе?

Ходжа. Джангылмай эсем, ол — беш минг болургъа керекди.

Къарачыкъ. Аллай бирни тюшюнде кѳрмеклик да къыйынды.

Ходжа. Къарачыкъ, харамлыкъны къой. Кесинги жарлычыкъ этме. Башыбыздан къарагъан билмейди дебми тураса сенде къаллай бир болгъанын? Не уа, къуру мангамы бересиз? Анга бересиз. Алайчыгъын унутмагъыз. Ол да къуру кеси къабарыкъ тюлдю, эки, юч, тѳрт джерге да юлеширге керекди. Аллай ишле къуру бир адамны юсю бла болуб къалмайдыла. Огъай-огъай десегиз, хайда, келген джолугъуз бошду. *(Кетерге тебрегенча этеди).*

Татау. Сабырчыкъ. Не эте эсек да, келишейик.

Ходжа. Сизни юсюгюзде гюнахны къурутур ючюн, къаллай бир кюч салыргъа керекди. Аны башыгъызгъа джыялмай эсегиз, сѳзюгюзю зыраф этмегиз, сора.

Татау. Да алай эсе, сора, не этерикбиз, берейик. Тѳке, бир да къурумай эсе да мингчигин тюш?

Къарачыкъ. Экичигин, Ходжа.

Ходжа. Канегин да тюшерик тюлме. Аны бла сѳзюбюз бошалды. *(Чыгъыб тебрейди.)*

Татау. Хайыр. Мен береме. Тѳке, юйдегими да къош мени юсюме.

Къарачыкъ. Алай болса уа, мен да огъай демеиме.

Ходжа (*кесек сагъыш этиб*). Тэ-ек. Аланы гюнахларын къошсакъ а, сегиз мингден аз боллукъ тюлдю.

Татау. Огъай, огъай, къойдукъ аланы. Керек тюлдюле. Алагъа да бир аллах айтхан болур.

Къарачыкъ. Игитда къояса. «Арыгъан ёлгеннге мине эди дегенлей», аланы гюнахларын алмагъа эдик да, кесибизникиледен бир къутулгъа эдик.

Татау. Тёке, джанымда аллай бир джокъду. Барыб андан-мындан джыйышдырыб келмесем.

Къарачыкъ. Джаныбызда къайдан болсун...

Ходжа. Джаныгъызда болгъанны беригиз, къалгъанын да келтирирсиз.

Татау. Алай дей эсенг а... (*Бочхасын чыгъарыб, санай тебрейди*).

Ходжа (*Къарачыкъгъа*). Нек тура-са сен а? Къарма сен да, къарма. Терк болугъуз. Ол биреу келиб къалмасын.

Татау (*Ходжагъа узата*). Ма, минг сом, санаб ал.

Ходжа. Ийнанама.

Къарачыкъ. Менде уа алай бир боллукъ тюлдю. Сегизни чыгъаралсам.

Ходжа. Кюреш, кюреш. Чыгъараллыкъса сен да.

Къарачыкъ (*къолу къалтырай узатады*). Мингнге бир сом керекли.

Ходжа. Хайыр. Сомун кесим къошарма.

(Ачханы джанына джашырады). Энди къалгъанын да кѣбге созмай келтиргиз.

Т а т а у. Ходжа, айыб этме, былай бир распискачыкъ джазыб къойсанг...

Къ а р а ч ы к ъ. Тюз айтады. Сен да, биз да тынгылы болурча.

Х о д ж а. Распискамы дейсиз? Не айтханыгъызын ангылаймысыз? Улху алгъан расписка джазыб къачан кѣргенсиз? Улхучула алай этерик болсаламы айтырыкъ эдиле: улхучулань тутхан кыйынды деб. Тюбюнде тургъан бутакъны кес, дейсиз. Джашауумда аны бир кере сынагъанма, отунга баргъан джеримде. Джаш сагъатымда. Расписка джазылыргъа керекди, анга огъайым джокъду, алай а аны джазарыкъ сизсиз. Не ючюн десегиз, сиз, сѣз ючюн, бусагъат былайдан чыгъыб юйюгюзге барасыз, ол тѣртюшер мингини джыйышдырыб алыб келирге. Алаймыды?

Т а т а у. Алайды, алай.

Къ а р а ч ы к ъ. Алайды, алай!

Х о д ж а. Хайыр. Сиз кетдигиз. Сиз ары барыб келирге «топ» деб «ОЛ БИРЕУ босагъадан тюшюб къалса, не этербиз? Сизни сакълай а турмаз, хайгокла. Биргесине мен бармайын а боллукъ тюлме, аны да билесиз. Ачханы алдыгъыз да келдигиз. Хайыр. Сокъур сюйген сау кѣз. Сиз излеген да ол. Болса болсун, ачханы уа кимге берликсиз? Билемсиз? Билмейсиз. Кѣрдюгюзмю чот къалай болургъа боллукъду. Алай болгъаны болса уа, келтиргенигизни мени тенгим Хаджахха берирге керексиз.

Т а т а у. Берирбиз.

Къ а р а ч ы к ъ. Берирбиз.

Ходжа. Бермейини кьойсагъыз а?
Къарачыкъ. Аллах сакъласын ол харамлыкъдан.

Ходжа. Сиз аллахны кесигизге къарауул этмегиз, аны андан сора да кѣбдю иши. Сизни ол харамлыкъдан сакъларыкъ распискады. Алайды да, хайгокла, энди олтуругъуз да джазыгъыз.

Къарачыкъ. Бирибиз джазыб кьойсакъ боллукъ болур?

Ходжа. Экигизге бирини джазыгъыз да, тюбюне экигиз да кьол салырсыз. Къарачыкъны кьагъыты, кьаламы болур? Мен бусагъат келейим. Хаджахны аты бла джазаргъа унутмагъыз.

(Кетеди)

Къарачыкъ (сакъ ауз бла). Татау, джазабызмы?

Татау. Джазмай не кѣтенинг барды?

Къарачыкъ. Шо, беш минг сомну кѣзюнге бир кѣргюз.

Татау. Гюнахларынг а? Аланы да кѣзюнге кѣргюзю.

Къарачыкъ. Огъаң, энди бир сагъыш эт, беш минг сом багъасы гюнахыбыз болур деймисе?

Татау. Аны уа айтма, Къарачыкъ. Аланы номлагъа бура тебресенг, беш кере беш минг чыкыгъанын да кѣрюрсе.

Къарачыкъ. Ходжа, Ходжа деб, харким аны джарлы, факъыр этиб тургъанлыкъларына уа, ол а ашай биле кѣре эдим.

Татау. Да-а-а, кьобарды. Иги танг серме

ди, сволнч! Тохта, ёлмейини кьалса уа, кьалай боллукъду?

Къарачыкъ. Анга да уялмаз, ант этдир. Алай этгени болса уа, джарашдырыб ананымканы джазаргъа керекди.

(Ходжа иш этиб кесин билдиреди)

Татау. Келеди. (Экиси да кьагъытхалжабланадыла).

— (Ходжа киреди)

Ходжа. Хы. Бошадыгъызмы?

Къарачыкъ. Бошадыкъ. Ма, Татау, къол сал.

Татау. Эм алгъа сен сал. (Къарачыкъ онгусунмай салады, аны ызындан — Татау). Ма! (Къагъытны Ходжагъа береди).

Ходжа. Хайда, энди мен аллахха, сиз да манга аманат. Эсен кёрюшейик ол дуняда! Тюбемегенибиз болса... Мен болмасам, Хаджах бизде боллукъду, ачханы ингирге джетдирмейин кьоймагъыз.

Татау. Мычымазгъа кюреширбиз, тёке, аллахны ишин ким биледи, джетелмеген төребиз болса, аллах тутхан ишингден кьууандырсын.

Къарачыкъ. Бет джарыкълы тюбешейик.

Ходжа. Болсун, болсун. Энди мындан кёб сёлешмегиз.

Татау. Тёке бир сорлукъчугъум: Хаджах ачханы санга кьалай табдырлыкъды, кетиб кьалгъанынг болса?

Ходжа. Аны ючюн чырт кьайгъы этмегиз. Бусагъатда аны айтыб келеме анга. Телеграф бла ийсе, «шыб» деб джетерикди.

Къ арачыкъ. Алай дегенинг?

Ходжа. Аны сиз ангыларыкъ тюлсюз. Ангылатама десем да, заман джокъду. Болугъуз энди, бол.

Татау (*эшик таба туракълай*). Неме уа? Ачханы алгъанынгы да, анда ишини къалай баргъанын да биз къалай билирбиз?

Ходжа. Аны ючюн да къайгъырмагъыз. Мен «Фатиха» болгъандан сора эки джыйырма бла онекинчи кече ётгенлей келсегиз, эшегим билдирликди. Бир-бири ызындан юч кере окъуса, хар зат алапат болгъанын билирсиз, эки кере окъуб къойса, иш кызыуда болгъанын ангыларсыз.

Къ арачыкъ. Бир кере да окъумай къойса уа?

Ходжа. Къоркъмагыз, сизни кёрюб, окъумайын чыртданда къоярыкъ туююлду. Келгенинг сайын анга кесниг шагъат болгъанлай тураса.

Татау. Кетдик сора. Хайда, ма (*къол узатады.*) Джандетли бол!

Къ арачыкъ. Салам дерсе анда барына да. (*Бу да къол беред.*) Ханны кызыны юсюнде уа джылы суу ийген эдинг, Ходжа, билмегениге кёрме.

Ходжа. Хо, хо. Саламыгъыз узакъ болсун. Барыгъыз, бар.

(Эшек окъуйду)

Къ арачыкъ. Астофирилля, нек эте ботур бу эшек былай? Кирсенг, чыкъсанг да, хахайламай къоймайды.

Ходжа. Джюреги илешген адамларына

этеди алай. «Окъумай кьойса уа», дейсе да-
гъыда.

Татау (*Къарачыкъны артындан хыны-
ракъ тюрте*). О, бар ары, барлыкъ эсенг,
най-най эте турма да. (*Кетедиле*.)

Ходжа (*кеси. Кюледу*). Тоба, тоба, бу
чотха бир къарагъыз. Къарайма да, улхусуз
дуння джокъ кёреме. Огъай, ол эки хайгокну
аллахха улху бериб баргъанларына не айта-
са? Адам айтса, ийнанмаз эдим, кесим кё-
зюм кёрюб, кьолум бла тутхунчу. Керти да
бир зат билиб бериб бара болурламы? Ыша-
ныу джокъду, оллахий.

(Хаджах бла Гоша киредиле)

Хаджах, Гоша! Ай, береме десе уа, аллах-
ны кьолундан келмезлик джокъ кёреме... Те-
гаран, аны кьолуна да бир джукъ узатыргъа
керекди ансы. Аланы эслерине ол затны са-
лыб, алтыма алыб келиб сюеб кьойгъанын
кёрдюгюзю.

Гоша. Энди, ахырсы Аны аллына тебреб
тургъан сагъатынгда кьоялмаймыса санча-
ланнганынгы?!

Хаджах. Керти айтады. Кёбдю, джете-
рикди безигеннг.

Ходжа. Хо, хо. Сиз айтхан болсун. Ары
барсам, иш, кюч джокъ, анда безий турурма.
Алайды да, энди Хаджах, Гоша, мен кетгин-
и, сиз да, элде инджилгенле да хайт деб
аякъ тирерлей болдугъуз. Ма, (*ачханы бере-
ди*.) Бу бизге джетер дегеннгизни юлешигиз
да алыгъыз. Къалгъанын элде инджилгенле-
ге чачыгъыз. Тёртюшер мингни келтирселе
уа, бютюн да иги. Ма, бу джазыб кьол сал-

гъан кѣагъытчыкълары да хурджунунга сал, алдаб кѣойгъанлары иш болса. (*Расписканы береди.*) Ингирге джыйышдыралсакъ деб а кетгендиле. «Бара, бара, баз табдым», — дегенлей болду чот, антым.

Гоша. Хар ким сениге кеслерни алдатсала, бир бек сейирсинеме. Ол эки насыбсыз да келиб, иш этиб келгенча, кеслерни алда-тыб барадыла. Не айтыргъа да быллик тюл-дю адам.

Ходжа. Айхай да, аладан насыбсыз ким болур. Тамам да харибдиле. Джазыкдыла. Элибизде аладан онгсуз джокъду. (*Орамда джуукълашыб келген миллетни аѣазлары эшитиледиле. Ходжа терезеден кѣарайды, аны ызындан Хаджах, Гоша,*) Ауазла:

«Барыбыз да тилекчи болургъа керек-биз...»

«Хо, джаным, хо. Муну юсюнде аякъ тире-мек, боллукъ тюлдю.»

«Бюгюннге дерн хар неге да тѣзюб, бой са-лыб келгенбиз».

«Тюз айтаса, джашауубузда джангыз олду да...»)

Ходжа. Кѣайры тебregenдиле была? Не кѣб джыйылгъандыла кеслери да...

Хаджах. Ёлгеннге бара болурламы?

Гоша. Бизни таба келе болурла, дейме?..

Ходжа. Антым, Гоша тюз айтады. Сейир, оллахий...

Хаджах. Бир ишексиз, сени эшитиб кел-ледиле, Ходжа. (*Ходжа, терезеден джан-лаб, юйню ичинде тѣгерегине кѣарайды: кѣу-лагъына, бурнуна, кѣолуна, бутуна тийиб кѣ-реди.*)

Ходжа. Ёлгениге уа ушамайма, антым...
Арабий, къалайдады эке джаным?

Хаджах (*Ходжаны къуджурла этгенин эслеб*). Не болгъанды, Ходжа?

Гоша. Ауругъан джерингми барды?

Ходжа. Къайда, былай келчи, Хаджах, (*Хаджах, къатына барыб, бетине, кёзюне джити къарайды. Ходжа, Хаджахны да къолуна-башына тийиб, ары-бери тюртюб кёреди.*)

Хаджах. Ходжа, тенгим?

Гоша. Ходжа, джаным, таянырмы эдинг?

Ходжа. Таяныб тура эсем, не билесиз? (*Хаджахха.*) къалай кёресиз, саумамы, огъесе...

Хаджах. Нек сордунг алай? Сауса, игит-да сау боласа...

Ходжа. Къайдам, тейри, эки шагъат керекди...

Хаджах. Да, Гоша бла мен барбыз.

Ходжа. Азраил мен билмегенлей келиб... (*Ауазли энди юйге джууукъда эшитиледи.*) «Ходжа! Ходжа! Кетме! Кетме!» Не керекди, не излейдиле менден? Хаджах, чыкчы, бир сор да кел, не дей эселе да.

(Хаджах кетеди)

Гоша, ол эки «мёлек» Ходжа бизден улху алгъанды деб джайгъан болурламы халкъ-гъа?

Гоша. Эки мёлек? Кимлеге айтаса?

Ходжа. Татау бла Къарачыкъгъа.

Гоша. Ол иги бетлерини уяллыкъдыла! Ах, Ходжа, бош алгъан эдинг ачхаларын.

Ходжа. Мени алгъаным бош тюл эди,

ала уа бош бердиле. Не этериксе, биреуню ачхасына оноу этген да джарамайды. Хахай, бермей болмайбыз дегенлеринде — алмай болмадым. Кеси да, ачха аланы ачхалары тюл эди.

Гоша. Ангыламадым.

Ходжа. Алдау бла, зор бла джыйылгъан ачхады ол. Сомланы кертти нелерине табдыр-сакъ, олмуду аман, Гоша-джан?

Гоша. Айхай, сен айтханча...

(Хаджах ашыгыш киреди)

Хаджах. Ходжа, элчиле сени кёрюрге излейдиле.

Ходжа. Не болгъанды, нек тебгендиле?

Хаджах. Чыкъсанг, эшитирсе.

Ходжа. Алай болса да?

Хаджах. Сен бу дуниядан кетиб боллукъ тюлдю, дейдиле. Аллахны «амин» деген кёзю уюнде айтсышла. Анга уа бизни да джокъ эди огъайыбыз.

Гоша. Ах, джаныгъызгъа кърман болайым, дегин. Аны оноуу сизде болса уа, нек джазыкъ эдик.

Ходжа. Ба, ба, ба! «Кёрюрюнгю кёрмейин, кёрге кирмезсе». Гоша, ишингден кърууан. Этди этерин хапарынг. Хазыр болсун энди анга джууабынг. (Хаджаха.) Не этебиз да энди?

Хаджах. Миллетни аллына бармайын боллукъ тюлсе, не этерик эсенг да.

Ходжа. Не деб барайым? Не айтайым?

Гоша. Айтыб сен пени айтыркъса, айтыркъ ала болурла да, сёзлерине тынгыла.

Джан аурутуб келгендиле, разылыгъынгы билдир, ары суюуб бармагъанынгы айт...

Ходжа. Огъай, Гоша, кесим разы болуб...

Гоша. Мен билеме. Аны кѣлюмю басар ючюн айтаса. Айтма ётюрюкню.

Хаджа х. Кертисин айтырыкъса, ёзге уа.

Ходжа. Хайыр алай эсе, келигиз, ючюбюз да чыгъайыкъ. Ол биреу да, халкъны джыйылгъанын билгенлей, «шын» деб джетиб къаллыкъды. Тохтагъыз, биринг алай къалыб, Ходжа кеси кереклисине чыкыгъанды, мычымай къайтырыкъды, дерге керек болурму? Ким биледи, кѣлюне дагъыда джукъ келмесин.

Гоша. Да бизге кѣрюннюк эсе, сѣлеширик эсе, къалайыкъ. Не уа сени кѣрмейми къоярыкъды?

Ходжа. Ол айтханынг да барды, антым. Хо, хо, да, бир кесек сакълагъанлыкъгъа, къайгырмаз. Миллетни ашырыб къайтсам, кесим ангылатырма болумну. Халкъ чачылгъынчы келсе уа, ат оюн этдирликди, ант этдир. Санларым, къалай да болсун, кыйылгъанча болуб турадыла, бир стакан чагъыр уртлаб чыкъсам да боллукъ эди, антым.

Хаджа х. Бу болмаса, алай айтыб да эшитмеген эдим. Нек абзырадынг аллай бир?

Гоша. Бир тартыучу адамча да айтаса кесинг да.

Ходжа.

Сен джесир болуб турма сууукъ акъылгъа. Заманынг да джетед ёмюрге джукъларгъа, Кѣб узаймайын сен чагъыр къошун

боллукъса,

Тарт къарамай, юрен ахырынг чагъыргъа.
Омар Хайям!..

А-а, джюрюгюз, кетдик.

(Кетедиле. Ючюсю за чыгъар-чыкъмаз,
джыйылгъанла бирден: «Ходжа! Ходжа!» — деб
къычырадыла)

ЮЧЮНЧЮ БЕЛЮМ

ЮЧЮНЧЮ КЮН

Юйде киши джокъ. Бир джанындан Азраил
чыгъады. Тамам сылыт болуб келгени билинеди. Барыб
Ходжаны орундугъуна таянады.

Азраил. Ох, ох, ох! Бу джолдан бек чаб-
хан болмаз эдим. Ол аллах ургъан Иблисге
тюбедим да, анга джанша де да къой, кечге
къалыб кете эдим андан озса. (*Залгъа.*) Ты-
шында ол къадар адам нек джыйылгъанды,
билмеймисиз? Борчум, къарчым барды, де-
ген эди Ходжа, аны ючюн басынган болур-
ламы? Аллай бир адамгъа берлиги бар эсе
уа, башында тюк саны да джестерик туююл-
дю. Қъайдады эке кеси да? Огъесе элде бир
къыйынлыкъ болуб, Ходжадан оноу излейми
келгендиле? (Тышындан ауазла):

— «Сени айтханынг да тюз болур, анга
огъайыбыз джокъду...» — «Этмесе уа... (*Қъа-
уум ауазла: «Елмесин Ходжа!»* Бары да:
Елмесин! Елмесин!) (*Азраил секириб ту-
руб терезеден къарайды.*) Неле, неле дейди-
ле? Елмесинми? Асыры къуджурла селеше-
диле. Қъара, къара адамчыкълагъа... Хы, бе-

ри айланды шойду да кеси да. Тохта сени, Ходжа!..

(Ходжа, ызындан Хаджах, Гоша киредиле)

Кесинг, кесинг, Ходжа! Ала тышында кѣалсынла.

(Ходжа илгенерек болады. Хаджах бла Гошагѣа не эсе да айтханлайына, экиси да ызларына бурулуб кетедиле)

Ходжа (*Азраилге*). Сау кел, алан. Кѣалыб кетдинг да. Не хапар ахратдан? Тынчмыдыла андагѣыла?

Азраил (*самаркѣау эте*). Рахатдыла. Салам дей эдиле санга. Джокѣду хаталары, тансыкъ болгѣандан сора джанынга. Ашыгѣыб кѣарай эдиле аллынга.

Ходжа. Узакъ болсун саламлары, кѣыйысыз болсун джанлары.

Азраил. Джаб ауузунгу, Ходжа! Кертда дегеннге сен а Доббайлай этиб кѣойдунгда!..

Ходжа. Ачыуланганчыкъ этдинг, дейме? Не болгѣанды? Бош кѣыйнайса джюрекни, аллах ургѣа эди дженгилликни.

Азраил. Нек джыйгѣанса элни былайгѣа?

Ходжа. Эл кеси джыйылгѣанды, ансыз болсун джукъ айтхан алагѣа. Алай а, не барды анда, нек келеди аны ючюн ачыуунг?

Азраил. Кѣалай бошду ауузунг. Узун сѣзню кѣысхасы, не дейдиле санга?

Ходжа. Меннге айтханлары джокѣду, сени бла аллахха...

Азраил. Не за-ат?

Ходжа. Айтыб бошайым, сабыр бол. Алма джанынгы.

Азранл. Айт. Айт да боша. Бек билесе кимни джанын аллыгъымы.

Ходжа. Айтханлары уа олду, Азранл. Унамайдыла ахратха барырымы.

Азранл. Охо! Унамайдыламы? *Тюрлюсюмен кюледи.*) Аллах хакъына, сиз ёлгени болгъанны да кюлдюрлюксюз. Сени джанынгы оноуу алагъа джетмегенди! Айырдынгмы?

Ходжа. Бош кюле болурса деб ишек этеме.

Азранл. Алай болса да, къайдан билдиле бары да бюгюн мен сени джанынгы аллыгъымы?

Ходжа. Бюгюнлю мен да анга сейирсинеме...

Азранл. Бурдурма. Мен билеме кимден чыкъгъанын.

Ходжа. Биле эсенг а, нек сораса?

Азранл. Эт энтда аллай аккагъа джюн тартма. Былай деб тилегенингде, кишиге этмеген затыбызны этдик сени юсюнгде. Сен а? «Аманига игилик этсенг — юйюнге сау бармазса». Ма, сиз адамланы ичинде джюрюген сёз тюлмюдю ол? Айтхан эдим мен санга, бош айтаса къатынынга деб? Тиши-рыугъа ичги сёзюнгю айтхан — эшиксиз юйге кирит салгъан кибикди.

Ходжа. Да, артымда къаллыкъ юйюмде джангыз Гошады, анга айтмасам, кимге айтырыкъ эдим, сагъын эт кесниг. Сёз ючюн, сен мени орнумда болсанг...

Азранл. Къояйыкъ сёзю. Джат. Ходжа. Ишими этейим да, чыгъарса сора джолунга.

(Ходжа мурукку этеди)

Нек мычыйса? Терк бол! Хапарынг бармыды замандан?

Ходжа (*тышына кёргюзюб*). Алагъа уа не оноу? Сени юсюнг бла джууаб излейдиле аллахдан. Къабыл этер деб умутчудула тилеклерин. Зыраф этерлей кёрюнмейдиле сёзлерин.

Азранл. Артыкъды энди, Ходжа, телиленгенинг. Озма мындан ары, боллукъду безигенинг. Кёб тийдинг дыгъыма, не болмай антынга. Тёзгенни да болады мардасы. Бузма, къанымы. Этгенсе этелген хатангы...

Ходжа. Не этеринг да ёлтюрген этерик болурса, андан сора не этериксе сен манга? Алайсыз да къоймай эсенг дунняда? «Эминаны ёлтюргенинден аурутханы къыйын» дегенлей, джанымы алгъынчы, къоркъута да чыкъдынг артыма. Алайды да, бир-бири сёзюбюню ангылайыкъ. Халкъ айтханыга да тынгылайыкъ.

Азранл. Мен сиз айтханыга келмегенме тынгыларгъа, мени келгеним—сени джанынгы алыргъа. Мен къара десем, сен — акъ деб нек тураса? Огъесе мени телигеми санайса? Аз затны айтамыз сиз, сизге тынгылаб барсакъ. Этме мындан кёб сандыракъ.

Ходжа. Сокъуранырсыз, тынгыламасагъыз халкъгъа. Андан эсе, билдирсенг иги эди аллахха.

Азранл. Къаллайла сёлешесе сен асылсыз. Къайдан келди сизге ол акъыл? Сенсе, Ходжа, болгъанны къатышдыргъан, уялмайын, буюкъмайын улуу аллахдан. Келтир-

динг эсе ол затны кёлюнге, айтыб кёояйым, ёкюнюрсе туугъан кюнюнге.

Ходжа. Бош кюрейсе, джокъду мени гюнахым. Кеси этгенди халкъ оноуну, антым. Ийнанмай эсенг, сор кесинг, билирге сюе эсенг, кертисин.

Азраил. Энди джангыз ол къалгъан эди — халкъны аллына чыгъаргъа. Тебре, тебрерик эсенг, ассы болмайын аллахха, тён-гере орундукъ кибигинге ахыры, ёретинлей алыргъа болмайма джанынгы. *(Кесин къуджур-муджур этдиреди. Бу кёзюуде тышын-дан биягъы ауазла: «Ходжа! Ходжа! Елме! Елме!»)* Неди бу къычырыкъ? Чыкъмасынла акъылларындан. Джабсынла ауузлары, тоймагъан эселе джанларындан! Мени джаратхан бла ант этеме, айтхан эди дерсиз, сёз береме, термилтмейин бирнгизден да джан алмазма, сизни бу этгеннгизни унутмазма ёмюрде, ашыкъмагъыз, сынарсыз джан берген кёзюуде.

Ходжа. Хо, хо, алайсыз да чыкъмайды наркоз берген хапарынг. Азды махтаныр джеринг. Мени сартын, тынч алды джанымы деб киши бюсюреу этиб билмейме. Былайда сен окъ-тоб бюркерлей чурум да кёрмейме. Миллет айтханыга уа тынгыла. Ненг кетеди аны ючюн сени? Тамгъа тюшер дебми кьоркъаса сыйынга? Алай гюл эсе, халкъда да барды да бир акъыл, аны юсюнде бекди антына. Аллах да иги айтмаз ол затны ычхындырсанг. Сагъыш эт, сокъуранмазса тынгыласанг.

Азраил *(сескекли)*. Не акъылны хапарын айтаса?

Ходжа (энчи, киши эшитмесин деген халда.) Бу дуниядан мени кѳоратсагъыз, апга нйнанганны кѳоюб, бнягъынлай ташха, агъчха, таугъа, суугъа, айтыргъа, кѳуру табигъатха табыныргъады акъыллары.

Азранл (кѳоркѳаракѳ). Тсс! Башынга джыяламыса айтханынгы?! «Тоба!» дегиз, келтиресиз ахырзаманны. Огъесе, бнягъы сен безиринг келибми айтаса?

Ходжа. Не безирген хапарды ол? Мен ала айтханны айтама, алайчыгъын ангыла. «Аппа билген — тыбына» — деб, къадалыб турма да манга.

Азранл. Ала да, сен да бирсиз, сиз... сиз оноу этесиз аллахха!..

Ходжа. Анга этмейдиле, кеслерине этедиле оноу.

Азранл. Неди сора башхасы? Сизге, барыгъызгъа да, эртде этилгенди оноу, сиз оноу керекли тюсюз. Аны ючюн анга барынг да борчлусуз кюн сайын махтау бериб турургъа, туугъаныгъыз ючюн дуниягъа, динигиз, адетигиз ючюн, къайдам, къуллукъ этгенигиз ючюн аллахха. Джорукъну, тюзлюкню сакълагъаны ючюн арагъызда...

Ходжа. Борчу болгъан — халкъгъа болады, Халкъны уа джокъду кимге да. «Тюзлюк» дейсе да, излемей эдим ичими тѳегерге, не келсин, кѳоймадынг, басдынг джарамдан. Кечмеклик тилейме аллахдан, айтханым ючюн джашырмай, ачыкъдан. Дуния кѳуралгъанлы бери келеди адам улу инджилиб хар педен да джашауда. Ёмюрю кетиб барады хар бир тюрлю кѳыйынлыкъда. Аны да адам салат адамгъа. Кими бай, кими джар-

лы, бири онглу, бири онгсуз, кимн орунлу, кимн орунсуз, урлау, тырнау, кырыу, джырыу, сарнау, кычырыкы, сыйыт. Миллетле, кыралла бир-бирине чабарла, болгъаны кызыл кыанга боярла. Ала этгени этмейдиле, ол огъай эсенг, джаныуарла. Тюзлюк, тюзлюк деб минг тамакдан кычырырла, тилерле, джыларла баш уруб аллахха, алай а ол ауазла ташайыб кетген болмаса хауагъа, аны ючюн билмейме тюзлюк келди деб адамгъа. Ёмюрледен бери гунахсыз тегюлген джыламукъну, кыаны бир джерге джыйсанг, болмазмы аслам Кыара тенгизин сууундан? Ол джыламукъну, ол кыаны юсюнде ишленмегенмидиле шахарла, кыалала, эсирик болур ючюн. безир ючюн байла, бийле, ханла, патчахла? Бирсу ишлер терт бюгюлюб, тойдуралмай кыарын, биреу да ашар тохтаусуз аны кыйынын. Динибиз да айтад: болушсун онглу онгсузгъа, тенг болургъа керекдиле деб аллахны алтында. Амма, не хайыр, «ач кыарыны токы билмез», джетмейди онглуу анысы алайгъа. Излемейди, не эсе да, дин айтханы этерге. Джарлы айырылмай турса да намазындан, кенге кыалгъанлай турады байлыкдан. Байла уа не кыадар джанласала да динден, джорукдан, ол кыадар кыууанганлай турадыла аллахдан. Динин «багъаналары» апендилени уа, кесинг билесе, «апендин айтханын эт да, этгенин этме» деб нек айтханларын да сезесе. «Джарлыгъа джалгъан таякы» дегенлей, не болса да барады халкы нени да кел-тюргенлей. Ма, сен айтхан оноу бла бизге

берилген, ма сен айтхан гюзлюк бла, бизге джетген.

Омар Хайям, джарлы, суююбмю айтханды.

Тас болгъанды тюзлюк дунияны башындан,
Ол толмаз ёмюрде да насыб джарыкъдан.
Джашауну тюзетеме деб бош кюрешме,
Сен тутханса, эсгер, кесилген бутакъдан.

Алай а мен айтырыкъ башхады: турмаз тауусулмай халкъны да тёзюмю, кеч, эртде болса да умутчума келир деб насыб кёзюу. Алыр оноун кесн кёлуна, алай бла тюшер тюзлюкню джолуна.

(Тышындан ауазла: «Джаша! Джаша, Ходжа! Ходжа!»)

Азраил (*ачыуланган бла къоркъгъанны арасында бир тюрлю бир болумгъа кириб*). Болдугъуз! Болдугъуз, дейме! Недн бу этгенигиз? Алай эте туруб, манга чабаргъа да уялмазсыз сиз. Бошадыгъыз, бошадыгъыз менден! Қыстатасыз мен джарлыны ишимден. (*Мадарсыз юй тюбюнде ары-бери барады*). Билемисе, Ходжа, къалайгъа барады айтханынг?

Ходжа.

Толу не болсам мен бу джазыкъ джерге, Чачыб, джангы дуния къурурем кёрледе, Халал ишнетлеге джерде тыйгъыч болмазча, Адам мыдахлыкъны кёрмезча ёмюрде.

Азраил. Табханса бир иги Хайямны, аны орнуна не болаед билсенг къуранны?!

Ходжа. Андан да барды хапарым...

Азраил. Тохта, тохта! Энди сабыр бол. Да, Ходжа, санга айтырым: кесниг салдынг кьол джазыуунгу тьюбуне. Джандетде кьойгъан эдик санга орун. Энди уа бар да сына джаханимни отун!

(Хаджах бла Гоша эшикден башларын кьаратадыла)

Хаджах. Ходжа, тыялмайбыз элчилени, кирирге излейдиле бери...

Азраил (Ходжагъа). Сабыр болсунла! Джибермесинле кишни. Салсынла кьадауун эшикни.

Ходжа (Хаджах бла Гошагъа кёз кьысыб). Бир кесек чьдасынла. Сёзюбюзню бошайбыз бусагъат.

Гоша. Ходжа, джаным, джанынг аллахха аманат.

(Хаджах бла Гоша ыларына ташаядыла)

Азраил. Тоба, тоба. Сейир, алапат. Кирмеген эдим ёмюрде быллай кьуджур болумгъа.

Ходжа. Кёб сёлешдик, кёб гырылдадыкъ, алай болса да не джуаб беребиз алагъа?

(Азраил башындан тутуб олтурады).

Быллай бир кьыйнамаз ючюн джанынгы, бериб кьояр эдим джанымы.

Азраил. Алай болса да, бир айт, нек этедиле сени юсюнде былай? Бу тукьум багъалатырлай, сени амалтын ахрат кьоркьууларын унутурлай кьалай болдула, айтчы джашырмай?

Ходжа. Менсиз джашауларын билмей-

диле ала, мен да билмейме аласыз. Андан арысына кесинг сагъыш эт, тюл шойса да сен ангысыз.

Азраил. Къойдугъуз башымы кыйынлыкъгъа. Сукъдугъуз эки аягъымы бир уюкъгъа. Къалай барайым, не айтыб барайым ызыма? Алайым деб джанынгы, алдырыгъа айланама джанымы.

Ходжа. Санга да бармыд ол къркъуу?

Азраил. А как же!.. Недн амал, барайым да аптайым. Эшитирсиз джууабын.

Ходжа. Алай эсе, кесинг айта барымы эдннг сакълагъанлагъа?..

Азраил. Ненча кере керекди айтыргъа, кърюнемейме деб башхалагъа? Айт сен, кетди де да сорургъа. Мен а бир аягъым мында, бирим — анда, кѳб турмай къайтырма ызыма. Ай, кѳзюме кърюне турады кзулакъ джаныма берири, башха этмей, узун этиб нери. Урса уа, ачы урады, джыялмазча эсинги.

Ходжа. Антым, алай айтханынгда, эриген этди джюрегим. Санга ол кыйынлыкъ келмез ючюн, иги эди ѳлгеним...

Азраил. Къайда сенде аллай халаллыкъ! Кертда, Ходжа, этсенг а адамлыкъ?.. Болджал деб тилегенингде, мен чыгъалмадым айтханынгдан...

Ходжа. Тюз айтаса, сау бол аны ючюн, менден къайтмаса да, аллахдан къайтсын. Мен сен айтханынга «хо» дейим, миллет унай эсе, айтсын...

Азраил. Да айт да унатдыр, крти ауруй эсе манга джанынг.

Ходжа. Айыб этме, базалмайма, мени сартын...

Азранл. Къой, къой, джибге будайны джайгъанчады ол да — бермез сылтау, айтыргъа. Сеничагъа джалыннгандан эсе, джат да джан-джанынгы къарма. Бош ашыра турама заманны, эрлей соруб келейим, сен да хазыр болуб тур, къатына къысылыб аджалны.

(Кетеди)

Ходжа (залгъа). Бёрю къойгъа: «Сени амалтын мени бла джаурукъ джуретгени самырны» — дегенлей, не айтдыгъыз анга, джанынгы бермейсе деб кёлкъалды болуб баргъанына?

(Кетеди. Тышында ауазла: «Ходжа! Ходжа!

Джаша! Джаша!)

(Джабыу джабылады)

Хаджах (къууанч аллы болуб джабыу аллына чыгъады). «Ёлюмден къалгъанны эртдени ашхы» дейдиле, бююн джуртубузгъа сыйыныб болмазча уллу къууанч келгенди. Аллах, миллетни тилегин къабыл этиб, Насра Ходжагъа ёлюмсюз джашау бергенди. Барлыкъды той, уллу той, талай кюнню, кечени. Къурманлыкъгъа асылгъанларына къууана, къайнарыкъдыла быдырлы къазанла...

(Джабыу ачылады)

(Ашыгъыш, бир джанындан Ходжа чыгъады).

Ходжа (Хаджахха). Алан, къайда тасса? Не этесе кесинг да былайда?

Хаджах. Къууанчыбызны юсюнден айта турама.

Ходжа. Артда айтырса, кел, кетдик былайдан. Ол эки хайгок бери келе турадыла. Таб, мени огъунакъ излей болурла. Джюр, джаллайыкъ теркирек. (*Залгъа.*) Айыб этмегиз, бёлдюм сёзюгюзню. (*Кетедиле.*)

(Гоша къадалыб юйчюгюн джарашдырыгъа кюрешеди. Ходжа бла Хаджах киредиле)

Ходжа (*къол джуулугъу бла терин сюрте*). Андан озса, айыблы бола эдим, ант этдир.

Гоша. Не болгъанды, неге айтаса?

Хаджах. Къызла кёзюу-кёзюу сыйырыргъа кългъандыла да тойда, асыры арыгъандан аякъларын кючден сюйреб келеди.

Гоша. Ах, алайда болсам керек кёре эдим, аланы юсюне мен да сыйырлыкъ эдим.

Ходжа. Хо да, мен да къарадым тегерекге: Гошачыгъым къайдады деб. Не келсин, керек сагъатда думи-тас боласа да къаласа.

(Биягъы эшекни ауазы эшитиледи, аны ызындан Татау бла Къарачыкъ киредиле)

Джетибми къалдыла ызыбыздан сылыкъла.

Татау. Ай юйюнге, Ходжа, халкъ джыйылгъан джердесе дегендиле да, кирмеген джерибиз къалмай келебиз.

Къарачыкъ. Адам ол тукъум харамлыкъны къалай этеди адамгъа? Борч-къарч этиб, дыгаласда ачханы кючден джыйышдырыб берген сагъатда, сен а тураса да ёлмейин къаласа?..

Татау. Эчкини бөрюге ышанганча, ол ачханы ышаныб санга берген, сенден да биз тели. Энтда бир сынадыкъ сени. Болдукъ энди. Къайтар алгъашынгы, къайтар бери.

Ходжа. Сабырлыкъ салыгъыз джаныгъызгъа. Олтуругъуз кесигиз да. Гоша, къайда, къонакълагъа бир тепси къура.

(Гоша Ходжаны айтханы субайлыкъгъа айтылгъанын ангылайды. Болса да кетеди)

Къарачыкъ (Гошаны ызындан).
Огъай, огъай!..

Татау. Олтура турургъа джокъду заман.

Къарачыкъ. Ачхабызны, Ходжа, ачхабызны!

Ходжа. Не деб берген эдигиз манга ачханы?

Татау. Къалай не деб?

Къарачыкъ. Да сен ол дуниягъа барлыкъса да, анда бизни ючюн анга сёлешириксе да...

Ходжа. Къысхасыча, ол сиз теджеген джерге берилрге керек эди. Алаймыды?

Татау. Сора уа?

Ходжа. Алаймыды, алай тюлмюдю?

Къарачыкъ. Биз алай деб тура эдик...

Ходжа. Алай эсе, ол манга бергенигиз бериллик джерине берилгенди.

Татау. Къалай?

Къарачыкъ. Да сен былайдаса да?..

Ходжа. Тюз айтасыз, былайдама.

Татау. Кимге бердинг, къачан бердинг?

Къарачыкъ. Огъай, огъай! Не берген хапарды ол, джаны саулай?..

Ходжа. Сабыр бол, самыр боллукъ! Сау

береди берсе, ансы, ёлген адам бериб къачан кёргенсиз?

Татау. Сау, шау эсенг да, бергенме дей эсенг, айт кимге бергенинги.

Ходжа (*экисине энчи, джашыртын айтыргъа излегенча, бир джанына кёз-къашы, къоллары бла неле эсе да бир затланы ангылатыргъа кюрешеди*). Ангыладыгъызмы энди?

(Татау бла Къарачыкъ бир-бирлерине: «Сен джукъ ангыладынгмы» деген халда къарайдыла)

Къарачыкъ. Неле, неле дединг, джангыдан бир айт.

Татау. Тёке айыртыб

Ходжа. Аллай бир ангысыз къалай боласыз? Мени ахыратха чакъыра келгенни билесиз да?..

Къарачыкъ. Недегеми айтаса?..

Татау. Азра...

Ходжа Чш-ш! (*Тёгерегине къарайды.*)
Билиб турасыз, антым. Сизни амалтын Аны джолундан тыйыб, къой-зат да кесиб, ары-бери затчыкъла да алыб, суу бойнунда талайны олтуруб, ишигизни алай тындыргъанма. Аллында чарлай да бир келди, гюнахлары асыры кёбдю деб. Алай а, ачха этдирмезлик не барды? Ахырында, «чорт с ними...» деди да...

Татау. Не дегенлиги эди алай айтыб?

Ходжа. «Да, Ходжа, сени хатерингден чыгъалмай этеме ансы, ол экиси ючюн а, сизге айтханлыгъы эди, бир шаг да этерик тюл эдим», дегенлиги эди.

Къарачыкъ. Керти айтдымы алай?

Ходжа. Ма Хаджах, деген... (*Кёз кысады.*)

Хаджах. Тюз айтады... Кесим кыулагым бла эшитиб турганма.

Татау. Да Азра...

Ходжа (*Татауу ауузун кыолу бла джабыб.*) Чш-ш! Атын айтмагыз. (*Иеди.*)

Татау. Тунчукдыра эдинг, алай кыалай кыыса?.. Уф! Ол, анга айтама, Хаджахны алайда болурун кыалай унады? Кеси да хар адамга кёрюнуб да бармай эсе?

Кыарачыкы. Кертиди. Алайды. Тюппетюздю айтханы Татауу...

Ходжа. Аны уа мен кыоймай элтген эдим. Улхуну узатхан кёзюучюкде кыатында шагъатым болса иги болур деб. Ким билсин, артда ары-бери кыуйрукъ булгъамасын дегенликден. Ах, анасыны... Хурджунугъуз кыалын болгъанлыкъга, кыалай джукъа эди башыгыз. (*Юй Тюбюнде ары-бери барады.*)

Кыайдан да алдым бу ишни башыма налаха! Сизни ким болгъаныгызны биле турганлай, сизге джан аурутуб айланган Ходжадан не умут этесиз. Сизни гюнахсыз этеме деб башыма гюнах алыб, неге керек эди ол кыыйнлыкъ манга. (*Кыарачыкыга.*)

Муну кибик апендилени айтханларын да, этгенлерин да этме. Алай эсе, тамбла огъунакъ билдирейим ары. (*Кыолу бла магъанасыз кыайры эсе да бир джерге кёргюзтеди.*)

Терс болдум, ётюрюкчю болдум аллыгызда дейим да. Сокъуранган хапарыгызны айттайым...

Татау. Тёке ачыуланма, Ходжа! Бир-бири сёзюбюзню ангылайыкъ.

Къарачыкъ. Дженгиллик этме.

Татау. Сен кертн айтханынгча этген эсенг...

Ходжа. Ийнанмай эсегиз, къоюгъуз. Сёзню бошайыкъ. Ачхагъызны къайтарырча этерме. Тюзмю айтама, Хаджах?

Хаджах. Унамай эселе, не этериксе алай этмей. Алай а, энтда сагъыш этсинле...

Татау. Огъай, огъай, Ийнанабыз. Тёке... (Къарачыкъгъа.) Ийнанабыз да? Ийнанаыйыкъ, не?

Къарачыкъ. Алай дей эсенг да...

(Ходжагъа эшитдирмей)

Арну алдай тура эсе да, этер мадарынг джожьду. Не сейир эсе да, Ходжагъа кесибизни алдатмай джашаялмайбыз.

Татау. (Къарачыкъгъа.) Нелени мурулдайса кесн аллынга?

Къарачыкъ. Не этерикбиз, сен айтхан болсун дейме.

Татау. Энди алай болсун, Ходжа. Биз санга ийнанаыйыкъ, тёке, сен кесинг ийнана-мыса, сёз ючюн, кёб-аз джашарыкъ эсек да, биз ары барыргъа ала бизни унутмай турур-ла деб?

Ходжа. Мен ачханы алагъа бергениме къалай ийнана эсегиз, анга да ма алай ийнаныгъыз.

Къарачыкъ. Игитда дейсе. Ма, Хаджах деген...

Хаджах. Мен къараб тургъанлай, бек
арну джазыб алгъан эди.

Татау. Алай эсе, хайда, сау къалыгъыз,
кыйынсыз болугъуз. (*Къол узатады.*)

Къарачыкъ. Сууабынг кёб болсун. (*Бу
да къол береди.*)

Ходжа. Эсен барыгъыз ахыратха. Адам бо-
лургъа кюрешигиз.

(Гоша киреди)

Гоша. Кетибми тебредигиз? Тепси хазыр
болгъан эди.

Къарачыкъ. Ия?

Татау. Сау бол, сау бол, Гоша. (*Къара-
чыкъгъа.*) О кел бери, кел, эшекча окъуй
турма да. (Билегинден тартады.) Ол къа-
занла къайнагъан джерге барайыкъ, тепси
джанына анда олтура турурса.

(Тышында эшек тамагъын бошлайды)

Къарачыкъ. Сейпр, алапат, бу эшек
бизни кйририбизни, чыгъарыбызны да къай-
дан биледи?

Татау. Мени кесинге къошма.

Ходжа. Къачан ёллюгюн билмейди ансы,
мени эшегим билмеген джокъду.

Къарачыкъ. Астофирилля! (Кетедиле.
Ходжа ашыра барыб ызына къайтады.)

Гоша. Аны бла къоярла деймпсиз, артдан
бир къайгъы чыгъармай.

Ходжа (*кюледи*). Гоша, Гоша, Гоша-
чыкъ, суйген джюрек, кел ачыкъ. Къоркъма-
къоркъ, дауларыкъ болсала, энди ёлгенден
сора дауларыкъдыла. Ол даудан а сен да,
мен да къоркъмайбыз. Алаймыды, Хаджах?

Хаджах. Алайды, алай, Сен кыйналыр-
лай энди джукъ джокъду, Гоша. Къаллай
бир адамгъа болушлукъ этдик, ол ачханы
чачыб. Бек халал ачхады.

Гоша. Ол айтханынг а тюздю...

Ходжа. Къайсыды да Хаджахны терс
айтханы? Хаджах, огъай, мен да айтмайма
терс затны.

Гоша. Оу, сен а...

(Ючюсю да кюледиле)

Хаджах. Ходжа, той, оюн сени ючюн эти-
леди саулай эл джыйылыб. «Къайры тас
болду бу,» деб сени излей эселе уа, келигиз
барайыкъ, айыбды адамладан. Къазанла да
ишлерин тындыргъан болурла, къуру къалыб
кетмейик.

Ходжа. Антым, тюздю айтханынг. «Къош-
да джокъгъа юлюш джокъ», деб кыйма-
сынла, сиз барыгъыз, мен бир кесекчик
къалкъыб джетейим ызыгъыздан. Кетген ке-
че кёз кысмай чыкъгъанма, билесиз, сылыт
болуб турама.

Гоша. Башынг ауруймуду?

Ходжа. Огъай, огъай, аурумайды.

Хаджах. Алай эсе, биз барайыкъ, Гоша.

Гоша. Къалыб кетме сора, Ходжа.

Ходжа. Хайыр. Барыгъыз, бар. Кёб тур-
май джетерме.

(Хаджах бла Гоша кетедиле. Ходжа
орундугъуна таянады. Бир кесекден баш джанындан
Азраил чыгъады)

Азраил. Насыблы къалкъыугъа кетиб
тура кёреме. *(Бурнундан кысады. Ходжа,
илгениб, башын кёлтюреди, Азраилни эс-*

леб, башын орундукъну аякъ джанына кѣчюреди.)

Ходжа. Къайдан чыкъдың? Нек келгенсе энди уа? Огъесе тюшюмдемиди кѣрюнгенинг?

Азраил (*муал болуб*). Тюнюнгдю, тюнюнг, Ходжа, къоркъма-къоркъ. Бу джол кесим алай бош къайтханма джолумдан, не эте тура эсенг да, бир къарайым деб.

Ходжа. Да аллах разы болсун, алай эсе. Не этерикме, къоюб кетгенингча турама. Олтур кесинг да.

Азраил. Олтурсам да боллукъду, барды бир кесек заманым. (*Олтурады*.) Арыгъанчыкъ да этгенме, не джашырыу сенден. Той, къууанч уллуду элигизде. Нек тураса кесинг джангыз юйюнгде? Сени ючюн эсе элни тебгени? Огъесе къыйнагъан затмы барды джюрегинги?

Ходжа. Бир зат, бир зат! Хар не да аламат! Кесек къалкъыб барайым деб таянган эдим сени аллынгда. Кетген кече джукъламай чыкъгъан эдим да тангнга.

Азраил. Билеме, къайгъы этиб джанынга.

Ходжа. Сен а къалайса? Къайрыды джолунг?

Азраил. Болуб, къайры боллукъду, биягъы къуллукъ — къуллугъум. Барама биреуленни джанын алыргъа.

Ходжа. Мыдахса, къалай да болсун. Тийген болурму ким болса да джанынга?

Азраил. Эх, Ходжа, къой сен мени чотуму. Сени амалтын аздан къалдым сыйыртыргъа къуллугъуму, кючден алдым аманны

кеминде башымы. Иги танг кыйнады джанымы.

Ходжа. Тоба, тоба! Сейир хапар айтдынг, антым. Сени джокъ эди терслигинг.

Азраил. Терслигим — санга болджал деб тилегеним. Хо, хо, хо, кый энди аны. Кыйген сабанига суу салгъандан хайыр джокъду. Андан эсе, ол керехатдан джугъунг бар эсе, чыгъар бери, джибитейик тамакыны.

Ходжа. Ангыламадым алайчыгъын.

(Азраил бармагъы бла кесини тамагъына кыагъыб кёргюзеди)

Ходжа. А-а. Айырдым энди. Кыарайым. *(Чыгъыб кетиб, коньяк шышаны алыб келеди.)* Санга буюргъан болур эди аллах. Бу тургъанлы эки-юч джыл бола эди.

Азраил. Стаканчыкъла, марджа, стаканчыкъла.

Ходжа. Айн момент. Бусагъат тепси салайым аллынга. *(Барыб юсюнде закускасы, стаканлары бла, тепсичикни алыб келеди. Коньякны стаканлагъа кыуяды.)*

Азраил. Бир джолгъа кёб кыйума. Азыракъ болса таб энеди. Тенг кый кесинг да.

Ходжа *(кыйюб бошаб)*. Кыалайды, джетдини кёлюнге?

Азраил *(стаканланы алыб, тенглешидириб кыарайды. Сёз табмайды, Ходжаны стаканын кесине тутдурады.)* Аферим, айыб салыргъа джарамаз кёзюнге.

Ходжа. Айыб этме соргъаныма, ишингде, ичсенг, кыалай болур? Сёз джетермин энтда санга?

Азраил. Кыайгъырма аны ючюн, бюгюн

барлыкъ тюлме къатына. Тил этерик Иблис-ди да, ол гаж болуб джатады сатында. Адам-ла уа не, кёрюнмейме алагъа. Ичсенг, ичме-сенг да, башхасы джокъду джан алыргъа.

Ходжа. Ол айтханынг да барды, антым. Алай-алайсыз да ёлтюре эсенг адамны.

Азраил. Вот именно. Алайды да, Ходжа, алайыкъ.

(Ходжа да алады стаканны)

Алгъыш айтмай ичсем, айыб болур. Не джашыруу, Ходжа, муратынга джетдинг толу. Салсанг да къашыбызгъа, теджейме насыб санга. Сени бла биргелей эмда халкъынга.

Ходжа. Аллах разы болсун.

Азраил. Мен — джан алыучу мёлек, сен — адамса халкъынг сюйген бир джанса. Адамлыгъынг тас болмасын, чамынг, накъырданг къурумасын, ёмюрлюкге къалсын атынг, ёлюмсюз болсун джанынг, сенсиз болмасын халкъынг. Халкъынга тилеген тилегинг къабыл болсун.

Ходжа. Аллах разы болсун. Адамча сёлешдинг тамам. Бу алгъышны ёмюрде унутмам. Тарт, Азраил, баргъан джерине джарашсын.

Азраил. Бизни джаратхан «Амин» деген кюн айтылсын. Тарт! (*Къагъышдырыб ичедиле*). Ух! Къарыучугъу бар кёре эдим.

(Ызындан джукъчукъ къабадыла)

Ходжа. Араб коньяк.

Азраил. Ия? (*Алыб, этикеткасына къа-*

райды.) Эрмен коньякдан, мындан къайсы игиди экен?

Ходжа. Да энди аны сен иги билликсе.

Азраил. Манга джокъду башхасы. Алай а, алан, бир кере «Шмурдяк» деб бирни ичирдиле да, ёлюб къала эдим, ахырсы... Къайда, къуйчу энтда. Бу джол бир иги эс бёлейим татыууна.

Ходжа (къуя). Аурууунгу алсын, ким огъай дейди, база эсенг къарыуунга...

Азраил (стаканны алады). Кёзюу сеникиди, тынгылайыкъ алгъышынга. (Ходжаны стаканына кёз джетдириб.) Э-э, джууугъум, бу джол айыб этеме кёзюнге. Алай болмаз, азыракъ къуйгъанса кесинге.

Ходжа. Къонакъ хатеринги этиб ичеме ансы, манга джарамайды ичерге.

Азраил. Нек?

Ходжа (башын кёргюзтүб). Бу къарыу-сузду, кетиб къалады терсине.

Азраил (хыйла ышара, бармагъын ойната). Ходжа, этме харамлыкъ, алдама бошуна.

Ходжа. Ийнан, болумум алайды, ышанмайма башыма, этелмем тенглик, Азраил, санга.

Азраил. Хайыр. Сен айтхан болсун, айт сора сёзюнгю.

Ходжа. Алайды да, къалдырма кёлюнгю. Айгыб не айтайым?.. Кимни акъылында бар эди, Азраил келликди да Ходжагъа къонакъгъа, экиси олтуруб тепси джанында тартарыкъдыла деб. Джашырмай айтайым, кёл салмагъанча кёреме сени ишинге, къыйналгъанлай тураса ичингден, аз этиб кёлюнгю...

Азранл. Ай, къой, Ходжа, сагъынма ишими, алайсыз да... Айт, айт, бѣлдюм сѣ-
зионгю.

Ходжа. Айтама да, аз этиб кѣлюнгю, бурма джюрегинги аманга. Кимни эсе да ачы-
уун алма адамдан. Ишинг бюсюреулю иш
тюлдю, суюуб да этмейсе, билеме. Ол се-
бебден, джан алыучу болсанг да, адамча
кечеме. Тегеран тилерим: термилтме адам-
ны, айырама деб джанындан. Къоркъмазча
эт Азранл деген атынгдан. Къысхасы, адам-
лыкъ болсун юсюнде, сѣз джетерик эсе да
ишингде. Джерни юсюнде адам ючюн ичей-
ик, адам улу насыблы болуб кѣзюбюз бла
кѣрейик.

Азранл. Амин! *(Къагъындырыб ичедиле.)*

Ходжа. Ий, Азранл, выходной зат деб
боламыды сенде?..

Азранл. Выходной да джокъ, отпуск да
джокъ. Айланама ма алай, Зийкъунну итича,
джортханлай. Эх, Ходжа! Бусагъатда адам-
ча бир солур эдим тенгиз джагъада, джылы
суугъа кире да сууукъ сырадан тарта.

Ходжа. Антым, мени да джокъ эди огъа-
йым.

Азранл. Эй, бар эди, къачан эсе да, ме-
ни да адам болгъан заманым! Эх, дуня...
(Эрлай кеси къуюб ичеди.)

Ходжа. Да-а, джюрек джаранг уллуду.
Джокъмуду мадар джангыдан?..

Азранл *(ичгени татыгъанды).*

Болмаз дарман джарама,
Аны къайтмазлыкъ заман салгъанды.

Къайда мадар ётген заманнга?
Джарасыз джаным анда къалгъанды.

Ходжа. Ох-о! Поэтсе да кесинг да!..

Азраил. Кюлсенг да, Ходжа, айыб этме, сизни бир къауум поэтлеригизден мен да маджалма.

Ходжа. Не кюлгенди ол? Кёлюм бла айтама.

Азраил. Сау бол, алай эсе, сёзюмю ызына алама.

Ходжа. Азраил, энди былайда экибизбиз... (*Къолун имбашына салады.*) Игиликге тиейим, соргъаны айыбы джокъду, джашырма да бир айт, кертимиди ахрат?

Азраил. Э-э, Ходжа! Налат Ходжа! Ичгенчиги бла ичин бир тёкдюрейим дейсе, а? Ол затны къозгъама. Кагын болмагъан джерге узал-ал-ма-а! Айырдынгмы алайын?

Ходжа. Къойдум, къойдум. Айтмайма дей эсенг, джокъду дауум.

Азраил. Къалмасын кёлюнг. Кесинг бек арну билесе кертисни, ётюрюгюн.

Ходжа. Мен билген — адамсыз ахрат болмайды.

Азраил. Ой, харамса да!

Адамны къаууму джашаугъа къууанад,
Къаууму умутчу, джандетге таралад.
Къабыргъады аджал. Бир инсан биллик тюлдю,
Къабыргъа артында не дуня сакъланад.

Ходжа. Омар Хайям! Сора сен да билесе Хайямны?!

Аз р а и л (кюледи). Не бек кыууандынг.
Да адамланы ичлеринде айлансанг, кёрмезли-
гинг, билмезлигинг джокъду. Кёбюрек ха-
парлы боласа дуниядан. Эх, Ходжа, Ходжа...
(Энтда кеси кыууб ичеди). Алай болса да,
Ходжа, шо, ол джырынгдан бир-эки айтсанг,
себеб боллукъ эди кыозгъалгъан джюрекге,
аны бла мен да сора джанлар эдим ишме.

Ходжа. Да кыонакъса, зыраф болмасын
тилегинг. (Джырлайды):

Бара барыб булутла
Джулдузланы джабсала,
Тохтамасын кюлгенинг,
Сууумасын джюрегинг.

Джулдузла да чыгъарла,
Ачыкъ кёкде джанарла.
Тохтамаса кюлгенинг,
Сууумасын джюрегинг...

Аз р а и л. Джулдузла да чыгъарла... Сууу-
маса джюрегинг...

(Пауза. Аз р а и л башындан тутуб джылайды)

Ходжа (кыайгъылы). Нек джыладынг,
не болду? Джукъму тюздю эсинге? Антым,
акъылымда да джокъ эди джыламукъ урур
деб кёзюнге. Келишмейди джан алыучу бла
такъырлыкъ, кыалай да болсун, бир-бирине.

Аз р а и л (эсиргени белгиледи). Джылат-
дынг, джылатдынг, не этдинг эсенг да, джан
алыучу мёлекни. Нек кыозгъадынг, нек чуч-
худунг ауруб тургъан джюрекни?

Ходжа. Да, ай юйюнге, болмаз да мени терслигим?... Джырла дединг да, джырлады, тюгел алайса деб а турмай эдим, болмады хапарым...

Азранл (тентирей, Ходжа да кѳолту-гѳундан кире, болуша, аванценагѳа джууукѳ келеди). Эх, Ходжа, сен бир билге эдинг, кѳалай бек келеди адам болурум!?

Ходжа. Да не кѳарау барды да?

Азранл. Кѳоймайд, кѳоймай кѳуллугѳум... Тамам насыблысыз сиз, адамла. Кѳыйнала да, кѳууана да билесиз хар затха. Аз джаша-сагѳыз да, билесиз джашауну багѳасын чыгѳара. Бизде уа джукѳ да джокѳ, кесибиз да ауана... (Артыкѳ сѳз айтханын эслеб.) Чш-ш, Ходжа, мен джукѳ айтмагѳанма санга-а-а... Айырдынгмы? (Залгѳа.)

Ходжа. Татыгѳанды харибге, ишекли бо-ла башлагѳанды кеси кесине.

Азранл. Сюймеклик! Сюймеклик а, сиз адамланы ичинде?.. Кѳуру аны ючюн огѳу-на сукѳланырчады сизге. Эй, кѳалай бек келеди адам болурум!..

Ходжа. Бюсюреу аны ючюн, Азранл, санга. Бизде бир кѳауумла, сыфатлары адам болса да, джюреклери бла уа ушаялмайды-ла адамгѳа.

Азранл. Джазыкѳдыла, харибдиле ала. (Бир кесек аязыгѳанча болуб.) Кѳб сѳлешдик, неди заман?

Ходжа (терезеден кѳараб). Джангы чыкѳгѳандыла джулдузла.

Азранл. О-ля-ля! Кеч этгенме, ба, ба, ба! (Башындан тутады.)

Ходжа. Къой, энди къой, къал да кет, тамбла барырса барлыкъ джеринге. Огъайынг болмаз бир исси шай да ичерге...

Азраил. Огъай, огъай. Барыргъа керекди. Сау бол! (*Къолун узатады*). Ичингде къалгъан сёз болсун, тюзлюкню юсюнден а олсагъатда тюз эди айтханынг. Эсен бол! Не десенг да эркинхисе, джаша! (*Кете тебреб*, ызына къайтыб энтда «джюз граммны» агъызады). Айыб этме. Кетдим къайтмаздан. Джаша, Ходжа, Джаша! Айырылма адамдан! Халкъынгдан. (*Кетеди*.)

Ходжа. Тоба тоба! Кёрдюгюзмю ол чотну. Кимни акъылында бар эди, Азраил да тартыучанды деб. «Алкаш» болургъа огъары аягъына миниб турады. Не этсин насыбсыз, къыйынды иши, къыйынды. Не эсе да кетди, къорады былайдан, кеси айтханлай, къайтмаздан.

(Хаджах бла Гоша киредиле)

Хаджах. Къалыб кетдинг да, алаң, сени сормагъан киши джокъду.

Гоша. Ходжа келмей эсе, биз барайыкъ деб тебрегендиле да, ма бусагъат сиз къыйналмагъыз, биз кесибиз алыб келейик деб келебиз. Айыб тюмюдю, ахырсы, элли аллынга къаратыб...

Ходжа. Терсме, терс, жанларым, кёзлерим, айыблы болгъанма. Бнягъы Азраил келиб, аны бла къалыб кетдим.

Гоша. Нек келген эди энди уа? (*Ходжа тепсини кёрдюзеди*.) Оу, тартханмы этгенсиз?

Ходжа. Чынты манга хошкелдиге келиб баргъанлыгъыды.

Хаджа х. Тохта, бурууну джаны бла,
Гоша, сен эсleding эсе да, тентирей, бир ау-
ана озгъан эди...

Ходжа. Олду, ол.

Гоша. Ах, мен джазыкъ, эсирибми бара-
ды? Чунгургъа зат тюшер да?..

(Ходжа бла Хаджа х кюледиле, Гоша да
алагъа кышулады)

Ходжа. Тюше билген, чыгъа да билсин.
Къайгъырма аны ючюн, Гоша-джан. Джю-
рюгюз, кетдик тойгъа. (Залгъа.) Сиз да ке-
лигиз, заманыгъыз бар эсе.

Хаджа х. Джети кече бла джети кюнню
тохтамайын барлыкъды той.

Гоша. Тилейбиз, сыйлы джамагъат, ке-
лигиз!

(Джабыу)

Джабыу аллында биягъынлай бизге кё-
рюнмеген эшегини башындан тартыб, аллы-
на атлаталмай, гитарасы да сыртында, Ход-
жа чыгъады.

Ходжа. Кел, марджа, кел! Атла дейме
да. Би чы сен джунчутма мени адамлапы
аллында. Кесинги быллай бир тартдырма.
Айтмазымы айтдырма. Кел, кый, этме бы-
лай, уялтма мени, халкыгъа да бир кёрюн.
«Эшексиз Ходжа — ол Ходжамыды?» — деб
алайгъа тынгысыз болуб турадыла бир къау-
умла. «Ходжасыз эшек — ол эшекмиди?» —
деб киши айтырыкъ тюлдю, аны да билеме.
Чыкъ бери, чыгъарыкъ эсенг. Ай, сени, сени!..
(Залгъа.) Мынга адам сёзню ангылатама

деб кюрешген — мени да андан кьолайлы-
гъым болмаз, эшта. Тур алесе алай, сымнай
да. (Джюген бауну юсюне атады. Гитарасын
да согъа джырлайды):

Къарадыгъыз «Ходжагъа»,
Керти болгъан таурухха.
Ийнаныгъыз сиз анга,
Зар ёлюмге ачыгъа.

Чалдыу этиб аджалгъа,
Буруу салыб ахратха,
Джашау манга бердигиз.
Джолун аны кесдигиз,

Кёлюм чыкъмай кесимден,
Сёзюм ачыкъ джюрекден,
Ма бюгюн да джашайма,
Юлюшюмю ашайма.

Сиз да, мен да сынадыкъ,
Ёмюрлеши санадыкъ,
Сизсиз манга джашау джокъ,
Бирге болуб, аджал джокъ.

Игилик бла айтылыб,
Насыбына батылыб,
Джарыкъ болсун халкъыбыз,
Къурумасын чамыбыз.

Оюн джырдан башланыб,
Эм аны бла бошалыб,
Чамы къалсын ышарта,
Мени сюйген халкъымда.

Бош а л д ы

ЕТЮРЮКГЕ УШАГЪАН КЕРТИ

Юч актлы комедия

Ишни бардырлыкъ адамла:

Акълима — 55 джыл

Хоппа — аны эри, 50 джыл.

Ахмат — аланы джашлары, 25 джыл

Джуля — къызлары, 18 джыл.

Къарткъатын — Хоппаны анасы, 70 джыл.

Оштур — Хоппаны къарнашыннан туугъан, 27 джыл.

Хочалай — 55 джыл.

Келли — Хочалайны кызы, 30 джыл.

Бизни замап, районланы биринде.

БИРИНЧИ АКТ

Акълимань арбазы, джай заман. Джуля кьоунда транзистору бла эшикден келеди. Транзистордан джаз-музыка эштиледн. Транзисторну скамейкагъа салыб, кеси твист маталлы бир тепсеуню тепсейди. Къарт къатын ачылыб тургъан терезеден бир кескни Джулягъа къараб турады, андан сора кьоунда урчугъу бла чыгъады.

Къарт къатын. Мен санга бу керахат тепсеулени кёзюме кёргюзтме деб нелча айтханма?

(Джуля аны эштмейин артын анга буруб тепсейди)

Мен кимге айтама, шайтанны шайтан баласы?! Ах, аны ол эте тургъанына бир къарагъыз, джин ургъан адамча. Адамла бла джашаб, шайтанлагъа къалдым. *(Барыб къуйругъуна урчугъу бла джетдиреди. Джуля эрлей огъуна бир джанына къачады.)* Тохтарыкъмыса, айры къуйрукъ, огъесе...

Джуля. Ой, ой, ой! Аллахдан къоркъмай, къалай урдунг алай, анам?

Къарт къатын. Аллахдан а сен къоркъ, уялмаз! Аллах, адам айтханыга да сыйынмагъан сенсе. Кёремнсе дагъыда аны айтыуун?

Джуля. Сыйынмай не этемс? Вот тоже мне?

Къарт къатын *(Джуляны тепсегенин эниклерге кюреше)*. Неге ушагъан затланы этерге кюрешесе сен?

(Джуля кюледи)

Кюлген этеди дагъыда. Не уят, не намыс джокъ!

Джуля. Шо, энтда бир эт алай, анам.

Къарт къатын. Нени этдиресе, уялмаз!
Джуля. Мени тепсегеними бир кӱргюзт.

Къарт къатын. Энди, дунняда мени да кесингча бир этсенг, не? Къартлыкъдан къалтырагъанынг азды дебми айтаса, ассыдан ассы туугъан! *(Транзисторну алыб бир джары атаргъа излегенчи ышанлайды.)*

Джуля. Эй, Э-э-э! Анам, анам... *(Сермеб кӱолундан алады.)* Что ты, разве можно алай этерге!

Къарт къатын. Уллу эшек болгъанынга да да, сабийликден чыкъмайын, кӱремсесени...

Джуля. Ий, анам, кӱру да манга урушуб тургъанынгы бир кӱойгъа эдинг.

Къарт къатын. Урушмазымы сюе эсенг, урушмазча эт сора, начас...

Джуля. Не зат этерикме?

Къарт къатын. Бу тели-мели затларынгы кӱой. Таб кийини, таб джюрю...

Джюля. Таб джюрюмей, не этеме? Кийингеними уа не хатасы барды?

Къарт къатын. Бутларынгы неменге дери ачханынгы игигеми тергейсе? Алесе болгъанынгы да ач да кӱой, бетсиз!

Джуля. Мода алайды бусагъатда, анам.

Къарт къатын. Мода — одаларынгы билмейме мен, хар затны мардасы барды. Чачынг чачха ушамаса, кийининг кийим болмаса, халинг халиге келишмесе, тикгенни-бицгенни билмесенг, намысдан хапарсыз болсанг...

Джуля. Болду-болду энди! Бир кызсанг, тохтай билмейсе.

Къарт къатын. Къыздырсанг а, кызарма, зийнаны зийна баласы! Уялыр, буюгъур орнуна, кёремисе аны демлешиб тургъанын. Сизни кибики сагъатыбызда биз юй тута эдик, бичген, тикген эге эдик, юй джумушну аналагъа джетдирмей эдик, уллу айтханны джерге тюшюрген адет джокъ эди... Ой, къайда ол заманла?

Джуля. Анам, вот, немесе да... Бир тюрлю адамса. Бир-бирде алгъын заманны сёгюб тебросенг, ташны ташда кьоймайса. Бир-бирде уа махтагъан этесе. Словом, бир акъылда турмайса.

Къарт къатын. Неле-неле дейсе?

Джуля. Ма алайса да, джаратмагъанзатынгы ангыламагъанча этиб.

Къарт къатын. Къарачы, къарачы анга! Бизни заманны уа игиси болмагъанмыды, игисинден аманы кёб болгъаны да кертиди, алай а сёгер джерин сёгемс, махтар джерин да махтайма. Аны не сейпри барды? Сизнича, алай джаланбутла, гебенбашла болуб айланмагъанбыз. Сени кибики сагъатымда эки сабий табхан кыыз эдим, аны юсюне...

Джуля. Сабий табхандан сора кыызкыыз болмайды.

Къарт къатын. Не зат?

Джуля. Сабийли кыыз болмайды дейме, кыыз сабий табса, — къатын болады.

Къарт къатын. Серинге нек сёлешесе, не? Алай тюлдю деген кимди?

Джуля. Опять я виновата.

Къарт къатын. Не-е?

Джуля. Сабий табханны не сейпри барды, дейме!

Къарткъатын. Ах, мен джазыкъ! Кёремсе аны айтыуун? (*Биягъы урчугъу бла керилиб аны таба атлайды.*) Уруб башынгы эки этиб къоярма, тоба! Таб, алай этерге да уялмазса сен, зийнаны зийна баласы. (*Джуля орам таба къачады.*) Къораб кет! Къораб кет кёзюмден, пасыкъ!

Джуля! Бабуля-а! Пардон. (*Ташаяды.*)

Къарткъатын. Ай, сен кардон болгъун, огъесе. Кёремсе аны айтыб барыуун. Намыссызда уят болмаз, уятсызда адамлыкъ къалмаз.

(Акълима орамдан ашыгъыш келеди)

Акълима. Анабыз, ол ишден келмейин турамыды?

Къарткъатын. Огъай, келмегенди. Келир заманы болгъанмыды?

Акълима (*сагъатха къараб*). Озуб да болгъанды. Биягъыдан тамагъын джибите тура болур. Бу худжу аракъыны кючден-бутдан къойдургъан эдим, кесек-кесек энгда башлады. Тоба, бу джол уртлаб келсинда...

Къарткъатын. Отсуз — тютюн болмайды.

Акълима. Неликге айтханлыгъынгды?

Къарткъатын. Аракъысы болмагъан эркишини джукъгъа санамагъан да сен эдинг, къайдам...

Акълима. Ах, анабыз, джукъну бир таб къурашдырыб къояса. Къарайма да, джашынгы аракъыгъа юретген мен болуб къалама энди.

Къарткъатын. Мен юретген болурма сора?

Акълима. Айтыргъа, мен юретгенме, алаймыды?

Къарт къатын. Тутуб тамагъындан къуйгъан а болмазса. Аны мен да билеме, алай а... *(Кетиб тебрейди.)*

Акълима. Алай а, не? Сёзюнгю бошай бар.

Къарт къатын. Аны юсюнде адамлыкъ этген да сен болгъанса. Аны кесинг нечик биле эсенг...

Акълима. Арабин, арабызда эшек чыгъана болуб не заманига дерн турлукъса экен?

Къарт къатын. Къоркъма, хариб, эшек болгъан джерде кёб чыдамаз ол чыгъана. *(Кетеди.)*

Акълима *(ачыудан мадарсыз болуб)*. Эшек... тохта, энди мени эшек этиб барады. Ах, джауума берсин аллах сенича къайын ананы. Тохта сени... *(Чыдамсыз, арбазда ары бла бери барады)*. Сен а кертда дегеннге юсюме чёгюб къалдыңг да...

(Хоппа келеди)

Хоппа. Нек чибинлегенсе?

Акълима. Багъырбаш чибин ачы къабса уа, чибинлерсе, тоба.

Хоппа. Не болгъанды?

Акълима. Аначыгъынг мени эшек этиб барады...

Хоппа. Охо! *(Кюледи.)*

Акълима. Неге кюлесе, джарты?

Хоппа. Тоба асто! Оллахий, анамы аллай болуму барды деб гурмай эдим.

Акълима. Ананг жанлы боллукъ эдинг ансы, анангы, не аман айтса да, терслегенми

этерик эдинг. Кюл бир да аямай, кюле эсенг а, башынга кюлесе. Мени бла джашаб тургъан, сен да эшексе сора.

Хоппа. Анга огъайым джокъду. Ол айтханынг а тюздю.

Акълима. Тюзмюдю? Да сора... Тохта, тохта, Эки кёзюнг сюзюлюб турады, биягъы сен уртлаб келген болурса дейме?

Хоппа. Огъай, огъай, хо бирда...

Акълима. Джоджурну джаны ючюн, ичгенсе.

Хоппа. Джоджурну джаны ючюн деб айтма, ичмегенме.

Акълима. Къалай ичмегенсе? Ийиси бёчкеден ургъанча алындыра турады сора, къалай ичмегенсе?

Хоппа. Бош къаргъагъан да этме, энди кертисин айтайым, бир, эки, юч кружка пиводан сора антсызды ауузуна джукъ салгъан.

Акълима. Къуру пиво?

Хоппа. Къуп-къуру.

Акълима. Ант этчи.

Хоппа. Ант этеме.

Акълима. Крти анг эт!

Хоппа. Оллахий, билляхий, тейри адамы!

Акълима. Хайыр. Пиво огъуна болсун. Мен санга аракъы ич дегенмеми?

Хоппа. Къачан?

Акълима. Къачан да.

Хоппа. Ангылаялмайма...

Акълима. Аны не ангылагъаны барды. Ананг сени аракъыгъа мен юретгенме дейди. Энди кесинг бир айтчы, юретгенмеми, огъесе...

Хоппа. Юретгенсе, Акълима, юретгенсе.

Акълима. Алай дегенинг?

Хоппа. Да сен тюлмю эдинг беш джылны мындан алда: «Керексиз шыйыхлыкъны кёрюб болмайма, аракъы ичмеген эркишнии не эркишилги барды» — деген?

Акълима. Айтхан эсем а мен — керекли джерине уртлагъанны хайыры да болады — дегенлигим эди. Сёз ючюн, санга джарарыкъ бир адам бла олтурургъа чёб чыкъса, тамадангы сыйларгъа керек болса, аракъыны суйген бир шабашникге тюбесенг, опоучулан аллына баргъан кёзюююнг болур, къайдам, азмыды... Аны ючюн айта эдим ансы, алкаголик болму дей эдим.

Хоппа. Айтыуунгдан, мен алкаголикме, не?

Акълима. Болуб бошамагъан эсенг да, огъары аягъына мингенсе.

Хоппа. Қъалай-алай болса да, джанымы кыйыры, осиятынгы толтургъанма. Бир да къркъма, Хоппа аракъыны аузуна салмайды деб, киши да айтырыкъ тюлдю.

Акълима. Қъозурунг-зат келе болур дейме, а джаш? Тоба, бир аллах, санчаланмазса, джюрегинг чанчарлай этерме, бу барыудан барсанг.

Хоппа. Охо! Да, ай юйюнге, сени аллай болумунгу кърал сезсе, госпремня хурджу-нугдады. Алкаголикленн багъыу проблема врачланы бойшундан кърайды.

Акълима. Сандракълама! Кёбдю энди телиленгенниг. Ауузунгу тый да бери олтур. Артха салынмазлыкъ иш барды. (Скамейка-

гъа олтурадыла.) Келинлик табханма. Кесин да тамбла огъуна къачырыргъа керекди.

Хоппа. Кимге айтаса? Қъайданды?

Акълима. Хочалайны кызы Дуппушха айтама.

Хоппа. Чычханчы улу Хочалайгъамы айтаса?

Акълима. Хоу. Нек сейпрсиндинг аллай бир?

Хоппа. Кълюнгмюдю, огъесе ойнагъаилыгъынгмыды?

Акълима. Хо, сени джанынг ючюн, сени бла ойнаргъа кюсеб турама. Бери тынгыла. Хыбыртлары тамбла къалыб бирскюнню иигиринде къачырыргъа деб турадыла. Энди аладан алгъа биз кымылдаргъа керекбиз.

Хоппа. Қъалай, къалай дейсе?

Акълима. Ахырсы, джукъну бир кызын ангылайса. Тамбла къалыб бирскюнню иигиринде кызыны къачыргъан этедиле...

Хоппа. Кимле?

Акълима. Хыбыртлары!

Хоппа. Қъачырсынла, ким огъай, дейди. Бизни уа алада не ишибиз барды?

Акълима. «Қъачырсынла...» У-у, джюрек жаргъыч, ол тюлмюдю, аладан алгъа биз къачырыргъа керекбиз. Мен кызыны атасы бла...

Хоппа. Сабырчыкъ. Хочалайны кызы, ким да билиб, джартыракъды, джылы бла да бизни Ахматдан иги кесекни тамадады, ол биринчиси. Экинчиси, Хыбыртланы алларына уа нек чабаса? Ючюнчюсю, джашынг юйде болмагъаиллай этеме дегенинг кишиде

джюрюмеген затды. Кесн келсе, не айтырындан хапарынг бармыды? Аланы барын да башынга джыйгъанмыса, огъессе?..

Акълима. Биринчиси, Хочалайны кызы сенден, менден джарты тюлдю...

Хоппа. Мени кесинге кышма.

Акълима. Алай огъуна болсун, сенден джарты тюлдю. Экинчиси, Хыбыртланы алларына чабыб, дуняда болмагъан затны этмейбиз, ким да кесине табны этеди, ким да кесин сюеди. Не уа зор этиб келтирмейбиз.

Хоппа. Кыз кесн бизгеми дейди?

Акълима. Кызгъа башхасы джокъду, кимге барса да. Сайлаугъа кирирлей тели тюлдю ол да.

Хоппа. Сенден узакъ кетмейди сора?

Акълама. Озма! Ючюнчюсю...

Хоппа. Кыой, кыой, болмагъанны айтма. *(Кетс тебрейди.)*

Акълима. Ючюнчюсю, *(Хоппаны тартыб тыя)* джашчыкъ юйде болмагъанлыкъгъа, хата джокъду, юч кюнден командировкасы бошалады. Хазыргъа «бисмилля» болса, олмуду кърнын аурутурукъ.

Хоппа. Айтыб да эштмегенме, джаш кеси мында болмагъанлай анга кыатын алгъанны. Ол кюлкюлкюк ишди. Не да, Хочалайны кызын дегенинги адам эштмеси. Андан сора тиширыу кыурубму кыалгъанды? Институтну бошагъан джашыма, барыб, Хочалайны кызын алырлай, не кыйынлыгъым барды? Ол бедешлик ишди.

Акълима. Нек болады бедешлик? Джашынг институтну бошагъан эсе, бусагъатда

диплому болмагъан хазна киши джокъду. Дипломларын кюбюрге салыб, хайыры болгъан джерчикледе ишлегенлерини кёре болурса кёблени, иги джаш. Дипломну алгъын сыйы кетгенди. Тюз ишчиле аладан эсе кёб ачха аладыла. Керти джашау къурайма деген адам диплому бла узакъгъа бараллыкъ тюлдю. Вышча образованиям барды деб, 12—13 тюменнге алай семиз кекиралгъа эдинг, тоба. Так ушито, дипломлу джашым барды деб махтапыр джеринг джокъду. Иш анда тюлдю. Окъууу-заты болмагъанлай, Хочалай складда ишлейди да, керти айта эсенг, барчы, онг джанынгы да, бур да. Сени бар ушайтда диплом кибигинг? Хочалай сени кибикле бла тюшюнде да сёлешмейди, айтдырмай къоймай эсенг.

Х о п п а. Охо-о-о! Сора менми сёлешеме?

А к ъ л и м а. Сёлешесе. Мындан алда тюшюмде кёрдюм дединг да. «Хурджунунда коньяк шышасы да бар, ашагъан, ичген да этиб кетди» — деген сен тюлмю эдинг?

Х о п п а. Сора уа? Тюшюнгде аз хылымылы затны кёрмейсе.

А к ъ л и м а. Ий, сен кимге кётен этесе, бир айт, ха? Хочалайгъа джууукъ болургъа таба эсенг, тепсеб къой.

Х о п п а. Айхай, айхай, чанчылмайын а не мадар.

А к ъ л и м а. Этме бир да хыликке, хылик-келик кесингсе.

Х о п п а. Алай болса да, нек къызынган-са быллай бир муну къызына? Кесин да Хы-

быртлары элтебиз деген сагъатда нек эсleding?

Акълима. О къайры кетерик болур деб тура эдим, хайырсыз. Бюгюн а Хочалай кеси айтды.

Хоппа. Қесими? Кимге?

Акълима. Манга.

Хоппа. Къачыргъан этерикдиле дегендигми?

Акълима. Бусагъатда къалай къачыргъанларын билмеймисе?

Хоппа. Сора, Хочалай кеси береди кызыны?

Акълима. Ёзге уа. Сёлеше келиб, тартханчыгъы да бар кёре эдим да, былай-былай болгъанбыз, «тамбла къалыб бирсикюн ингирде Хыбыртлары кьоратадыла кызымы» деб кеси джарашдырыб хапар айтды. «Ах, Хочалай, — дедим, — биз этербиз деб тура эдик, ашыкыгъанлыкъ этдинг», — дегенимде...

Хоппа. Акъылыбызда да болмагъанлай, нек айта эдинг алай?

Акълима. Сабыр эт. Сени болмагъанлыкъга, мени бар эди. Антханымча, «...ашыкыгъанлыкъ этдинг» — дегенимде: «Да эртдерекчик билдирген болсагъыз, сизни кьоюб, ол дуниядан келсе да, берлик тюл эдим. Аллай бир сюеме сизни», — деди. «Аллах суйсюн джанынгы, — дедим, — бир аллах, сен «хо» де ансы, бюгюн огъуна элтейим кызынгы», — дегенимде, кёб дыгалас этди, алай болса да: — «Тейри, — деди, — не къара къан джауарыкъ эсе да, — деди, — сизни ыразы этмей кьоймазма, — деди. Хы-

быртлары да ёпкелериклери тюлмюдю, къай-гъырмаз», — деб къолун бергенинде, мен да бердим къолуму.

Хоппа. Сёз тауусуб келесе, сора.

Акълима. Андан арысына тынгыла.

Хоппа. Айт, айт, тынгыламайма десенг да, къоярыкъ тюлсе.

Акълима. «Да, Хочалай, бернеси уа къалай боллукъду?» —деб сордум да, ол санагъанланы айтыб къолумдан да келлукъ тюлдю. Кишиде джюрюмеген затланы перме», — деди. Аланы юсюне телевизор, холодильник эмда «Жигули» машина, ол эм артда чыкыгъанладан

Хоппа (*эси кетиб*). Бермейин а къоймагъа эди?!

Акълима. Ант, кърал этди, ма бу расписканы да берди. (*Чыгъарыб кёргюзеди.*)

Хоппа (*окъуйду*). «Мени кызым Дупнуш Хоппаны джашы Ахматны юй бийчеси болса, Ахматха саугъагъа «Жигули» атлы машина берирге сёз береме. Хочалай».

Тоба, тоба! Ичгенчиги бла джазгъан болур ансы...

Акълима. Хо биртда! Не этгенин, не айтханын билмезча тюл эди, джарыкъ кёллю болгъандан ары.

Хоппа. Сора кызын бизге берирге уа нек излеиди?

Акълима. Къалай излемез? Аны башынга джыялмаймыса? Бизин Ахматны чырайы, окъууу, тирлиги, не десенг да, кёбледен маджалды. Ах, Хоппа, Ахматны насыбы тута башлагъанды, аллах кыызгъанмасын ансы.

Анда бир ырысхы, бир кѳудрет барды да, айтыб адамны кѳолундан келмез. Аллах чырмаусуз этсин, ѳзге уа бизге келлик берне кѳзюме кѳрюне турады. Бирлени джюрекле-ри «тарс» деб эки жарылмасала, ма кѳ-рюрсе.

Хоппа. Анга ишегим джокѳду. Артыкѳсыз да джашынгы джюрегѳ.

Акѳлима. Ахмат сенича тели тюлдю. Иги кѳараб тур, кѳууаныб кѳоярыкѳды. Бы-лай бер записканы, (алады) асыраб кѳо-ййым. Энди чыртда заманны бош иймезге керекди.

Хоппа. Башымы кѳатышдырдынг. Не айтыргѳа да билмейме. Ырысхы амалтын Ахматны насыбсыз кѳалай этейик?

Акѳлима. Нек болады насыбсыз? Ырыс-хыды насыб берген! Хы, айтыргѳа унутуб турама, Хочалай сени да былай бир иги ша-башкасы болгѳан джерге салдыртырма, де-генди.

Хоппа. Этеме десе уа, кѳолундан келмей кѳаллыкѳ а тюлдю.

Акѳлима. Этмей а, этерикди! Анга ише-гинг болмасын. Энди кертисин айтсакѳ, Дуп-пуш сен чарларлай кѳыз тюлдю. Башы бир кесек джукѳаракѳ болса да...

Хоппа. Джукѳаракѳ тюл, джукѳады.

Акѳлима. Башы джукѳа болса да, хурд-жуну кѳалынды. Ишлеген, джигер кѳызды. Ёзгени кѳой, джюп чот бла, Ахмат ишлемесе да, тутарыкѳды юйню. Кечеге он бѳркню этиб чыгѳады. Онну! Ийнанамыса?

Хоппа. !?

Акълима. Ишни этгинчи кишиге билдирмезге керекди.

Хоппа. Ахмат унамай кьойса уа?

Акълима. Аны ючюн къайгъы этме, аны унатыргъа мен бойнума алама.

Хоппа. Канишна, бир джаны бла ырысхы аман тюлдю, алай а...

Акълима. Не джаны бла да аманлыгъы джокъду.

Хоппа. Анама айтханмыса?

Акълима. Эшта, эшта! Къалай айтырыкъма? Анга ычхындыргъанлай, ишни бузуб кьоярыкъды. Экибиз бла къарнашынгдан туугъан болмаса, бир инсан билмезге керекди.

Хоппа. Оштургъамы айтаса?

Акълима. Хоу. Хазыр такси машинасы бла эрлей огъуна алыб келликди, кесинг да бусагъатдан огъуна барыб Оштурну кесине болумну ангылатыб келирге керексе, тамблангирге хазыр болсун деб...

Хоппа. Анамдан разылыкъ алмайын болдукъ тюлдю.

Акълима. «Анам, анам» де да тур...

(Машинаны тохтагъан тауушу, бир кесекден
Оштур киреди)

Машина бизни аллыбызда тохтады дейме?

Оштур. Манга тансыкъ болгъаныгъызыны билиб, джазыкъ «Волганы» бурун сюеклерин тургъузуб келеме. Ингир ашхы болсун, келли.

Акълима. Ашхылыкъ кёр, Оштур, джаным.

Оштур (*Хоппагъа*). Салам алейкум!
Хоппа. Алейкум салам. Биз а ким болду деб...

Акълима. Сагъыннганынг босагъа юсюнде — дегенлей, къалай иги болду келгенниг.

Оштур. Биягъы бёрклеринги ары-бери элтирге керек эсе, айтыб къояма, элталлыкъ тюлме, ашыгъама.

Акълима. Огъай, огъай! Бусагъатда бёркле къайгъылы тюлме. Тамбла ингирде машинанг мадарсыз керек боллукъду. Ичинг-де къалгъан сёз болсун, келнчик келтиребиз.

Оштур. Ма, джаным! Анга уа хап-хазыр болуб къалайыкъ. Қимге келтиребиз?

Хоппа. Ахматха.

Оштур. Қъалай? Кеси мында джокъ эсе?

— (Къарт къатын чыгъады)

Акълима. Хар нени артда айтырма. Анабызгъа джукъ айтма.

Къарт къатын. Ий, къумгъанымы эс-легенингиз болгъанмыды?

Акълима. Бу къумгъан бла бездириб къойду, ариу.

Оштур (*Къарт къатын таба атлайды*). Не этесе, анам?

Хоппа (*Акълимагъа*). Къара да къумгъанны бер.

(Акълима кетеди)

Къарт къатын. «Елмесенг да, къарт-дамы болмазса», дегенлей, чёкген джеримден эриниб къоба башлагъанма, джашым.

Оштур. Аны ючюн хата джокъду, анам, сен огъай, биз да эринебиз.

Акълима (къумгъанын алыб келеди).
Ма, анабыз.

Къарт къатын. Асто-о! Къайда эди?

Акълима. Биягъы джерде.

Къарт къатын (Оштурга). Машинанг бла келген болурса?

Оштур. Хоу.

Къарт къатын. Игиди, игиди. Эслеб джюрю не болсун, джашым. Бусагъатда бир кёб адам ачыйды. (Кетеди.)

Оштур (Акълимагъа). Келин, шо, бир суусаб чыгъар.

Акълима. Юнге кириб джукъ къабармы эдинг?

Оштур. Огъай, огъай, кереклим джокъду. Суусабчыкъ болса болду.

Акълима. Бусагъат, сора.

(Кетеди)

Оштур. Алай болса да, неди бу къайгъыгъыз, Хоппа?

Хоппа. Оллахий, кесим да башыма иги джыялмай турама. Бары да ол къатын кибикни ишиди.

Оштур. Да, Ахмат командировкасындан келгинчи чыдаргъа джокъмуду мадар?

Хоппа. Ой, анда тюлдю иш. Сен башхасын билмейсе. Кимпи этебиз деб сор.

Оштур. Кимди?

Хоппа. Хочалайшы кызы.

Оштур. Чычханчы улуну?

Хоппа. Хоу. Ол тюлмюдю..

(Оштур кюледи, Акълима суусаб алыб чыгъады)

Акълима. Неге кюлесе, Оштур? (*Суусабны береди*).

Оштур. Оллахний, Хоппа ёлгени болгъан-ны кюлдюрлюкдю. (*Суусабны ичиб бошаб, сауутну Акълимагъа узата.*)

«Қимни келтирликбиз?» — дейме да, — «Хочалайны къызын», — дейди.

(Кюледи)

Акълима (*Хоппагъа, андан сора Оштургъа хыны къарайды*). Тюз аътады. Сора аны не кюлкюсю барды да?

Оштур (*Джунчуяракъ*). Не кюлкюсюмю? Да... Неме... Ол бир кесек немерекди.

Акълима. Бир зат немереги джокъду! Къайтарыб мен да айтама; Чычханчы улу Хочалайны кмызы Дуппушну келтирликбиз. Айырдынгмы энди?

Оштур. Айыргъанма, келин. (*Бир джанына*). Ай, джазыкъ Ахмат, ким къаргъагъан болур эди сени? (*Акълимагъа*). Келин, мен неметиб айтханлыгъым тюл эди. Вабше, аман къыз тюлдю.

Акълима. Оштур, бусагъатда заманынг джокъ эсе, кече бизге келирсе да, айтханымча, болумну джарашдырыб айгырбыз. Эсингде болсун, бир тукъум бир адамгъа ычхындырсаңг, эшитмегенем деме. Юйде да киши билмесин. Келтириб бошагъандан сора айтырбыз.

Оштур. Қъоркъма. Керек эсе, эки эрниме кирит салыб, ачхычын тас этиб къояйым.

Хоппа. Хы, сен да джарашдынг шойтда эжнуге?

Оштур. Да, хайыр. Кете барайым. Ишимн бошагъанлай, келirme.

Акълима. Алай эт, джанынга болайым.

Оштур (кете тебреб.) Хы, бир алапат хапар эштгенме бюгюн.

Хоппа. Не Хапар?

Акълима. Андагъылы нек тынгылаб тураса да, айт бери.

Оштур. Тонтешиклери сыйгъа атаб тургъан мазаллы ууаныклары бир да аямай джасандырыб, юсюне джарагъан эки минг сомлукъ кюйюзню атыб, не мюйюз, не къулакъ, не къуйрукъ кьоймайын багъалы алтын джюзюкле, сыргъала тагъыб, къуйругъуна да талай ары-берини илдиндириб баратургъанлайларына, сокъур чибин ууаныкны шайтанлы этиб, Чочхалы къаядан секиртиб ийгенди.

(Кюледи)

Акълима. Кертими айтаса?

Оштур. Кёзюм бла кёрдюм деб Муштрайны джашы айтды.

Хоппа. Сокъур болса да, акъылы болгъан чибин кёреем.

Акълима. Да не болду арты?

Оштур. Болуб не боллукъ эди, думп — тас. Кюйюз да хариб, сыйгъа барырдан озгъан хапары чыгъады.

Акълима. Ууаныкны ызындан кеслери да чынгасала керек эди.

Хоппа. Сен болсанг, чынгарынга ишек джокъ эди.

Оштур. Секирселе да боллукъ эди, оллахий.

(Кюле-кюле кетеди)

Акълима. Ах, къалай иги болгъанды! Харам мюлкден тоймагъан бирледиле. Ырысхыларына махтана, хар кимни бездириб джашайдыла, болгъан мюлклерни да ууаныклай болеун!

Хоппа. Нек къаргъайса? Не хата этгендиле санга?

Акълима. Этмеген эселе да, артларына турлукъ тюлдюле.

Хоппа. Қъаргъа сора.

(Кетиб тебретди)

Акълима. Тохта, сёзюмю бошамагъанма алкъын.

Хоппа. Сёзюнгден алгъа менден бошаргъа айланаса.

Акълима. Ах, къайда аллай кюн! Бери тынгыла. Қызыны келтиргенден сора Хочалай келиб ары-бери этгени болса, чарлагъан кибикле-зат этме...

Хоппа. Неле, неле дейсе?

Акълима. Хочалай келиб гурушха маталда арбазда бир-эки сёз айтыргъа боллукъду...

Хоппа. Нек сора?

Акълима. Да, чынгы, къайдам, къызымы урладыгъыз-зат деб, къалай ангыламайса?

Хоппа. Да къызыны кеси бере эсе?

Акълима. Алай болгъанлыкъгъа тилеген этгенди, арбазда бир-эки дауурчукъ этерге къоярсыз деб.

Хоппа. Тубанига ийме да, айыртыб айт. Не дауурду ол?

Акълима. Ах, сени къуру да тубан бас-

ханлай турады, ийиб къайры иериксе. Алай кибиб этиб, къызыны сыйын бир кесек кё-
тюрюрге излейди. Ангыладынгмы энди?

Хоппа. А-а-а, тохта, тохта...

Акълима. Санга чайнатыб къабдырма-
санг, ангылагъанмы этесе.

Хоппа. Тохта, сора, «джарыла эсенг, ёл»
— деб, къызын келтиргенибизни азгъа тер-
геб, дауур этерге да излейди! Так, так. Огъай,
къатын, Хочалай да, сен да къабыгъыздан
чыгъасыз. Энди ангыладым къаллай берне
берлигин. Алай эсе, къызын да, дауурун да
юйюнде къойсун. «Гютдю юсюне къалач»
деб, къалайгъа баргъан ишди ол?!

Акълима. Санга сёз ангылатхандан эсе,
телини акъыллы этген кёб да тынчды.

Хоппа. Акъылы болгъан тели болса.

Акълима. Ол бир-эки сёз айтханлыкъ-
гъа, нениг къорарыкъды?! Аны бизге, хайыры
болмаса, зараны боллукъ тюлдю.

Хоппа. Къалайдан болады хайыр?

Акълима. Къызына сый тарта эсе, кы-
зы уа бизге келин бола эсе, хайыры нек бол-
майды?

Хоппа. Ай, сиз тиширыуланы акъылы-
гъыз, кертти да, арты-аллына ишлей кёре
эдим. Айтыб къояма, Хочалай келиб алай
этеме десе, джумдуругъум хамхот кибиги
бла шагърей боллугъуна ишегинг болма-
сын.

(Юйге кириб кетеди)

Акълима (кеси аллына). Ой, хариб,
сенде аллай ёт къайда. Не бек чарласанг
да, мени джырымы джырларыкъса. Манга

кесинг айтханны этдирген кюн кѳурманлыкѳ
этер эдим, тоба.

(Джуля чабыб чыгъады)

Джуля. Мама, мама, ой мама!

Акѳлима. Ах, мен джазыкѳ, не болгъан-
ды?

Джуля. Ма немелеш... Как их там... фу
ты! Ол пьяница аталары болгъанла...

Акѳлима. Джабаккулагъамы айтаса?

Джуля. Вот, вот, Джабаккулары...

Акѳлима. Сора уа дейди?

Джуля. Так вот, аланы келинлери вчера
ночью терезе бла кѳачыб кетгенди, пред-
ставляешь? Вот здорово!

Акѳлима. Кѳайры кетгенди?

Джуля. Разумеется, домой. Ну это вооб-
ще!

Акѳлима. Джанымы алыб кѳоя эдинг
да, алындыу! Мен а не эсе да бир пеляхмы
болду деб тура эдим

Джуля. Прямо в окно выскочила, вот
артистка, не, мама?

Акѳлима. Оу, аны ол бѳрюкѳз кѳайын
анасы кимни да этерикди артист. Терезе
бла огъай, оджакѳ бла чыгъарлыкѳды. Бер-
не амалтын ашаб, кемириб туруучан эди ол
джарлы джанны. Ох, джаным, бек иги бол-
гъанды! Дунняда болмагъан кѳызы алгъан-
быз джашыбызгъа дей да махтана, кѳалгъан
эки морт тиши да тюшген эдиле. Хы, джан-
джанынгы тала энди. Кѳатлама берне санга!

(Кюледи)

Джуля. Санга уа што, аллай бир кюлюрча?

Акъялма. Сени анда ишинг болмасын. Мен кесим билеме не штосу болгъанын!

Джуля. А-а, ладно. Мама, мен кетдим. Бюгече Оштурлада къаллыкъма.

Акъялма. Сабыр бол. Айтырым барды. Былай кел.

Джуля. Не дейсе?

Акъялма. Бери олтур, юсюме сюелиб турма да.

Джуля (олтура). Ну, гозори.

Акъялма. Тамбла ингирде келин келтиребиз...

Джуля. Кимге?

Акъялма. «Кимге?» Ахматха!

Джуля. Вот здорово!.. Ахмат тамбла келликмиди?

Акъялма. Билмейме. Анда тюлдю иш, келсе келир, келмесе да, хата джокъду. Бери тынгыла. Къачырыргъа Оштур бла сен барлыкъсыз...

Джуля. Украдём, значит?

Акъялма. Хо, хо, крайдем, крайдем. Къайда да ауузунгдан кишиге джукъ чыгъарма. Айырдынгмы? Оштурлада эслемей айтыб-зат нерсе, эшитмеген эдим деме. Оштуру кесниден сора бир джан билмейди. Ол огъай эсенг, анабызгъа да айтма.

Джуля. Кимди, мама?

Акъялма. Барсагъыз, кёрюрсе.

Джуля. Ахмат билемиди?

Акъялма. Огъай. Хы, бар эди. Эртден бла эртдерек келирсе. Джукълаб къалыб кетме.

Джуля. Вот хохма! Значит, сюрприз эте-рикбиз?

Акълнма. Не зат?

Джуля. Сюрприз, дейме.

Акълнма. 'Ол дегенинг?

Джуля. Ну, неме... Как его?.. Билмей тургъанлай, вдруг, келин. Значит, сюрприз болады, понимаешь?

Акълнма. Хо, хо, да приз-чриз эсе да, этерибиз алайды. Айтханымча, не азчыкъ да кишиге билдирме.

Джуля. Есть — кишиге билдирмезге! Ну, я пошла. Да, мама, быйыл институтха саллыкъмысыз мени?

Акълнма. Салыб къойгъан алай тынчды дебми тураса?

Джуля. А вот Сосран сразу строил свою дочь. Сиз а не можете. Школну уа бирге бошагъанбыз. Оценкаларыбыз да, почти, бирча эдиле. Даже «тройкалары» аны кёб эди.

Акълнма. «Сосран, Сосран!» Сосранга тенг къайдан болайыкъ. Сосран — совхозну артына чыгыб тургъан бир адам. Биз да кёрюрбюз къарыуну. Хар заг умутумча бола эсе, ачхачыкъ тюшерикди. Олсагъатда не этсек да салырбыз.

Джуля. Быйыл салмасагъыз, пеняйте на себя. Олсагъатда... Олсагъатда эрге барлыкъма.

(Кетеди)

Акълнма (ызындан). Ай, аман къачха баргъын сен, огъесе. Санга не ышаныу барды! (Кеси кесине.) Ай, Джуля, сен тюлсе бусагъатда къайгъым. Аллах айтса, тамбла

Хочалайны кѡлубузгъа джыябыз. Ашхы аллах, сени кючюнѡ бла башлагъанма, буюргъан ишингден сен кѡуандыр.

Къарт къатын. (*Кѡумгъаны бла ызына кѡайтыб келе*). Бачхагъа бир кѡз джетдире турмайсыз, болгъанны ханс басханды да кѡйгъанды.

Акълма (*юйге кирир акъылда*). Джашынга айт аны уа.

(Кетиб тебрейди)

Къарт къатын. Келин, не болсун, бир кѡайгъыгъыз а барды, не сѡлешесиз андагъылы бери?

Акълма. Сен билмеген не кѡайгъыбыз боллукъду? Сѡлеше эсек а, сѡлешир зат азымыды? (*Терк огъуна юйге кириб кетеди.*)

Къарат къатын. Ай, сен джер къабхын, сен алтаякъ! Ма алайды, нени да менден джашырыб кѡояды. Ёртен тюшюб джаныб бара эсенг да, джукъ айтырыкъ тюлдю. Адамла бла джашаб, шайтанлагъа къалдым. Ох дуння, пох дуння, джалгъан дуння, хаух дуння!

(Кетеди).

Джабыу

ЭКІНЧИ АКТ

Арбазда Хоппа, кѡайгъылы, бир джерде туралмайын, тютюп ичеди. Юйню ичинден тиширыу тауушла келеди.

Хоппа. Кѡремисе, аллах ючюн, бу чотну? Къалай да хорлатдым кесими? Ма алайма,

ол къатын киби́кге кесими хорлатама да къояма. Алгъышлайма, Хоппа, алгъышда айтырлай келин киргенди юйюнге, алай джаша! «Ох» эт энди! Анамы да джанына тамам тийгенди. Ахмат а? Не айтырыкъды, къайдам? Насыб болса, уллу къайгъы ачмаз. Телеграмманы алгъан эсе, не айтхан болур? Огъесе, телеграмманы алгъынчы джолгъа чыкъгъан болурму?

(Къарт къатын, ызындан Акълима чыгъадыла)

Къарт къатын. Ёлге эдим андан эсе, ёлге эдим андан эсе... Хоппа, неди бу ишигиз?! Дуннягъа баямгъа, бу акъылны къайдан алдыгъыз?

(Хоппа бир джанына бурулуб тынгылайды)

Нек тынгылайса, харам кишти́кча?

Хоппа. Къой, анам, энди. Джангылгъан эсек да, иш болду да бошады...

Къарт къатын. Нек къояма, зийнаны зийна баласы? Джаным саулай, джокъ этиб, соргъан-оргъан болмайын, къалай этерге келди къолунгдан?

Акълима (Хоппагъа). Кертисин нек айтмайса? Бизни хапарыбыз болмагъанын айт. Джашчыкъ кеси Оштургъа аманат этиб кетгенин айт...

Къарт къатын. Аузуунгу тый, сен алтаякъ. Энди ангылай турама тюенене ингирде къуш-мушларыгъыз муну юсюнден болгъанын. Ёлмейини кёб мычыды, былай этсек, джюреги джарылыб ёлюрмеди, дебми этгенсиз?

Хоппа. Анам, алай кыалай айтаса? Кер-
тиси да алайды... Ахмат кеси мынга ыразы
эди дегенлеринде...

Къарт къатын. Ол «дегенлени» ким
кыурагъанын мен бек ариу билеме. Ахмат,
сизден туугъанлыкыгъа, сизнича тели тюлдю.

Акълима. Хо да, анабыз терсине урдур-
майынмы кыоярыкъ эди.

Къарт къатын. Ай, сен терсинге айлан-
нгын! Уялмайын, дагыда аны ол айтыуун
кыремсе? (Хоппагъа.) Ай джарлы сен,
къатынынгы джаулугъун кесинг кыыс да,
бйркюнго анга бер. Эрлик этиб тургъан къа-
тынынгды аны, сен тюлсе...

Хоппа. Анам!..

Къарт къатын. Бусагъатдан огъуна
адамларына да айтыгъыз да, ызына элтегиз.
Алай тюл эсе, барыб, миличагъа айтыры-
кыма.

Акълима. Анабыз, кббдю энди, акъы-
лынгдан чыкыма. Боллукъ болгъандан сора...

Хоппа (Акълимагъа.) Сабыр бол,
джанган отха петеген кыуйма да!

Къарт къатын. Акъылдан, намысдан
да чыгыб айланынган а сенсе, уялмаз...

Хоппа. Анам, джюрегинги асыры бек
кыйнама. Энди ызына элтебиз десек, айыб-
лы иш этерикбиз.

Къарт къатын. Айыбха кыарасагъыз
этибми айланасыз дуняда джюрюмеген иш-
ни. Тобагъа кыайтхан тюлдю гюнах, кыайт-
магъанды палах. Биреуню баласын да, ке-
сингикин да джарлы этме да, ызына кыай-
тар. Кесигизни Хочалайны кюбюрюне алдат-

хансыз, билеме. Ырысхы тюлдю адамлыкъ берген, адамлыкъды ырысхыны этген. (Акъ-
лимагъа.) Ма бу терстабанды акъылынга суу къошуб айланынган. Дуния мюлк ючюн къаядан секирлик бир джазыкъды...

Акълима. Озма, анабыз! Ортабызда, аман хансча, хауаны бузаргъа тырмашханлай тураса. Ол дуния кертти эсе, къуру бизни юсюбюзде алгъан гюнахларынг огъуна элтирле сени джаханимге.

Хоппа. Ауузунгу гый, къатын!

Къарт къатын (башындан тутуб тентирей.) Ай, башым...

Хоппа (эрлей къолтукъ тюбюнден тутады). Не болду, амам?

Къарт къагын. Башым кетиб барады.

Хоппа. Келчи, юйге кирейик, таянсанг, маджал болур. (Кетедиле.)

Акълима (ызларындан). Бир да къоркъма, къарт бөрюге джукъ да болмаз.

(Оштур киреди)

Оштур. Къалайды чот? Келишин келинчилиги не эте турады?

Акълима. Да не эте турлукъду?.. Насыбына пинаймайын, тюшюммюдю, тюшюммюдю дей тура болур.

Оштур. Тохта, Ахмат бир келсин ансы, тюшю болгъанын бек дженгил таптыр. Тамбла келлик ушайды кеси да?

Акълима. Телеграмманы алгъан эсе, бююн огъуна келиб къалыргъа боллукъду.

Оштур. Не айтыб бергенсиз телеграмма-ны?

Акълима. «Мычымай кел», дегенден сора джукъ айтмагъанбыз.

Оштур. Кертисни айтыб къояргъа керек эди.

Акълима. Эшта-эшта, аны уа къалай айтыр эдик? Олсагъатда келмей къалыб, баямлыкъ этсе, адам къатына къалай барлыкъ эдик?

Оштур. Ол айтханынг да барды, оллахий.

Акълима. Оштур, энди, иги джанымча, не этерик эсенг да, Эски Джөгетейге, эгечиме джетиб келмесенг боллукъ тюлдю.

Оштур. Хайыр, джетерме.

Акълима. Ичги чотну тындырдынгмы?

Оштур. Тындыргъанма. Ол огъай эсенг, бир он литр спирт да табханма.

Акълима. Аллах разы болсун, сен болмасанг, джунчурукъ эдим, бир аллах.

Джуля (*кюле-кюле, келин болгъан юйден чыгъады*). Мама, вот умора... Келин хохмачкады, билемисе...

Акълима. Ол дегенниг?

Джуля. Понимаешь... неме... ой, я не могу...

(Кюледи)

Акълима. Нени понимаешь? Телиленме да, айт. Алай тюл эсе, уруб ол бурун киби-гичи гюттю этиб къоярыкъма!

Джуля. Келин, говорю, Ахматны атын билмейди, понимаешь? А я говорю, да сора билмей эсенг, замужгъа къалай бараса? Ол а, аттягъа соргъанма да, говорит, биле турурса, говорит. Вот хохма!

(Оштур да анга кышулуб кюледи)

Акълима. Да «понимаешь» аны не хохмасы барды? Сейирмиди, бир-бирлерин танымайдыла, сора?

Джуля. Вот здорово! А мен а...

Акълима. Кёбгырылдамай, кыатына бар. Аладан адам келгинчи, кыатындан кетмей тур. Телл-мелл этмей, таб тут кесинги. Бар!

Джуля. Вот комедия!

(Кетеди)

Акълима. Уллу эшек болгъанында да, сабийленгенлей турады.

Оштур. Эркерекчик юретгенсиз да...

Акълима. Эркеин кыой, бир-бирде уруб сойландырыб да кыояма, алай болгъанлыкыгъа кыолумдан келмейди...

Оштур. Сойландыра эсенг, огъай, кыолундан келе болур, эшта.

(Машинаны келиб тохтагъан тауушу келеди)

Ким болду?

Акълима. Ах, мен джазыкы, Ахмат болур да?..

(Оштур, тышына кёз джетдириб,
терк кыайтады)

Оштур. Келин, джангылмай эсем, Хочалай болур, дейме...

Акълима. Ий-а? «Ол» юйдеди, бар да, терк бери чыкысын. *(Кесин тюзетиб кюрешиди. Оштур бла Хоппа юйден чыгъадыла).*

Хочалай *(джылыныбды, киреди).* Ингир ашхы болсун, Акълима!

Акълима. Кел, кел, Хочалай, ашхылыкъ кёр!

Хочалай. Салам алейкум, Хоппа!

Хоппа. Алейкум салам.

(Бары да къол тутушадыла).

Акълима. Кел, Хочалай, ичгери кир!

Хочалай. Огъай, огъай ашыгъышма. (*Хоппагъа*). Оллахий, Хоппа, джвуукъла боллукъбуз деб, кимни акъылында бар эди, не?

Хоппа. Керти айтаса, джокъ эди аллай акъыл.

Хочалай (*Хоппаны* имбашындан къагъа). Джазуу деб мынга айтадыла, Хоппа, джаным. (*Кюльорге кюрешеди.*)

Акълима. Кеснигмисе, Хочалай, огъесе...

Хочалай. Кесимме, кесим! Акълима, шо, айыб этмегиз, Хоппа бла бир стакан къагъышдырайым. (*Хурджунундан коньяк ишша чыгъарады.*) Эринмей эсегиз, эки стакан чыгъарыгъыз...

Хоппа (*Хочалайны этгенин къалайгъа аныларгъа билмейин*). Да, юйге кирейик.

Акълима. Аллах ючюн, Хочалай...

Хочалай. Огъай, огъай. Юйге кире турурлай тюлме. Аллах айтса, юйге кирир кюн да узакъ тюлдю.

Акълима. Алесе, тепсичик келтирейик. Оштур, къара да шпидиклени да чыгъарчы. Мен да къабар затчыкъны къайгъысын этейим.

(Оштур кетеди)

Хочалай. Акълима, бош къыйналаса..

Акълима. Хоу биртда, кыйналыб а...
Эки минут да турлук тюлме.

(Кетеди)

Хочалай. Эй, Хоппа, заман дегенинг кылай дженгил барады. Ма кызыбыз, джашыбыз да джетдиле. Бир кыатын, бири эр болдула...

Хоппа. Хо да, боллук болурла.

Хочалай. «Боллук болурла» — нек дейсе? «Болдула» — де.

Хоппа. Да, Ахмат алкын келмегенди, аны ючюн айтханлыгымды.

Хочалай. Келмегенмиди? Келир ол да, келмейин кыайда кыаллыкды дейсе? Оллахий, честна слова, Акълима да, сен да джигитлик этдигиз, ахырсы...

Хоппа. Нечик?

Хочалай. Ай юйюнге, ол джигитлик болмайын педи? Джашынг мында болмагъанлай, «шып» деб, эрлей огъуна анга кыатын келтирсегиз, хариб Хыбыртланы да шып тургузуб. (Кюледи.)

(Оштур Акълима чыгадыла, тепсини джарашдырадыла)

Былагъа кыара, былагъа! Честна слова, бош кыйналдыгъыз. Мен былай ёретинлей агъызыб кетерге эди актым.

Акълима. Алай деген педи? Арбазыбызга кючден-бутдан бир киргенсе да...

Хочалай (Оштурга). Кыайда, джигит, бизге бир шапалык этчин.

(Оштур Хочалай келтирген шишадан, стаканга кыуяды)

Акълима. Ий, бир аллах, Хочалай, бу этгенигиз, къалай да болсун...

Хочалай. Тилейме, Акълима, джанынгы чыртда къыйнама. Мен акъылыма не тюшсе аны этген бир адамма. Юйге кириб да олтурурбуз. Айтама да, Хоппаны кёзюне къараб сточукъну эндирмей кеталлыкъ тюл эдим. Аны тышында, ырыслагъан да этдим, тамакъны аз-маз джибитерек этмей чыгъыб кетерге. (*Стаканланы алыб бирин Хоппагъа узата.*) Къайда, Хоппа, алчы... (*Хоппа таукелсиз, Акълимагъа да къарай, стакан-ны алады.*)

Джашко, сен а? Стаканынг къайдады?

Акълима. Аны къой, Хочалай, джумуш-ха иерикме да, ары тебреб турады. Айыб этме, аллах ючюн. (*Оштургъа*).

Былай келчи, айтырым барды. (*Экиси да бир джанына кетедиле*).

Оштур, Ахмат биз билмегенлей келиб къа-лыб, эшигибизни джабыб къоймасын, кёз-къулакъ бола тур.

Оштур. Антым, ышаныу джокъду. Хайыр, сора мен кетдим.

Акълима. Айтханыбызча, келгенн болса, арнучукъ, табчыкъ хазырла, айырдынгмы?

Оштур. Ёзге уа... (*Кетеди.*) Къаядан са-лынган ташча, джаныбызны ала турмай, бир келге эди ары.

Хочалай. Да, Хоппа...

Акълима. Олтуругъуз, ёре туруб нек турасыз? (*Хоппагъа.*) Сен а? Къонакъ суймеген къонакъбайча, бурнунгу салынды-рыб турмайын, «олтур» дей билмеймисе?

Хоппа. Кертиси да, Хочалай, келчи, олтуруб ичейик.

Хочалай. Ёретинлей агъызыб кьойсакъ да боллукъ эди, алай а сиз айтхан болсун. (Олтурадыла).

Хоппа, джаным, кёзюм, джууукъ болуб тюбешгенбиз да, огъур бла тюбешейик. Болгъаныбызча болайыкъ. Бу къууанчы да, къууанчы къууанч болсун, юйюнг насыблы насыбдан толсун!

Акълима. Биргелей, Хочалай, биргелей. (Хоппагъа.) Ий, амин деб нек айтмайса?

Хоппа. Айтханма, айтхан...

Акълима. Биз сангырау тюлбюз...

Хочалай. Керти айтханды, айтханды. Энтда айтырыкъды. Алайт да, насыблы юйдеги болсунла!

Джуля (харх этиб, юйден чабыб чыгъады.) Мама, ой я не могу... Келли бир хохмачкады, знаешь, неме дейди... Гугуруккуну гаккы табханын кёргенме дейди, представляешь? Алай может быть разве?

Акълима. (джунчугъандан не этерин билмейин). Санча, аны не кюлкюсю барды? Дуняда аз сейир затла болмайдыла? Кесниге да келлини кесни кьоюб чыгъа турма деб, ненча айтама! Бусагъатдан къатына бар!

Джуля. Сора орать этиб бир тебреую барды. Подумаешь?.. Пжалуйста, бир огъай, эки гаккы да табсын, мне-то что? (Ызына кетеди).

(Хочалай айтыр сёзюн излегенча, Хоппа да абзырагъан болумда, стаканлары да кьолларында, олтурушадыла)

Акълима. Ахырсы, бу къыз кирик асыры камсыктан не сѣлешгенин, не айтханын билмейди. Бусагъатда сабийле бир тукъум бир болгъандыла да...

Хочалай (*кеси аллына атылгъан шокча, кюлюрю келмегенлей, амалсыздан кюлюрге кюрешиб*). Дуппуш джарыкъ кѣллю, накъырдачы затды. Къызчыгъыгъызны, ойнаб, чынты, кюлдюрюрге айтхан болур.

Акълима. Ёзге уа! Ансы, гугурук гаккы къайдан табарыкъды дейсе!

Хоппа. Билмезсе аны уа. Сен, мен кѣрмегенликге, келлиниг кѣрген да болур.

Хочалай. Болургъа да болур, ким биледи. Эндиги джашауда, адам айгъа ёрлеб айланынган сагъатда, таб гугурук гаккы табса да, сейир тюлдю.

Акълима. Хо, бир аллах, аны уа керти айтдын, тоба.

Хочалай. Ха, Хоппа, айтханымча, насыблы юйдеги болсунла! (*Стаканын Хоппаны стаканы бла къагъышдырады*). Кетдик! (*Ичедиле*.)

Адамларыгъызгъа билдиргенмисиз?

Акълима. Огъай, алкъын билдириб бошамагъанбыз.

Хочалай. Не къарау барды да?

Акълима. Къайдам, ахырда да Ахмат да келиб, барына да бирден билдирсек дегенча болгъанбыз да...

Хочалай (*стаканлагъа жангыдан къуя*). Анга къарамагъыз да сиз ишигизни этигиз, ол келир.

Акълима. Ол айтханын да барды. Хочалай, тоба деб айтама, берсени адамыча этмесенг а, къайгъыны уллу ачарыкъма.

Хочалай (стаканны кѳолуна ала). Аны ючюн чыртда кѳайгъы этмегиз. «Хочалайны кѳызы Дуппушну бернесича», деб айтдыр-масам, бетиме тѳюкюрюгюз сора.

Акѳлима. Энди бетинге тѳюкюрюрлей сен да этмезсе, биз да, ариу тѳюкюрлей болса да, ол затны этербиз деб айталлыкъ тѳлбюз, не ючюн десенг...

Хочалай. Огъай, Акѳлима, тѳюкюрлюк-сюз! Тѳюкюрлюк джеринге тѳюкюргенни айыбы джокъду. Тюзмю айтама, Хоппа?

Хоппа. Тюз огъуна айта болурса. Кѳайда кѳтюрчю стаканынгы...

Акѳлима. Накъырда этгенлигимди ансы, алайгъа джетмезлигибизни да билеме. Сени кибикле джууукъ амалтын джанларын бер-ликдиле.

Хочалай. Тюз айтаса. Ол джаны бла уа насыбсыз джюрегим барды. Кѳтюрчю, Хоппа, стаканынгы! Эки сѳз айт да, мен да аны бла джанлайым ансы, кѳб олтургъан кѳонакъ сыйсыз болады, дейле.

Акѳлима. Ёлге эдим андан эсе, кѳалай айтаса алай, Хочалай...

Хоппа. Игиси болсун, ишибизден кѳуу-анайык.

Хочалай. Амин! Тарт! (Ичедиле.)

Ишибиз — дегенлей, оллахий, кѳарайма да, ишлеген ишинг, Хоппа, кѳалай да болсун, асыры кѳургъакъ иш болур дейме.

Акѳлима. Кѳургъакъдан да озуб, барыб тохтагъан сухойду, сухой!

Хочалай (Хоппагъа). Джалынг неди, ха?

Хоппа. Онюч тюмен.

Хочалай. Аны тышында ары-бери хай-ырчыгъынг боламыды?

Хоппа. Нечик?

Хочалай. Шабашкачыгъынг боламыды, дегенлигимди?

Акълима. Бир зат, бир зат, Хочалай. Онюч тюмен аты болгъанлыкъгъа, къолуна алгъаны онбир тюменди. Андан сора аллах сен суй деб къотур капек да тюшюрмейди.

Хочалай. Тейри, ол а эркишини иши тюлдю. Айыб этме алай айтханыма.

Акълима. Хо, хо! Тюппе-тюз тюздю айтханынг, Хочалай, джаным. Ай, бу эркиши болсамы джазыкъ эдим. Менн сатыу-алыуум болмаса, баямлыкъ болуб да къаллыкъ эдик. Джауунг тюбеге эди эркишини болумсузуна. Аллах джукъну юсюнде джангылгъан эсе, *(Хоппагъа кѣргюзте)* муну юсюнде джангылгъанды. Тиширыу эте келиб, бир джеринде джангылгъанды да: «Хо, хо, не болду эсе да болду», деб къойгъанды.

Хоппа. Ауузунгу тый, къатын, къабынгдан чыкъма!

Хочалай *(кюледи)*. Оллахий, Акълима, сен да келтирлик кѣреме. Тоба, тоба. Қыалай айтаса кесинг да?.. «Бир джеринде джангылгъанды дамы дейсе...» *(Хоппаны бетини тюрленнгенин таныб, къолун имбашына салады.)* Аллах накъырдадан айырмасын. Ничего, джаныбыз сау болсун ансы, аллай иш табарма... Бир, эки-юч джылдан...

(Хоппагъа) «экинчи Хочалай» демеселе, ма сиз — ма мен!

Акълима *(къууанчлы)*. Ой, санга дже-терге къайда, тегаран, сени бетинги джоймазча болсун, аурунгтас.

Хочалай. Огъай, алай болмаз. Хоппа ышанган, суйген адамларымы бириди.

Хоппа: Аллах суйсун джанынгы.

Акълима. Да, энди бири биринги тутарча да болдугъуз. Джууукъ, тенг деб аны ючюн айтадыла.

Хочалай. Бусагъатда джууукъ, тенг деген бютюн багъалы болгъанды. Не ючюн десенг, алмай, бермей джашар мадарынг джокъду. Алыр ючюн, берирге керексе, берир ючюн да алыргъа керексе. «Къол къолну джууады», дейдиле. Аны тюз айтадыла. Къуру зарплатха таяныб, артыкъсыз да он тюменлеге-ишге, узакъгъа бармазлыгынг хакъды. Ачыкъдан айтсакъ, мени джалым, ол кърал берген джалым дегенлигимди, сегиз тюмен да болмайды. Ол ачхагъа къаллай ырысхы этерге боллукъ эдим? Алайчыгъын кесигиз да сесе болурсуз? Бююнлюкде болумум къалай болгъанына къайсы бири да шагъатды. Тюбюнден башына дерн мени танымагъан хазна киши джокъду. «Хочалайны сёзю ма былайды, ма бу ишни юсюнде ётмей къалгъанды» деб эштген эсегиз, кесигиз айтыгъыз.

Акълима. Эшта, эшта! Мени сартын, эшитмегенме. Эштгенме деген болса да, ётюрюк айтырыкъды.

Хочалай. Окъуууму болумун да билесиз, дипломлу джашланы да не этиб айланганларын да кесигиз кёресиз.

Акълима. Алайды, джаным, алайды.

Хочалай. Аны айтханым, къуру зарплата тюлдю джашау. Зарплатны тышында да ишни эбине тюше билирге керекди.

Акъялма. Ах, Хочалай, аны нечик тюз айта эсенг, алай тюзелсин бизни ишибиз да. Шабашкасы болмагъан иш — ол иш тюлдю.

Хочалай. Джаша да къал! (*Сигъатына кёз джетдириб.*) Ба, ба, ба! Къалыб кетдим да. Хы, энди мен ол айгырыкъчыгъымы да айтайым да таяйым.

(Ёрге турадыла. Хоппа ангылашынмагъан халда Акъялмагъа къарайды. Хсчалай кесин сёзге хазырлайды)

Та-а-к, неден башларыкъ эдим? Ы-ы-ы... Асто-о-о, аллы башымдан чыгъыб кетгенине къара. Хы, табдым дейме. (*Ауазын кёлтюрюб*) Хоппа, джаным-кёзюм!.. Огъай, тейри, алай а тюл эди. Тохта, тохта...

Акъялма (*болушургъа излейди*). «Да биз сизге...» деб башларыкъ болурму эдинг?

Хочалай. Огъай, огъай. Былай бир таб башлана эди... Неме...

Акъялма. «Алай этеригизни билсем...» деб тебрерик болурмуса?

Хочалай. Нет, нет, алай да тюл эди. Алай этеригизни уа биле эдим. Кёремисе бу баш кибики!.. Хы, есть! Тюшдю эсеме. (*Гуруши ауазгъа кёчеди.*) Джети джукълаб эсимде да джокъ эди, тейри, Кючюк улу Хоппа Самыр улу Хочалайгъа ол аргыкълыкъны этер деб. Биз джерден чыгъыб, сиз кёкден тюшмегенсиз...

(Хоппа къуджур сыфатха кириб тынгылайды)

Ата-бабаларыбыздан келген адетни бузуб, намысны джоругъун унутуб, мени кызыма зорлукъ этиб күйюнге джыярча, сенден итденми туугъан эдим мен?

(Къарт къатын чыгъыб, чотну ангылаялмайын тынгылайды).

Сыйлы башын сыйсыз этиб, келиб арбазында сёлеширча этгенсе да *Хочалайны, Хоппа*, ол затха *Хочалай* тёзер деб бош келтиргенсе кёлюнге).

Хоппа (Акълимагъа). Аны эшитген керт-да демеймиди?..

Акълима. Сабыр бол. Ол да алайчыгъын мараб сёлешеди.

Хочалай (тамагъын ариулаб). Мени саулай тукъумумда кишиге тюшмегенди быллай тамгъа.

Хоппа (бир джиныни). Быллай насыб!

Хочалай. Бюгюн а ол итлик сизден чыгъады. Зорлукъсуз келин табмазлыгъыгъызыны билиб... этгенсиз да...

Хоппа (тёзюмю тауусулуб). Болдунг энди, *Хочалай*! Къызынг арбазыма къалай киргенин бек ариу билесе!..

Хочалай. Сабырчыкъ, *Хоппа*, энди кёбюм къалмагъанды. Бошайма.

Акълима (Хоппагъа). Къуйрукъ юсюнде бычакъ сындыргъанлай этме, джарты.

Хочалай. Энди мындан кёб сёлешдирмегиз да, къызыны бери чыгъарыгъыз...

(Къыз чартлаб чыгъады. Ызындан да *Джуля*).

Келин. Атам, сен кесинг айтмагъанмы эдинг?..

Хочалай. Ай, анангы бергенин тегерик, табсызынг чыгъады деб къоркъа тура эдим. Ызынга ташай, сылыкъ, сени чакътыргъан киши джокъду. (*Келин терк огъуна ызына ташаяды.*)

Джуля. Ой, я не могу... (*Харх этиб кюледи.*)

Акълима (ачулу). «Не могуунгу чыгъарырма, бусагъат...

(Джуля къачыб юйге киреди)

Хочалай. Бет бетге къараса, бет да джерге къарайды дейдиле, алай а сизни бегигиз аллай бетлеге ушамайды. Джерге, кёкге къарагъыз — ол кесигизни ишигизди, тегераи мени бетим бла ойнамагъыз. Сыйыгъыз бла къызымы къайтарсагъыз къайтардыгъыз, алай тюл эсе...

Келин (эшикден къараб). Атам!..

Хочалай (ачулу, къолун силке). Ызынга ташай, ызынга, назад! (Келин ташаяды.) Да сёзюм сизге ётмезча кёреме да, закон ётдюре билир сора. (Хоппагъа). Ачуланма, Хоппа, бошадым энди. Хайда, эсен болугъуз, сау-эсен кёрюшейнк энтда.

(Кетеди)

(Акълима ашыра чыгъады ызындан. Хоппа, не айтырын, не этерин билмейин, башына бир ауур, къаты зат тийгенча сымсирейди)

Къарт къатын. Ах, ды-ды! Андан эсе, ёлгенинг ашхы эди, джашым. (Юйге киреди.)

Акълима (къайтыб келиб). Аллахха шукур, къутулдукъ.

Хоппа (ачуу болуб). «Къутулдукъ». Ненден къутулдунг? Бетибизни кирден толтуруб барады, къутулдунг эсе. Джарыла эсенг бузул деб, бу чотха къара. Терслик бары да сендеди. Булгъадынг, къатышдырдынг. Дуннягъа баямлыкъ этдинг. Хиликкелик болдукъ. Ай, баш, къуругъан баш! Кесими къалай да терилтдим санга? Анам тюз айтады, — ёлгеним кёб да иги эди, андан эсе.

Акълима. Ий, не джаныб джанмайын,

не кѡюб кѡймайын, чий отунча, чысылдай-пысылдай турма да, бирда кѡарама да ёл, башынга алай таб кѡре эсенг.

Хоппа. Джылан кесини тилин табу этиб ауушдуруп эди сени тилинге!

Акѡлима. Айтыуунгдан, джыландан да джыланма не? Ах, ол джылан бла джашагъан, сендеп батыр ким болур? Кѡалай да джатаса аны бла бир орунда?

Хоппа. Болду гырылдагъанынг! Сен а кертда деб озуб кетдинг да!

Акѡлима. Ма, джаным, Кючюк улуда хайт деб эркиши джюрек кѡмылдай башлагъанды. Оу, алай айтханлыгъыма, ол ичгенчигинг сѡлендире болур ансы, сенде алай болум кѡайда? Бетибизге батмакъ джагъыб а, хо! Насыбы алай болсун, Хочалайны бир кирсиз бети болгъанча. Дуния таныгъан Хочалайны бетине джагъылмагъан хазна кир болмаз. Алай тургъанлай багушду, айтдырмай кѡймай эсенг.

Хоппа. Аны ючюн кѡачыргъан болурса кѡзын?

Акѡлима. Хо, аны атасыны джаны ючюн! Хочалайны кесин капегиме да санамайма! Ахмат бир аякъ тирермеди деб дыгалас этгенлик болмаса...

Хоппа. Капегинге санай, санамай эсенг да, Хочалайны капеклери, сомлары амалтын миниб айланаса шайтан арбагъа. Ай, ол арба сени кѡаядан кѡуймагъа эди. *(Юйге кетеди).*

Акѡлима. Мени кѡаядан кѡуяргъа табсанг а, сатыб да аллыкъ эдинг. Сатылыб-джоюлуб айланлыкъ! *(Гузаба ызындан кетеди.)*

(Джуля кьолунда табакъы бла от юйге озуб тебрегевлей, кьолунда да портфели бла Ахмат чыгъады)

Джуля. Ой, вот здорово! Ты уже приехал? *(Аллында ары-бери чынгай.)* Сюйюмчю, сюйюмчю, сүйюмчю!

Ахмат. Не болгъанды? Юйде ким барды? *(Келин болгъан юйге тебрейди.)*

Джуля *(аллын алыб)*. Огъай, огъай! Бери келирге болмайды. Ты что?

Ахмат. Нек болмайды?

Джуля. Анда... Это самое... Сюйюмчю бер, айтайым...

Ахмат. Айт, айтырыкъ эсенг, артда берирме.

Джуля. Ну ладно, так вот, санга келинчик келтиргенбиз.

Ахмат. Не зат?

Джуля. Келинчик! Короче, къатын дегенлигимди.

Ахмат. Тејри, къыз, ойнамазса, ойнатырма адамыча!

(Бир джанына тюрюб, озаргъа умут этели).

Джуля. Нет, нет, нельзя туда. Мен керти айтама.

Ахмат. Болду ойнагъанынг, Джуля. Кет ашымдан, юйге барма кьой.

(Акълима чыгъады)

Акълима. Сенмисе, Ахмат? Келибми къалдың?

Джуля. Мама, интересно, къатын келтиргенибизге ийнапмайды.

Акълима. Оу, сен къатыб къалгъын огъесе! Сабыр эт. *(Ахматха.)* Неме... Те-

леграммабызны алгъанмы эдинг?

Ахмат. Не телеграммады ол?

(Оштур киреди)

Оштур. Охо! Залимсе, оллахий, мен кѳрмегенлей къалай ѳтдюнг? Сау кел кесинг да. (*Кѳол узатады.*)

Акълима. Ахмат, энди сен былайда кѳб мычыма, адамла келиб къалыргъа боллукъдула.

Ахмат. Не адамладыла ала? Къалай да болсун бир кѳуджурла сѳлешесиз?

Акълима. Оштур барын да ангылатыр. Оштур, сиз бара туругъуз, мен да бусагъат ызыгъыздан джетейим. (*Юйге киреди.*)

Оштур. (*Ахматны кѳолтугъундан алыб*). Джюр, бек аршучукъ ангылатайым. Эх, кюн сендеди энди. Асыры кѳтенлиден сѳлешмей кѳояргъа боллукъса, алай болса да... «Дуння кѳзюудю» — дейдиле да, смотри...

Ахмат. Губанига пийиб турмагъыз да, айыртыб бир сѳлешсегиз а.

Оштур. Джюр, джюр. Джолда ангылата барырма. (*Алыб кетеди.*)

Джуля. Ахмат, смотри, сѳйюмчю за тобой. (*Акълима чыгъады.*)

Акълима. Сен джукътыймаз каска, кирир-кирмез къатып-матынны джетдирмесенг, тилингден ким тарта болур эди, тилинг тартынныкъ?

Джуля. Вот интересно, сора айтмайынмы турлукъбуз?

Акълима. Ай, сени аман хапарынг айтылсын...

(Ахмат бети гюрлениб, ызына гузаба къайтады.
Ызындан Оштур)

Ахмат. Мама, неди бу хапар? Огъесе менн кѳозуйму турасыз?

Акѳлима. Ахмат, джаным, алай этмек болмай эди...

Ахмат. Тохта, сора хапар кертиди, не?

Акѳлима. Кертиди, Ахмат, кертиди. Сенн кѳууанныгъынгы билиб...

Ахмат. Аллай иш кѳалай болады? Мен билмегенлей, манга сормагъанлай?.. Мен... Мен...

Акѳлима. Ахмат, джанынга, былайда сѳлешген табсызды. Оштур, келчигиз, Джумарыкѳлагѳа барайыкѳ да, хар затны анда ачыкѳ этербиз.

Ахмат. Огѳай, бу ачыкѳлыгѳы да болукѳду. Мен бир джары да барлыкѳ тюлме. Атам кѳайдады? Атам а билемиди? Бу кѳалайгѳа баргѳан ишди, не, Оштур? Кѳалай болады алай?

Оштур. Да, Ахмат, манга айтханларына кѳре — сен билесе деб тура эдим.

(Хоппа, ызындан кѳар кѳатын чыгѳады)

Ахмат. Атам, анам, неди бу ишигиз?

(Джууаб бермейдиле)

Акѳлима. Ахмат, джанчыгѳым, биз санга аманлыкѳны излемегенбиз...

Ахмат. Чот алай эсе, айтыб кѳояма: болмазлыкѳ ишинн этгенсиз, менн кѳре билгенигиз ол эсе — мен кетдим. Не суйсегиз да этигиз.

(Акѳлима аллына чабады)

Акѳлима. Огѳай, огѳай, джашчыкѳ, этмезлик затынгы айтаса. Анангы джанына тийгенден эсе, ѳлюб кетериксе, аны билиб

айтама. Не уа бизни дунягъа бедншлик
къалай этерик эдинг?

Ахмат. Менде терслик джокъду. Кесигизсиз этген. Сёзю зыраф этме. Келтиргенигизча ызына элтмесегиз, аягъым бу юйге басмазын билгиз!

Акълима. Ким болгъанын, кимни кызы болгъанын билмейин айтаса...

Ахмат. Билмейме, билрге да суймейме.

Акълима. Алай этсенг, бир аллах, менден бошайса сора. Кеси кесиме пелах этерикме, Ахмат!

Ахмат. Болмазлыкъны айтма. Огъай дедим — болду.

(Акълиманы «джюрегине» чабады, джыгъылады)

Ахмат. Мама, мама, не болду?

(Къарт къатындан къалгъанла тегерегине басынадыла)

Оштур. Джуля, суучукъ чабдыр.

(Джуля суу алыб келеди)

Къарт къатын (Акълимагъа). Сени джанынг ючюн, хо, эс ташламай а. Тюлкю ауруу. Ах, сени къарнынг бурсун, сенден чыкъмазлыкъ джокъду.

Джуля. «Скорая помощну» чакъырымь эдик?

Хоппа. Сабырчыкъ бол. Эс джыя тебрегенча кёрюнеди.

(Акълиманы ёрге суюйдиле)

Ахмат. Мама, къалайса?

Акълима. Ахмат, (кёзлерин да ачмагъанлай) бедншлик этме бизни.

Ахмат. Аны айтма ансы, не суйсенг да этейим.

Акъялма. Ой, джюрегим. (Джыгъылы-
ргъа ышанлайды. Хоппа бла Оштур джи-
бермейдиле.)

Хоппа. Келчи, юйге кирейик. (Къолтукъ
тюбюнден алыб юйге кетедиле. Оштур Ах-
матны босагъада тыяды).

Оштур. Ахмат, не этерик эсенг да, буса-
гъатда «хо» де да кьой.

Ахмат. Да юйюнг кьурумазлыкъ...

Оштур. Боллукъ тюлдю алайсыз, кёре-
се да. Артда бир оноу этербиз, бусагъатда
уа, айтханымча, кёлюн басмасанг, боллукъ
тюлдю.

Ахмат (кеси кесине). Къарайма да чот-
ха, эшта, Ахмат, кирлик болурса отха.

(Кетедиле)

Джуля. Вот тебе и комедия, анам.

(Келин болгъан юйге кетедиле).

Къарт къатын. Не дейди?

Ох дуня, пох дуня, джалгъан дуня,
хаух дуня.

Джабыу.

ЮЧЮНЧЮ АКТ

Арадан беш-алты кюн кетеди. Кече ортасы. Юйню
джанында Акъялма бла Хоппа.

Хоппа. Тюнюнг. тюшюнг да берне бол-
гъанды да къалгъанды. Къоркъма, нерле.
Джыйышдыра тура болурла.

Акъялма. Керти алай! Дыгалас эте ту-
ра болур, хариб, Хочалай, нени неге дже-
тишдирейим деб. Алай джашасын. Тоба, он

джылыны мындан алда хазырлагъан болур берлик бернесин. Беш-алты кюн кетди арадан. Ол къалайгъа баргъан ишти? Адетни бузмаса, ичи бузуламеди? Не джашырыу, ырысхысы амалтын этиб айланабыз бу ишленни ансы, къызы тыбырда къаллыкъланы бири болгъаны уа кимге да ачыкъды. Кесими тыя турама, ашыкъгъанлыкъ этмейим деб ансы, ол Хочалайны, башха болмайын, бузда бардырырма, тоба. Акълима кесин алай алдатыб къоярыкъладан тюлдю. Ишексиз, энди Ахматны бу къылыгъы сагъайтханды да. уруб алыб ырысхысын тегерге базмайын турady.

Хоппа. Алай огъуна болур.

Акълима. Къалай акъл этесе, бюгече джарашыб къалыр деймисе?

Хоппа. Къайдам. Оштур деменгили айтхан ушайт да айтдыргъанынгы.

Акълима. Аны уа, айтыр, селешир ючюн къоймагъанма, дейди.

Хоппа. Алай эсе, бир къарайыкъ бюгече да.

Акълима. Биринчи кечесинден башлаб къатынындан ёнгелеб айланыган, бу болмаса, ким эшитген эди.

Хоппа. Ол тюлмюдю, «къатын» деб сен айтханлыкъгъа, кеси демесе, андан не келеди?

Акълима. Аныкъы болмайын, кимникиди да?

Хоппа. Бюгюндюкде — кишиники да тюлдю.

Акълима. Кет, кет, телинге селешме.

Хоппа. Чарласанг, чарламасанг да, кертиси алайды. Алай а, ким биледи, бюгече...

Акълима. Тоба, бюгече къылыф чыкъ-
са уа, исси къабдырма мен анга.

Хоппа. Къой, къой, мен кетдим.

Акълима. Къайры?

Хоппа. Джукъум келди, джатама барыб.
Сора кеси да ушагыусузду, къалай да бол-
сун, былайда сымпайыб тургъан.

Акълима. Джукъуну къайгыысын этиб
турмайын, джашынга да бир эс бёлсенг, не
боллукъду?

Хоппа. Сен бёлген да джетиширикди.

(Кетиб гебрейди)

Акълима (*ызына тартыб*). Сабыр эт!

Хоппа. Былайда сюелиб биз этер зат
джокъду. Джарашырыкъ болса, биз гёзет
этмегенлей да джарашырыкъды.

Акълима. Бнягъынлай кетиб къалса уа?

Хоппа. Кетсе, кетер. Энди сен зор бла
джыярынг джокъду быланы бир орунга.

Акълима. Джыяргъа керек болса —
джыарса, тоба. Не этиб да бюгече джибер-
мезге керекди. Ол чыракъ худжуну да бир
джукълатмайдыла ары.

Хоппа. Ахырдан ары, чыракъны джукъ-
латыгъыз деб айтсанг керек эди.

Акълима. Кёбдю энди, ауузунгу тыйыб
тур! Тохтачы. Ич эшик ачылды дейме. Сен
джукъ эшитдингми?

Хоппа. Огъай.

Акълима. Джюр, юй артына бугъунай-
ыкъ. (*Ташаядыла*.)

(Ахмат чыгъады. Акъылы тубандача,
онгсуз сыфаты).

Ахмат (*кёкге къарай, кеси аллына*).
Къалай кёбдюле джулдузла. Мени джулду-

зум а къайдады? О! Да меники джокъду да.
(Джулдузун излейди.) Хар адамны кесини
джулдузу болуучанды, дейдиле. Джулдузунг
тас болса, кесинг да тас болургъа керексе.
Алай эсе, кёб турмайын мен ёлюрге керекме.
Джулдуз... (Ахматны излей, келин чыгъады.)

Келин. Не этесе арбазда, Ахмат? (Ах-
мат, башындан тутуб, терезе тюбюнде ска-
мейкагъа олтурады.) Башынгмы ауруйду?
(Къатына олтура.) Келчи, бир тюкюрейм.
Иги болуб къаллыкъса.

Ахмат. Не зат?

Келин. Тюкюрейм, дейме. Аттыны башы
ауруса, тюкюре эдим да, сау болуб къала эди.

Ахмат. Юйге кир. Аттынга тюкюре ту-
рурса.

Келин. Хар кече сайын бир кесекчик ол-
туруб, кетиб къаласа. Алай этсенг, мен да
мыдах болама. Сен да кел. Кесим къоркъ-
гъан этеме.

Ахмат. Къоркъма, мен болмасам, санга
чабарыкъ киши джокъду. (Келин кюледи.)
Неге кюлесе?

Келин. Сен... Сен чабханмы этериксе?

Ахмат. Къайры?

Келин. «Къайры?» деме да, кимге де!

Ахмат. Кимге?

Келин. Манга.

Ахмат. Мен санга не айтдым? Юйге кир.

Келин. Сен а?

Ахмат. Мен да бир кссекден барырма.

Келин. Огъай. Сен ауруб тургъанлай,
къоюб кетеллик тюлме. Ання манга: «Эрге
барсанг, не къадар эринги тёгерегине айлан,
эс бёлгенлей тур», — дегенди.

Ахмат. Эрге барсанг этерсе алай.

Келин. Сора сен мени эрим тюлмюсе?

Ахмат. Огъай.

Келин. Алай эсе, мени алдаб келтирген-
сиз, не? *(Джылайды)*.

Ахмат. Бнягъы зырнай! Джылама. Уята-
са ол юйдегилени.

Келин. Нек алдай эгиз, не? Айтчы, нек
алдай эгиз? Кёрюрсюз, барын да аттягъа
айтырыкъма. *(Биягъынлай джылайды)*.

Ахмат *(мадарсыз)*. Хо, марджа, хо,
айтырса-айтыр, не болсун джылама ансы.
Болду энди. Сарнама, дейме да. Тохта да
къал. Ойнаб айта эдим. Эрингме эринг!

Келин *(джылагъанны тохтатыб)*. Не?
(Кёзю-башы джарыйды). Нек къозуйса со-
ра? Мен сени къалай бек сюеме, билемисе?

Ахмат. Билеме-биле.

Келин. Мени аллай джашла тилей эди-
ле... Барына да «Чортывий матри» деб къой-
гъанма, сени джаратыб.

Ахмат. Менден насыблы ким болур?!

Келин. Келчи, ауруй эсе, башынга джау-
лукъчукъ къысайым.

Ахмат. Энди ол къалгъан эди. *(Келин
джаулугъун Ахматны башына къысаргъа
ишанлайды.)* Огъай, огъай, керек тюлдю.

Келин. Къаты къысханлайыма, маджал
боллукъду. Тюкюрген да этерме.

Ахмат. Керек тюлдю! Джугъум да ауру-
майды.

Келин. Мен билеме, башынг ауруб тура-
ды. Къысма къой.

Ахмат. Тохта бир, чыгъанача илиниб
къалма да...

Келин. Огъай, къоярыкъ тюлме кысмай.
(Къоймаздан Ахматны башына джаулукъ кысады).

Ахмат (джаулукъну бир джанына шуу-улдатады). Адам айтханны нек ангыламанса?

Келин (гузаба джаулукъну джерден алыб). Этме алай, кысханымча къой, санга игиши излейме. (Биягъынлай зорны орнунда джаулукъну кысады. Ахмат бу джол мадарсыздан башында джаулукъга тиймейди.)

Ахмат. Берн къара, Дуппуш, къайтарыб энтда айтама. Сен ангылагъан, иги кызса, алай а мен сени... Экибизни джашауубуз боллукъ тюлдю. Сени мен келтирмегенме, алдамагъанма. Бирн бирибизни танымай эдик да, кесинг да билесе. Сени алдагъанла кимледиле? Сени атанг, мени амам, сени апанг, мени атам. Ангыладынгмы?

Келин. Биягъы сёзлени айтыб тебрегенсе.

Ахмат. Тохта, тохта. Сабыр бол. Артына дерн тынгыла. «Ахматны джаратмайма», — деб кесинг кетиб къалсанг, кесинге алай игиди...

Келин. Ётюрюкню нек айтаса, мен сени джаратыб тургъанлай?

Ахмат (бир джанына). Санга сёз айыртама деб кюрешген, сенден да мен тели.

Келин. Не зат дейсе?

Ахмат. Мени неми сюесе?

Келин. Ненги да сюеме.

Ахмат. Мен аман адамма. Аракъы ичеме...

Келин. Аны не заты барды? Бусагъатда аракъы ким да ичеди. Аття хар кюн сайын

да эсириб келеди, аны ючюн аманды деб киши да айтмайды.

Ахмат. Мен туююшген этеме. Ичиб келиб сени туйген этерикме, ангылаймыса?

Келин. Аны ючюн, не? Аття кьуру да туюди анняны. Эркиши алай болургъа керекди...

Ахмат (*бир джанына*). Алай джашасын аттянг!

Келин. Аття...

Ахмат. «Аття, аття, аття...» Аттянгы кьоян аурууу бармыды?

Келин. Кьоян ауруууму? Огъай, джокъду.

Ахмат. Мени уа кьоян аурууум барды. Санга айтмай джашырыб кьойгъандыла.

Келин (*кзоркъаракъ*). Алдайса?

Ахмат. Алдамайма. Ол тутса, аллах сакъласын, бууб ёлтюрюб кьояргъа боллукъма. Джашарынгы сюе эсенг, тамбладан кълмайын, кет да къл.

Келин (*абзыраб*). Не заманда тутады?

Ахмат. Эсинне туюшгенлей, не заманда да тутады. Къалайса, кетемисе тамбла? (*Акълима, тёзалмай, чыгъыб, сёз кьошаргъа умут этеди*).

Акълима. Мындан оза эсе, болгъанны булгъама этеди...

Хоппа. Артынга тур, ахырына дери къарайыкъ. Чотну андан да бытдыр этиб кьояргъа боллукъса. (*Акълиманы ызына тартыб, ташаядыла*).

Келин (*ишекли*). Биягъы сен кьозугъан этесе, билеме. Кьозугъан этесе да?

Ахмат. Кьозумайма, кертисин айтама.

Ачыуландырсанг, олсагъатлай тутарыкъды!

Келин. Нек ачыуланаса, мен санга аман айтмайма да? Не айтсанг, аны этиб турлукъ-ма, джанынгы кыйнарыкъ тюлме. Мен сени алай сюеме.

Ахмат (*кеси кесине*). О-ох, ол иги сёзле былай ачы кёрюннюкдюле деб кимни акъылында бар эди? Дуппуш, сен мени суймейсе, ол кёзюнге кёрюнеди — биринчиси, экинчиси... экинчиси, мен сени суймейме. Аны башынга къалай джыялмайса?

Келин (*сынгыб тебрейди*). Сора алдаб келтиргенсиз?

Ахмат. Тохтаб къал. Тауушунгу эшитдирме. Юйдегилени уятырыкъса. (*Келин бекден бек джылайды*). Сабырчыкъ! Ма башлады дейме...

Келин. Не зат?

Ахмат (*безгекден къалтырагъанча, кесин къуджурла этдиреди*). Тебрей тебрегенди... тебрейди.... тебреди.

Келин (*сескекли*). Оу, нек этесе алай?

Ахмат. Тута тебрегенди.

Келин. Кимни тутады? Нени тутады?

Ахмат. Къоян ауруу, Дуппуш. (*Бекден бек къалтырайды*). Юйге кир дженгил, къач дейме да... А-а-а-а!.. (*Къолун, аягъын къарышдырады*).

Келин (*къоркъуб*). Ах, мен джарлы, оу анам... (*Юйге къачыб киреди. Акълима бла Хоппа, бир кесекден Къарт къатын бла Джуля гузаба чыгъадыла*).

Акълима. Ахматчыгъым, джанчыгъым! (*Ахмат джунчуб симсирейди*). Къурманынг болайым, нек этдинг алай? Не болду санга?

(Джылайды). Бу кыйынлыгынгы бизден кыалай да джашырыб тургъанса? (Хоппа-гъа). Сабий сагъатында апендиден дууа алайыкъ деб кыаллай бир кюрешген эдим...

Ахмат. Мама, джугъум да джокъду, бош джылайса, мен неме эгиб...

Акълима. Кыалай джокъду? Биз кёрюб тургъанбыз. Мени кёлюмю басаргъа айтаса... Ах, ёлге эдим андан эсе.

Ахмат. Кертисин айтама. Немени къркытургъа этгенлигим эди.

Хоппа (Акълимагъа). Айтхан эдим да, сени уа тохтарынгмы барды...

Ахмат. Тынгылаб тургъансыз, сора?

Акълима. Огъай, огъай алай кыалай этер эдик?.. Неме... кыонакъланы ашырыб келе эдик...

Джуля Не кыонакъланы?

Акълима. Сени анда ишинг болмасын, ауузунгу джаб. Нек чыкыгъансыз кесигиз да? Барыгъыз юйге. (Ахматха). Кертти ойнабмы эте эдинг?

Ахмат. Ёзге уа...

Акълима. Адам алай этемиди, телчик? Джаныбызны алыб кыоя эдинг да. (Къркыа-къркыа, келин чыгъады.)

Келин (джылай). Кыоян аурууу болгъанын нек айтмагъан эгиз?

Акълима (бир джанына). Оу, кыуругъун, сен тели! (Келинге). Бир заты да джокъду, телчик. Ойнаб этеди, сени кыозугъанлыгъы болгъанды.

Келин. Кыозугъан этгендими? Ма, алайды. Кыуру да кыозуб турады. Кыозумасын энди...

Акълима. Хо, джаным, хо. Энди этмез алай. Аны ючюн джюрегинги кыйынама. Ахмат оюнчу кибикди. Ма... бизни алай этиб кёб кюзугъанды. Алайды да, Ахмат? Бар. Юйге кириб тур. Ахмат да барыр бусагъатдан. *(Келин юйге киреди. Ахматха.)* Ахмат, джаным, кесинг акъыллы баласа, билесе, бизни сенден сора кыйгъыбыз, сагъышыбыз джокъду...

Хоппа. Сиз сёлешигиз, мен юйге барайым. Эртденбла эрте турлукъма.

Акълима. Огъай, огъай. Бир джары барлыгъынг джокъду. Къуру да башынги алыб айланма. Джаш, мени джашым болгъанча, сени да джашынгды. *(Хоппа кёолун да силкиб кетиб тебрегенлей, Акълима билегинден сермеб ызына тартады.)* Ма былай тур! Тебдирме мени. *(Хоппа мадарсыз болуб сюеледи. Ахматха.)* Айтханымча, джанчыгъым, не сагъышыбыз да сенсе. «Бет бетге къараса, бет да джерге къарайды», — дейдиле. Бетимни ачыб санга айтырым олду: ол джарлы джанны юйде кесини кююб кетиб къалгъан кыйлыгъынги кюй, акъыллы. Аллахны буйругъу бла, ол да сени кёолунга къарарыкъ бир адамды. Апы да, бизни да этме мыдах. Сен алай этиб турсанг...

Ахмат. Мама, сёзню кюяйыкъ энди, андан хайыр джокъду. Биягъы сен ойсурамазгъа кюреш, не ючюн десенг, бу джол ол болушурукъ тюлдю. Айтырым а олду: биреуню да, кесини да насыбсыз эталлыкъ тюлме. Къызыны ызына кыйтарыргъа мадар джокъ эсе, ол мында къалсын, мен а... мен а кетдим...

Акълима. Ах, джашчыкъ! Алай этеме десенг, менден бошадынг. Чомакъ харибни

джаны ючюн деб айтама, андан сора ажым этмесенг, сени кѡабайым. Ол ыйлыкъ ишни кѡлтюрюб кѡлумдан келлик тюлдю. Халкъны кесиме кюлдюргендеп эсе, кюл-кѡмюр болгъаным кѡб да игиди. Табхан анангы ол дуниягъа ашырылай кѡатылыкъ кѡалай болур сенде? Ичген сютюнгю кѡачын этмей, кѡалай алырса ол гюнахны башынга? Не айтыб барырса джетген кюн аллахны аллына?..

Ахмат. Кимни аллына барлыгъымдан хапарсызма, алай а кимни аллында да мени терслигим джокъду. Керексизге кесинги кѡыйнама, ишни этген кесинг болгъанса, мени кѡатылыкъ этгеннге санама. Джюрегим илешмеген адамгъа сѡз бералмайма, аны бла джашаргъа. Тыйма, тилейме, аллымы. Бузаллыкъ тюлсе антымы. *(Таукел ышанлайды кетерге, алай а Акълима джибермейди.)*

Акълима. Ах, мен хариб, ант дамы этгенсе?

Ахмат. Этгенме.

Акълима. Келин бла джашамазгъа?

Ахмат. Хоу.

Акълима. Оу, джашчыкъ, джапым, кеси ырысхынгы кесинг кесерге башлагъанса. Ырысхыгъа богъурдакъгъа дерн батарынгы кѡалай билмейсе? Санга аталгъан «Жигули» хаппа-хазыр, хазыр болуб турады. Ахмат, джаным, ол насыбны аллындан кѡалай кѡачаса?

Ахмат. Мама, ой джазыкъ, мыйынгы ырысхыгъа аллай бир кѡалай ашатханса? Машинадамыды сора адамны насыбы? Не уа кесим кеси кѡыйыныма алсам а машина. Эки-юч джылдан...

Акълима. Джангылма, джашчыгъым,

айтхан тынч болганлыкъгъа, этген кыйынды...

Ахмат. Болду, мама. Мен кетдим.

Акълима (*аллына турады*). Чомакъ харибни джаны ючюн, нерик тюлме.

Ахмат. Кет ары, тутма.

Акълима. Огъай, огъай. Тутхан да этерикме, нерик да тюлме. (*Хоппагъа айланыб*). Чоккуну гылыууча сымсиреб, къабышыб, джабышыб турма да, ауузунгдан бир сёз чыгъар сен да!

Хоппа. Мен не айтырыкъма? Джюреги сюйгенча этсин.

Акълима Ай, сени джюрегинге сохан туурайым огъесе... (*Ахматха*.) Ахмат, джаным, кёзюм, тилейме, болмай эсенг, джараш да — бир кесекден къоярса... (*Ахмат, ычхыныб, терк огъуна кетеди*.) Ахмат, тохта, этме алай!.. (*Ызындан тебрегенлей, Хоппа иймейди*.) Ёлтюрдю мен харибни, кесди, сойду... Джюрегим!.. Ой, джюрегим!..

Хоппа. Болдунг энди, этме аллайла.

Акълима. Кетибми къалды? Не болду?

Хоппа. Кетгенди, кетген. Къой энди муну бла кюрешиб турма да, барма къой.

Акълима. Оу, джюрегим... (*Хыйла эс ташлайды. Хоппа тутаргъа чабады*.)

Джуля. Папа, мен бусагъатдан суу келтирейим. Ну, надо же!

(Кетеди)

Хоппа. Кертда дегенге, неди сени бу ишинг? Тур бери! Эшитемисе? Санга айтама... (*Ёрге сюейди*.)

Къарт къатын. Насыблы — ёле да сау бола турган.

Акъялма. Хиликкеллик кесингсе, къарт обур. Ким да сенича ташджюрекмиди? (*Джуля къолунда крушка суу бла чыгъады. Сейирсиниб симсирейди.*) Барыбызны да артыбызда къаллыкъ бирсе. Къоркъмай санга ёлюм да келлик тюлдю. Джашчыкъны терсине бургъан, ишексиз, сенси да, ёлюб къабыргъа басдыргъан кюнлеринде къабырда терсинге бурул.

Хоппа. Къатын!

(Оштур ашыгъыш киреди)

Оштур. Эшитгенмисиз хапарны?

(Келин юйден чыгъады, къайгъылы халда.
Бары да къайгъылы боладыла)

Хоппа. Не хапарды ол?

Оштур. Хочалайны тутуб турадыла.

Акъялма. Ах, мен джазыкъ! Нек тутхандыла?

Оштур. Къралны мюлкюнден уллуракъ къабханды деб.

Къарткъатын. Уруну арты къуру дейле.

Акъялма. Гюттю юсюне къалач... Ах, эки эшигим... (*Эс ташлайды.*)

Джуля. Папа, ма суу. (*Хоппа сууну алады.*)

(Джуля катына барады)

Оштур да, Хоппа да Акъялма къайгъылы боладыла)

Келин. Джуля, кимге не болгъанды? Не?

Джуля. Мама обморок болгъанды. Вот комедия!

Къарткъатын. Ох дуня, пох дуня, джалгъан дуня, хаух дуня!

(Джабыу)

БАШЛАРЫ

Чам хапарла

Аманка	8
Зекени джюгю	16
Бурун бла суймеклик	25

Пьесала

Ходжа бла Азраил (юч бёлюмлю комедия) .	47
Ётюрюкге ушагъан керти (юч акты сатиралы комедия)	132

ИБ № 1381

Алиев Шахарбий Магометович

УВИДЕННОЕ ГЛАЗАМИ, УСЛЫШАННОЕ УШАМИ

Юмористические рассказы, пьесы

На карачаевском языке

Редактор А. И. Кубанов. Художник Н. Г. Крицкий. Худ. редактор Л. А. Асланова. Техн. редактор М. Г. Климовская. Сдано в набор 26.12.83. Подп. к печати 13.07.84. ВУ 61169. Формат 70×90^{1/32}. Бумага тип. № 2. Гарнитура литературная. Печать высокая. Усл. п. л. 7,02. Уч.-изд. л. 6,8. Тираж 1000. Заказ 6757. Цена 70 коп.

Карачаево-Черкесское отделение
Ставропольского книжного издательства
357100 Черкесск, Первомайская, 47.

Карачаево-Черкесская укрупненная типография
357100 Черкесск, Первомайская, 47.

А 50

Алиев Ш. М. Увиденное глазами, услышанное ушами.
Карачасво-Черкесское отделение Ставропольского
книжного издательства, 1984 г.

192 с.

Рассказы и пьесы, вошедшие в сборник, языком сатиры и юмора бичуют негативные явления в жизни и быту наших современников. Проблемы нравственного воспитания являются главной темой сборника.

С (кар.) 2

А 4702260000—52 71—84
М 159 (03) — 84

